

รายงานการวิจัย

เรื่อง

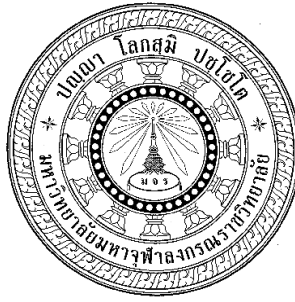
ฮูปแต้มอีสาน : การจัดการของชุมชน
เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม
Painting Isan : Community Management
for Buddhist and Culture Tourism

โดย

ดร.อดุลย์ หลานวงศ์
พระมหาโยธิน โยธิโก, รศ.ดร.
พระภาณุวัฒน์ จันทวฑฒโน
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761059

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ฮูปแต้มอีสาน : การจัดการของชุมชน
เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม
Painting Isan : Community Management
for Buddhist and Culture Tourism

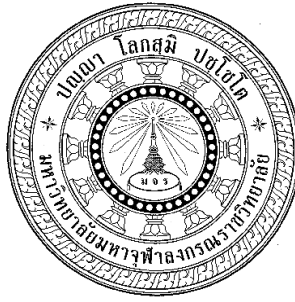
โดย

ดร.อดุลย์ หลานวงศ์
พระมหาโยธิน โยธิโก, รศ.ดร.
พระภาณุวัฒน์ จันทวฑฒโน
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761059

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Painting Isan : Community Management
for Buddhist and Culture Tourism

By

Dr. Adun Lanwong

Phramaha Yothin Yodhiko, Assoc.Prof.Dr.

Phra Panuwat Chuntawatthano

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khonkaen Campus

B.E. 2561

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610761059

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: ชูบแต่้มอีสาน : การจัดการของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว
ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม

ผู้วิจัย: ดร.อดุลย์ หลานวงศ์, พระมหาโยธิน โยธิโก, รศ.ดร.,
พระภาณุวัฒน์ จันทพจน์โน

ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ปีงบประมาณ: ๒๕๖๑

ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ ๑) เพื่อศึกษาเส้นทางและแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ประเภทชูบแต่้มของวัดในภาคอีสาน ๒) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธศิลป์ของวัดในภาคอีสาน และ ๓) เพื่อวิเคราะห์การจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อพุทธศิลป์ในภาคอีสาน เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพซึ่งใช้การเก็บข้อมูลทั้งจากเอกสาร งานวิจัยและข้อมูลภาคสนามโดยกำหนดพื้นที่ ๑๒ วัด ในภาคอีสานตอนกลาง ๓ จังหวัด คือ ๑) จังหวัดขอนแก่น จำนวน ๔ วัด ๒) จังหวัดมหาสารคาม จำนวน ๔ วัด และ ๓) จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน ๔ วัด รวมทั้งสิ้น ๑๒ แห่ง

ผลจากการศึกษาพบว่า

แหล่งวัฒนธรรมในพื้นที่อีสานตอนกลางโดยเฉพาะแหล่งวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาประเภทชูบแต่้มที่มีอายุก่อนพุทธศักราช ๒๕๐๐ ปี ถือว่าได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบล้านช้างที่มีการผสมผสานกับคติความเชื่อแบบชาวบ้าน สำหรับเส้นทางและแหล่งพุทธศิลป์ในพื้นที่อีสานตอนกลางมีลักษณะที่เป็นภูมิศาสตร์เชิงนิเวศวิทยาศาสนา ซึ่งจัดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เชื่อมโยงถึงกันอย่างชัดเจน และแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธศิลป์พื้นที่อีสานตอนกลางที่เกี่ยวข้องกับส้ม ถือว่าทั้ง ๑๒ แห่ง มีความโดดเด่นที่ไม่ต่างกันมากนัก แต่ส้มบางแห่งอาจมีความโดดเด่นในด้านภาพจิตรกรรมที่มีความชัดเจนและมีความหลากหลาย แต่ทั้งหมดสามารถกล่าวได้ว่าเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ประเภทชูบแต่้มในพื้นที่อีสานตอนกลางนั้น มีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติชาดกหรือพระเจ้าสิบชาติชาดกนอกนิบาต ไตรภูมิ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมผาผางที่ไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรงคือเรื่องพระลักพระลาม และรวมถึงกิจกรรมผาผางที่เป็นวิถีชีวิตเชิงวัฒนธรรมของชุมชน

สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธศิลป์ของวัดในภาคอีสานสามารถแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มที่มีการจัดการแบบมีส่วนร่วมผ่านศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญา ๒) กลุ่มที่มีการจัดการร่วมกันองค์กรภายนอกและภายในชุมชน และ ๓) กลุ่มที่ยังขาดการจัดการอย่างเป็นรูปธรรม

ส่วนผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อพุทธศิลป์ในภาคอีสานงานวิจัยนี้ได้นำเสนอผลกระทบ ๒ ด้าน คือ ผลกระทบด้านการท่องเที่ยวและผลกระทบด้านวัฒนธรรม ผลกระทบด้านการท่องเที่ยว เป็นผลกระทบที่ชุมชนรวมทั้งหน่วยงานภายในและภายนอกชุมชนต้องการให้เกิดขึ้น

ได้แก่ ผลกระทบเชิงการท่องเที่ยวประเภทเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมสำหรับเยาวชนหรือนักเรียน การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาของนิสิต นักศึกษาหรือนักวิชาการเป็นหลัก ซึ่งถือว่าชุมชนอาจจะไม่มีส่วนได้อะไรมากนักจากการท่องเที่ยวดังกล่าว เป็นเพียงแต่ผู้ให้บริการเท่านั้น ส่วน**ผลกระทบด้านวัฒนธรรม** มีทั้งด้านบวกและ**ด้านที่ต้องพัฒนา** ด้านบวกนั้น จะเห็นได้จากชุมชนบางแห่งได้ผนวก รวมการจัดประเพณีวัฒนธรรม เช่น สงกรานต์ และงานบุญต่าง ๆ เป็นต้น โดยใช้พื้นที่สืมนำเสนออัตลักษณ์ในด้านการท่องเที่ยว ส่วน**ผลกระทบด้านที่ต้องพัฒนานั้น** เป็นผลที่เกิดขึ้นในเชิงวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมที่นักท่องเที่ยวหรือแม้แต่ชุมชนที่อาจขาดองค์ความรู้ที่เหมาะสมในการเที่ยวชมอาจเป็นสาเหตุทำให้จิตกรรมเหล่านั้น

Research Tittle: Painting Isan : Community Management for Buddhist and Culture Tourism

Researchers: Dr. Adun Lanwong, Phramaha Yothin Yodhiko, Assoc. Prof. Dr., Phra Panuwat Chuntawatthano

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Khonkaen Campus

Fiscal Year: 2561/2018

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The objectives of this research were to study the routes and tourist attraction in Buddhist art in the form of Painting Isan of temples in the northeastern region for the study of community participation in the management of Buddhist art tourism destinations of the northeastern temples. And to analyze community participatory management and the impact of tourism on Buddhist art in Isan. This research is a qualitative study which using data collection from documents, and field data by defining the areas in the central northeastern region of 3 provinces, namely Khon Kaen, 4 temples, 4 Maha Sarakham temples and 4 Roi Et temples, totaling 12 places.

The result of research found that:

Buddhism and cultural tourism routes can be divided into 2 parts, which are routes within the community, and the route connecting the province; and cultural sites in the central northeastern region, especially cultural sites that are related to Buddhist Painting, the point that is before the Buddhist era Year 1957 is considered to be influenced by Buddhism like Lan Chang, combined with folklore beliefs. For Buddhist art routes and sites in the central northeastern region, there is a geographic ecology of religion; which is a clearly linked cultural landscape and Buddhist art spots in the central northeastern region of Sims. Considering all 12 of the Sims, there are not many differences, but some Sims may will be outstanding in the painting that is clear and diverse. But all can be said that the story related to the Buddhist art of the type of Painting in the central northeast area is related to the Buddha's history, allegory, outer allegory, Traiphum etc. There are also wall murals that are not directly related to Buddhism; and including murals that are a way of life for the culture of the community.

As for community participation in the management of Buddhist art tourism sites of temples in the northeastern region, it can be divided into 3 groups: 1) Participatory learning groups through the Wisdom Learning Center. Joint management of the network and 3) groups that still lack concrete management.

As for the impact of tourism on Buddhist art in Isan, this research presents 4 impacts which are tourism impact Cultural impact, impact of life style of people in the community; and the impact of participation / unity of the community

The first part of the impact is the impact that the community, including both internal and external agencies, would like to have, such as the impact on tourism to strengthen the morality and ethics for youth or students. Students or academics as the main; which is considered that the community may not have much to gain from such tourism. It's only a service provider. Culture impacts sing Sim area to present tourism identity. The negative impact is a cultural consequence in the form of a tourist or even a community that may lack the proper knowledge to visit may cause these paintings. As for the way of life, the impact is remarkable are both positive and negative. That is, some communities have combined cultural traditions such as Songkran and various merit-making events un the Simsan Wat Sonvanawareepatthanaram area; and Wat Sra Bua Kaeo, the last one is the obvious effect of participation, namely Chaisri temple.

กิตติกรรมประกาศ

รายงานวิจัยฉบับนี้ได้รับทุนวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในปีงบประมาณ ๒๕๖๑ ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ได้ให้การสนับสนุนในการทำผลงานด้านการวิจัยของบุคลากรของรัฐ

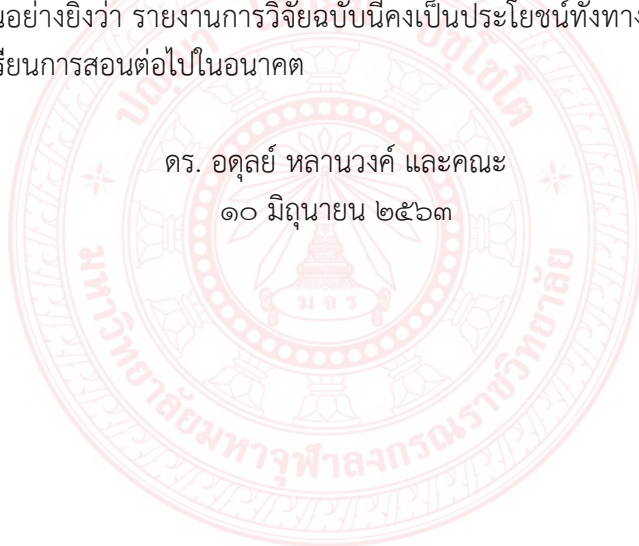
ผู้วิจัยขอขอบคุณคณะกรรมการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์และผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่สำคัญอย่างยิ่งต้องขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณ พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. รองอธิการบดีวิทยาเขตขอนแก่น ที่ให้การสนับสนุนในการให้แนวคิดด้านการวิจัยและส่งเสริมให้บุคลากรได้มีผลงานด้านการวิจัยเพิ่มมากขึ้น ในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งข้อมูลทุกท่าน ที่ให้ความร่วมมือในด้านข้อมูลเป็นอย่างดี

รายงานการวิจัยฉบับนี้จะสำเร็จลงไม่ได้ถ้าไม่ได้รับการช่วยเหลือจากทุกท่านดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นนั้น ถือว่าทุกท่านเป็นผู้ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลแก่ผู้วิจัยอย่างดี

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า รายงานการวิจัยฉบับนี้คงเป็นประโยชน์ทั้งทางด้านวิชาการ และการพัฒนาเอกสารการเรียนการสอนต่อไปในอนาคต

ดร. อุดุลย์ หลานวงศ์ และคณะ

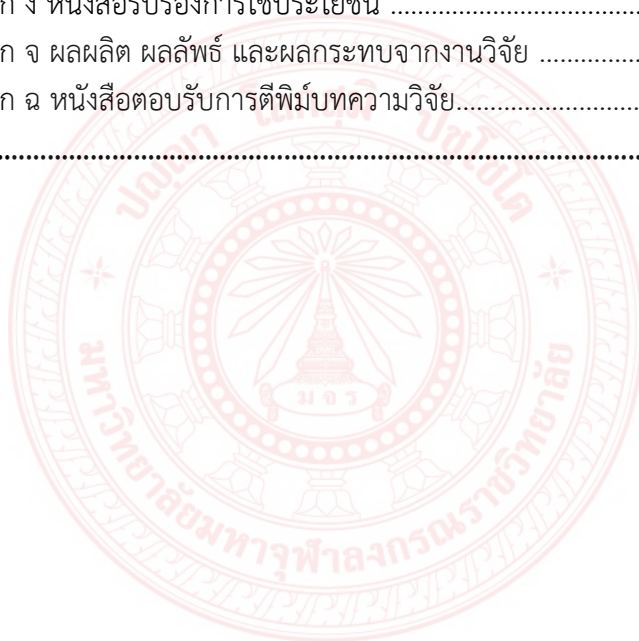
๑๐ มิถุนายน ๒๕๖๓

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญแผนภาพ.....	ซ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย.....	๕
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๖
๑.๕ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	๖
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์.....	๗
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับธูปแต้มอีสาน.....	๑๗
๒.๓ แนวคิดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม.....	๒๑
๒.๔ แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๒๕
๒.๕ ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่การวิจัย.....	๓๒
๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗๐
๒.๗ กรอบแนวความคิดการวิจัย.....	๗๔
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗๕
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๗๕
๓.๒ พื้นที่ในการศึกษาวิจัย.....	๗๖
๓.๓ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๗๗
๓.๔ เครื่องมือที่ใช้การวิจัย.....	๗๗
๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัย.....	๗๘
๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๘๐
๓.๗ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย.....	๘๐
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๘๒
๔.๑ เส้นทางแหล่งท่องเที่ยวด้านงานพุทธศิลป์ประเภทธูปแต้มของวัดในภาคอีสาน.....	๘๒
๔.๒ จิตรกรรมฝาผนังสีประเภธูปแต้มที่ปรากฏในพื้นที่อีสานตอนล่าง.....	๙๕
๔.๓ กระบวนการจัดการที่มีส่วนร่วมเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังสี ในพื้นที่อีสานตอนล่าง.....	๑๐๖
๔.๔ ผลกระทบจากกระบวนการจัดการที่มีส่วนร่วมเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังสี ในพื้นที่อีสานตอนล่าง.....	๑๑๑

๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๑๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	๑๑๗
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๑๗
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๑๑๘
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๒๒
บรรณานุกรม	๑๒๓
ภาคผนวก	๑๒๗
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์	๑๒๘
ภาคผนวก ข ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยและรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๑๓๑
ภาคผนวก ค ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย	๑๓๘
ภาคผนวก ง หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์	๑๔๕
ภาคผนวก จ ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย	๑๔๗
ภาคผนวก ฉ หนังสือตอบรับการตีพิมพ์บทความวิจัย.....	๑๕๐
ประวัติผู้วิจัย	๑๕๒

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
๒.๑ สิมวัดสวนวาริพัฒนาราม.....	๓๕
๒.๒ จิตรกรรมฝาผนังสิมวัดสวนวาริพัฒนาราม.....	๓๕
๒.๓ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องสินไชย.....	๓๗
๒.๔ จิตรกรรมฝาผนังวัดมัทธมนิวิยาราม.....	๔๐
๒.๕ จิตรกรรมฝาผนังตอนเวสสันดรเข้าเมือง.....	๔๑
๒.๖ จิตรกรรมฝาผนังตอนเวสสันดรชาดก.....	๔๑
๒.๗ จิตรกรรมฝาผนังวัดบัวแก้ว.....	๔๒
๒.๘ จิตรกรรมฝาผนังวัดบัวแก้ว.....	๔๓
๒.๙ จิตรกรรมฝาผนังวัดบัวแก้วด้านนอก.....	๔๔
๒.๑๐ สิมวัดยางทวาราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอศรีบรี.....	๔๕
๒.๑๑ พุทธประวัติตอนผจญมาร.....	๔๖
๒.๑๒ พระมาลัยหรือเรื่องราวไตรภูมิ.....	๔๖
๒.๑๓ ภาพปริศนาธรรมนกคาบเต้า.....	๔๗
๒.๑๔ เฝ้าซุชก ซึ่งถูกนำเสนอแบบประเพณีท้องถิ่น.....	๔๘
๒.๑๕ ด้านหน้าสิมวัดโพธาราม.....	๔๙
๒.๑๖ พุทธประวัติตอนผจญมาร.....	๕๐
๒.๑๗ ภาพการรับกรรมในนรก.....	๕๑
๒.๑๘ พราหมณ์ถูกผัวตี.....	๕๒
๒.๑๙ การพ้อนรำแบบสังคมวัฒนธรรมไทลาว.....	๕๓
๒.๒๐ ภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับพุทธประวัติด้านใน.....	๕๓
๒.๒๑ สิมวัดป่าเลไลย์.....	๕๔
๒.๒๒ ด้านหน้าสิมวัดป่าเลไลย์.....	๕๕
๒.๒๓ ทรีและทรีพา.....	๕๖
๒.๒๔ ช้างเอราวัณเจ็ดเศียร.....	๕๖
๒.๒๕ ใบเสมาที่ถูกเก็บไว้ที่หน้าโบสถ์วัดตาลเรือง.....	๕๗
๒.๒๖ พุทธประวัติ ตอนผจญมาร หน้าสิม.....	๕๘
๒.๒๗ นรกภูมิที่ผนังซ้ายด้านหน้าสิม.....	๕๘
๒.๒๘ ช่องว่างระหว่างผนังสิมเก่า และอุโบสถหลังใหม่.....	๕๙
๒.๒๙ สิมวัดขอนแก่นเหนือ.....	๖๐
๒.๓๐ จิตรกรรมฝาผนัง.....	๖๑
๒.๓๑ จิตรกรรมฝาผนังวัดขอนแก่นเหนือ.....	๖๒
๒.๓๒ สิมวัดกลางมิ่งเมือง.....	๖๓
๒.๓๓ สิมวัดประตู่ชัย.....	๖๕

สารบัญแผนภาพ (ต่อ)

แผนภาพที่	หน้า
๒.๓๔ พระเวสสันดรพร้อมมัทรีและกัณหา ชาลี	๖๖
๒.๓๕ ภาพพระพุทธรูปเจ้าภายในสิม	๖๗
๒.๓๖ สิมวัดไตรภูมิคณาจารย์ด้านหน้า	๖๙
๒.๓๗ สิมวัดไตรภูมิคณาจารย์	๖๙
๒.๓๘ กรอบแนวความคิดการวิจัย	๗๔
๔.๑ แผนที่เส้นทางการท่องเที่ยวชมพุทธศิลป์ประเภทstupam	๘๓
๔.๒ การเดินทางจากจุด A ศาลากลางจังหวัดขอนแก่น ไปยังจุด B วัดไชยศรี	
ตำบลสาวัดถึ อำเภอมือ	๘๔
๔.๓ การเดินทางจากจุด A วัดไชยศรี ไปยังจุด B วัดสนวนวารัพัฒนาราม	
ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่	๘๕
๔.๔ การเดินทางจากจุด A วัดสนวนวารัพัฒนาราม ไปยังจุด B วัดมณีมาวิทยาราม	
ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่	๘๖
๔.๕ การเดินทางจากจุด A วัดมณีมาวิทยาราม ไปยังจุด B วัดสระบัวแก้ว	
ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองสองห้อง	๘๗
๔.๖ การเดินทางจากจุด A วัดสระบัวแก้ว ไปยังจุด B วัดป่าเรไรย์ ตำบลดงบัง	
อำเภอนาดูน	๘๘
๔.๗ การเดินทางจากจุด A วัดป่าเรไรย์ ไปยังจุด B วัดโพธาราม ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน	๘๙
๔.๘ การเดินทางจากจุด A วัดโพธาราม ไปยังจุด B วัดยางทวงวราราม ตำบลบ้านยาง	
อำเภอบรบือ	๘๙
๔.๙ การเดินทางจากจุด A วัดยางทวงวราราม ไปยังจุด B วัดตาลเรือง ตำบลเขวไร่	
อำเภอโกสุมพิสัย	๙๐
๔.๑๐ การเดินทางจากจุด A วัดตาลเรือง ไปยังจุด B วัดกลางมิ่งเมือง ตำบลเขวไร่	
อำเภอมือร้อยเอ็ด	๙๑
๔.๑๑ การเดินทางจากจุด A วัดกลางมิ่งเมือง ไปยังจุด B วัดประตูลัย ตำบลเขวไร่	
อำเภอมือร้อยเอ็ด	๙๑
๔.๑๒ การเดินทางจากจุด A วัดกลางมิ่งเมือง ไปยังจุด B วัดประตูลัย ตำบลเขวไร่	
อำเภอมือร้อยเอ็ด	๙๒
๔.๑๓ การเดินทางจากจุด A วัดขอนแก่นเหนือ ไปยังจุด B วัดไตรภูมิคณาจารย์ อ. สุวรรณภูมิ	๙๓
๔.๑๔ แผนที่การท่องเที่ยวชมstupam ๓ จังหวัด คือ ขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด	๙๔
๔.๑๕ เจ้าชายสิทธัตถะขี่ม้าเสด็จออกจากพระราชวัง	๙๖
๔.๑๖ เจ้าชายสิทธัตถะตัดพระเกศา	๙๗
๔.๑๗ ผจญมาร	๙๗
๔.๑๘ ประชุมเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้า	๙๘

สารบัญแผนภาพ (ต่อ)

แผนภาพที่	หน้า
๔.๑๙ พระเวสสันดร มัทรีและกัณหา ชาลีเสด็จออกนอกพระราชวัง	๙๙
๔.๒๐ ชุชกเดินทางไปเพื่อขอกัณหา ชาลี.....	๙๙
๔.๒๑ ชุชกจูงกัณหา ชาลี.....	๑๐๐
๔.๒๒ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระมหาชนก วัดกลางมิ่งเมือง.....	๑๐๐
๔.๒๓ พระมาลัยโปรดสัตว์นรก.....	๑๐๑
๔.๒๔ พระมาลัยยื่นผ้าช่วยเหลือสัตว์นรกตามความเข้าใจของชาวบ้าน.....	๑๐๒
๔.๒๕ สิ้นไชย วัดสนวนวาริพัฒนาราม.....	๑๐๓
๔.๒๖ นางอรพิมดุงง่อกับพังพอนกัดกัน.....	๑๐๓
๔.๒๗ วิถีชีวิตของคนสมัยก่อน.....	๑๐๔
๔.๒๘ การดำข้าวในสมัยก่อน.....	๑๐๔
๔.๒๙ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับการสังวาสของชายหญิง	๑๐๕
๔.๓๐ ภาพการนำเสนอเรื่อง “ลิม” ผ่านสื่อ youtube.....	๑๐๖
๔.๓๑ ศูนย์เรียนรู้สู่ป้อมและภูมิปัญญาดงบัง	๑๐๗
๔.๓๒ การนำเรื่องเล่าจากจิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง “สิ้นไช” มาเป็นป้ายนำเสนอของวัด.....	๑๐๘
๔.๓๓ การแสดงของนักเรียนเกี่ยวกับสิ้นไช	๑๐๘
๔.๓๔ บรรยายภาพส่วนหนึ่งในงานประเพณีสงกรานต์วัดไชยศรี	๑๐๙
๔.๓๕ การสงฆ์พระในงานเทศกาลประเพณีสงกรานต์วัดไชยศรี.....	๑๑๐
๔.๓๖ การนำสิ้นไชไปเผยแพร่ในมิติการแสดงละครของนักเรียน.....	๑๑๒

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา

วัดเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาเริ่มมีขึ้นครั้งแรกในประเทศอินเดียเพื่อเป็นที่ประดิษฐานสถูปเจดีย์และเป็นที่พักของพระสงฆ์^๑ เมื่อศาสนาพุทธได้แพร่เข้ามาในดินแดนไทยจึงได้มีการสร้างวัดขึ้นด้วยเช่นเดียวกันโดยปรับให้มีลักษณะที่เหมาะสมกับปัจจัยแวดล้อมและประโยชน์ใช้สอย ต่อมาพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นและการสร้างวัดได้กลายเป็นประเพณีนิยมที่กระทำสืบเนื่องกันมาทุกยุคทุกสมัยและกระจายอยู่ทั่วไปในทุกภูมิภาค หลังจากทีพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าสู่ดินแดนประเทศไทยอาณาจักรได้ตั้งแต่ที่ชาวชมพูทวีปเรียกขานดินแดนแห่งนี้ว่า “สุวรรณภูมิ” การเข้ามาของพระพุทธศาสนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งสมณทูตจำนวน ๙ สาย สายหนึ่งในจำนวน ๙ สายนั้น ได้ส่งพระโสณะและพระอุตตระมาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ และปรากฏความเจริญรุ่งเรืองเรื่อยมา^๒ จนปรากฏมีเจดีย์สถานอันเก่าแก่เป็นจำนวนมากมีอายุเกินกว่า ๑,๐๐๐ ปี เช่น พระปฐมเจดีย์ พระธาตุพนม พระธาตุไชยา เป็นต้น เป็นหลักฐานชี้ว่า พระพุทธศาสนารุ่งเรืองในดินแดนแห่งนี้มานานนับพันปีแล้ว บรรพบุรุษไทยนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ได้ใช้ภูมิปัญญาอันชาญฉลาดความเชี่ยวชาญในศาสตร์ต่าง ๆ ในกรอบแห่งพุทธธรรม สร้างสรรค์งานศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าให้ตกทอดเป็นมรดกทรัพย์สินทางปัญญา และเป็นเอกลักษณ์ของชาติที่ยังรากลึกเป็นฐานสำคัญในการพัฒนาจิตใจพัฒนาสังคมและประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองตราบเท่าทุกวันนี้

วัดจึงเป็นสถาบันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาตั้งแต่โบราณกาลแล้ว มีบทบาทสำคัญทั้งในด้านการสืบทอดพุทธศาสนา ให้การศึกษาเป็นสถานสงเคราะห์ประเภทต่าง ๆ รวมทั้งเป็นแหล่งรวมศิลปวัฒนธรรมและวิทยาการหลายแขนง ประเพณีการสร้างและบูรณะวัดได้ปฏิบัติสืบทอดกันต่อมา วัดจึงแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท ได้แก่ วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา คือวัดที่มีอุโบสถเป็นที่ทำสังฆกรรมได้วิสุงคามสีมา เขตที่แยกจากหมู่บ้าน แปลว่า เขตที่ได้รับพระราชแก่สงฆ์เพื่อใช้เป็นที่สร้างอุโบสถเพื่อทำสังฆกรรม และสำนักนักสงฆ์หมายถึงวัดที่ยังไม่ได้รับวิสุงคามสีมาจึงไม่มีอุโบสถ^๓ โดยส่วนใหญ่ประชาชนเมื่อได้รวมกันตั้งถิ่นฐานเกิดเป็นชุมชนจะนิยมสร้างวัดขึ้นใกล้กับชุมชนของตน เพื่อให้สะดวกต่อการทำบุญและประกอบพิธีทางศาสนา

วัดในอดีตมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นศาสนสถานอันเป็นศูนย์รวมของศรัทธาและพิธีกรรมเท่านั้น แต่ยังได้ขยายบทบาทในการช่วยเหลือสังคมในด้านต่าง ๆ ดังนี้

^๑ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย และพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย, (พระนคร : ศิลปาคร, ๒๔๙๙), หน้า ๑๑-๑๒.

^๒ กรมศิลปากร, วิวัฒนาการพุทธสถานไทย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๒๒๙.

^๓ กระทรวงศึกษาธิการ, เลียบวัดใกล้วัง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๐.

- ๑) เป็นสถานศึกษาโดยพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม
- ๒) เป็นสถานพยาบาลด้วยการรักษาโรคทั้งทางกายและทางใจ
- ๓) เป็นที่พักแรมคนเดินทางสามารถใช้ศาลาวัดเป็นที่พักได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย
- ๔) เป็นโรงศาลด้วยการช่วยตัดสินหรือไกล่เกลี่ยความขัดแย้งของชาวบ้าน
- ๕) เป็นฌาปนสถานรวมทั้งเป็นที่ทำบุญอุทิศกุศลให้ผู้เสียชีวิต
- ๖) เป็นที่พบปะสังสรรค์ของชุมชนรวมถึงที่ประชุมและที่แสดงมหรสพ
- ๗) เป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการเช่นสถาปัตยกรรมจิตรกรรมเป็นต้น^๔

วัดในปัจจุบันจึงเป็นศูนย์รวมของมรดกวัฒนธรรมและสรรพวิชาอันหลากหลายนับตั้งแต่โบราณกาล มีพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้อนุรักษ์สืบสาน และใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาและกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชน ปัจจุบันสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป บทบาทของวัดและพระสงฆ์ลดลงไปจากเดิม แต่กระนั้น วัดและพระสงฆ์ก็ยังปรับเปลี่ยนบทบาทให้สอดคล้องกับสภาพสังคม โดยบทบาทหลักของวัดก็ยังคงเป็นสถานที่พำนักของพระสงฆ์สามเณร เป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียน ประพฤติปฏิบัติธรรม สืบทอดและเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอน และยังมีฐานะเป็นแหล่งประดิษฐานและรวบรวมของมรดกทางศิลปวัฒนธรรมทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ตลอดจนการเป็นศูนย์กลางในการประกอบประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้น วัดจึงมีบทบาทอีกอย่างหนึ่งคือ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นอีกบทบาทหนึ่งของวัดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

บทบาทหน้าที่ของวัดในการท่องเที่ยวมีปรากฏมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๑ มหาวีกังค์ เตรสกันท์ ว่าด้วยอาบัติสังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๒ เรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร กล่าวถึงวิหารของพระอุทายีว่ามีความงดงาม และสะอาดเรียบร้อย มักมีผู้คนเดินทางมาชมวิหารเป็นอันมาก พราหมณ์ผู้หนึ่งก็พาภริยามาเที่ยวชม พระอุทายีเป็นมักคุเทศก์พาเที่ยวชม ให้พราหมณ์เดินนำหน้า ภริยาเดินตามหลัง พระอุทายีเลยถือโอกาสจับต้องกายของภริยาพราหมณ์ นางจึงบอกแก่พราหมณ์ พราหมณ์โกรธไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุจับต้องกายหญิง ปรับอาบัติสังฆาทิเสสแก่ผู้ล่วงละเมิด นับเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่แสดงร่องรอยว่าวัดเริ่มมีบทบาทในฐานะสถานที่ท่องเที่ยวของประชาชน

ด้วยความเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าเช่นนี้ วัดจึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญมาตั้งแต่อดีต นับตั้งแต่ชนชั้นกษัตริย์ลงมาจนถึงสามัญชนนิยมที่เดินทางไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยังศาสนสถานต่าง ๆ ด้วยถือว่าเป็นบุญเป็นกุศล เป็นสิริมงคลในชีวิต เป็นธรรมเนียมประเพณีของพระมหากษัตริย์ผู้ขึ้นครองราชย์ในสมัยอยุธยา จะต้องเสด็จไปนมัสการศาสนสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในฐานะพุทธมามกะและเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก เช่น สมเด็จพระเอกาทศรถ เสด็จไปนมัสการพระพุทธชินราช เมืองพิษณุโลก ใน พ.ศ. ๒๑๓๘^๕ และสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

^๔ คุณ โทจันทร์, พระพุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๘๖-๘๗.

^๕ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต), (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๓๐๑.

เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทที่เมืองสระบุรี ในปี พ.ศ. ๒๑๗๕^๖ เป็นต้นส่วนสามัญชนก็พากันไปทำบุญที่วัดในโอกาสต่าง ๆ และร่วมกันปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

วัดโดยทั่วไปจะมีการแบ่งเขตภายในวัดออกเป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ คือ เขตพุทธาวาสเป็นเขตที่ตั้งของอุโบสถ วิหาร เจดีย์ ซึ่งเป็นที่ใช้ทำสังฆกรรม และสำหรับฆราวาสก็สามารถเข้าไปเคารพกราบไหว้บูชาพุทธเจดีย์ ประกอบพิธีทางศาสนาได้ และเขตสังฆาวาส เป็นเขตที่อยู่ของพระสงฆ์ ได้แก่ กุฏิสงฆ์ หอฉัน หอระฆัง ภายในบริเวณวัดนิยมแบ่งส่วนพุทธาวาสไว้ในบริเวณส่วนกลางของวัดและเขตสังฆาวาสจะอยู่ล้อมรอบภายในบริเวณวัด โดยวัดแต่ละวัดนั้นยังเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรม^๗ ซึ่งบ่งบอกถึงเอกลักษณ์เฉพาะในท้องถิ่นแต่ละพื้นที่ เช่น พระธาตุเจดีย์ สิมอีสานหอแจก (ศาลาการเปรียญ) หอไตร หอระฆัง เป็นต้น เมื่อกาลเวลายุคสมัยเปลี่ยนไป ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรม แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ภายในวัดก็ยังปรากฏงานพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นอันเป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่นและสำคัญ ซึ่งโดยส่วนใหญ่มักพบเห็นงานพุทธศิลป์ภายในเขตพุทธาวาส องค์ประกอบที่สำคัญในเขตพุทธาวาสของวัดนั้นก็คือ สิม ซึ่งคำว่า สิม นั้นเป็นภาษาอีสานสำหรับเรียกอุโบสถ มาจากภาษาบาลีว่า สิมมา แปลว่า ขอบเขตหรือเขตแดน สิมเป็นสถานที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ การสร้างสิมนั้นในภาคอีสานถือว่าสำคัญที่สุดของการสร้างวัด เพราะเป็นที่เกิดพระภิกษุสามเณร การสร้างสิมจึงได้อานิสงส์มาก^๘ ดังนั้น คนในท้องถิ่นอีสานจึงนิยมสร้างหรือชวนช่วยเพื่อที่จะมีส่วนร่วมในการสร้าง ซึ่งนั้นก็หมายถึงศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาของคนท้องถิ่นอีสาน ชาวอีสานนิยมสร้างสิมขนาดเล็กเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การบวชนาค การทำสังฆกรรม ซึ่งในการสร้างสิมขนาดเล็กนั้นนิยมสร้างก่ออิฐถือปูนโดยใช้น้ำอ้อย ยางบง กาวหนังสัตว์ผสมปูนขาวใช้ตัวเชื่อมประสานให้อิฐแต่ละก้อนติดกัน ส่วนหลังคาสิมส่วนมากใช้แผ่นไม้เจาะหัวเดือยมุงหลังคาสิม^๙ สิมอีสานจึงมีเอกลักษณ์ลักษณะเฉพาะตัวแบบท้องถิ่น เน้นความเรียบง่ายโดยมุ่งถึงประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ ให้ความรู้สึกที่ซื่อตรง แสดงให้เห็นถึงคติความเป็นอยู่และความศรัทธาของคนในท้องถิ่นที่มีต่อพระพุทธศาสนามาเป็นระยะเวลายาวนาน

ภาคอีสานเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางด้านพระพุทธศาสนา มีชุมชนตั้งหลักแหล่งมานาน และเป็นแหล่งเมืองโบราณในท้องที่กระจายอยู่โดยทั่วไป เป็นสิ่งยืนยันว่ามีร่องรอยที่อยู่อาศัยของชุมชนในสมัยโบราณกระจายอยู่โดยทั่วไป เมื่อเกิดเป็นชุมชนขึ้นแล้วโดยส่วนใหญ่พบว่ามักจะสร้างวัดวาอารามเพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งจะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนจะพบว่าในพื้นที่ภาคมีสถาปัตยกรรมที่เก่าแก่หลายพื้นที่ เช่น พระธาตุเจดีย์ สิมอีสาน หอไตร หอระฆัง ศาลาการเปรียญ (หอแจก) เป็นต้น กระจายอยู่เกือบทุกพื้นที่สำหรับสถาปัตยกรรมประเภทสิม

^๖ อ้างแล้ว กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), หน้า ๔๑๓.

^๗ คุณ โทชน์, พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, หน้า ๘๖.

^๘ ปรีชา พิณทอง, ประเพณีโบราณอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (อุบลราชธานี : ศิริออฟเซ็ท, ๒๕๓๔), หน้า ๒๑๘.

^๙ กรมการศึกษานอกโรงเรียน, แบบเรียนวิชาส่งเสริมคุณภาพชีวิต (วิชาเลือก) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๓๐, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘.

อีสานที่สร้างก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ นั้น กระจายอยู่หลายแห่ง เช่น สิมวัดไชยศรี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, สิมวัดสนวนวารี อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น, วัดยางทองวราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม, วัดขอนแก่นเหนือ ตำบลขอนแก่น อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด, วัดไตรภูมิคณาจารย์ ตำบลหัวโทง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น ซึ่งสิมในแต่ละท้องถิ่นก็จะมีเอกลักษณ์แตกต่างกันออกไป นอกจากนั้นยังมีเอกลักษณ์ที่ปรากฏในสิมอีสานคือรูปแต้ม (จิตรกรรมฝาผนัง) ซึ่งเป็นความโดดเด่นของสิมอีสานพุทธศิลป์พื้นถิ่นที่นาอนุรักษให้เป็นมรดกอันล้ำค่าให้อยู่คู่กับอนุชนรุ่นหลัง

รูปแต้มเป็นงานพุทธศิลป์ประเภทจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะปรากฏบนฝาผนังของสิมอีสานทั้งด้านในและด้านนอก สร้างขึ้นโดยช่างแต้มหรือจิตรกรผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและมีความรู้ความสามารถ มีความคิดสร้างสรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องประกอบด้วยจิตใจที่ใฝ่ทางพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าต้องอาศัยความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาควบคู่กับความวิริยะอุตสาหะ จึงจะแต้มหรือวาดภาพบนฝาผนังประเภทนี้ได้ เพราะโดยส่วนใหญ่เป็นช่างแต้มชาวบ้านในท้องถิ่นซึ่งมีความเข้าใจในรูปแต้ม วรรณกรรม ชာดก ตลอดจนประเพณีวัฒนธรรมที่จะแต้มลงบนฝาผนังด้วยสาเหตุที่ช่างแต้มเป็นช่างชาวบ้านในพื้นที่ และการใช้สีจากวัสดุที่หาได้ง่ายจากท้องถิ่น ๆ ทำให้องค์ประกอบของรูปแต้ม การจัดวางถ่ายทอดออกมาอย่างเรียบง่าย และตรงไปตรงมาตามความเข้าใจของตนเอง ทำให้เป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของรูปแต้มที่สามารถสื่อความเป็นอยู่ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีในสมัยนั้นออกมาให้เห็นภาพด้านวรรณกรรมที่ช่างแต้มเลือกนั้นส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องพุทธประวัติ เวสสันดรชาดก วรรณกรรมอีสาน เช่น สังข์สินไช ท้าวปาจิตนางอรพิน พระลักพระราม บางแห่งก็สอดแทรกความเป็นอยู่วิถีชีวิตแบบชาวบ้าน การละเล่นในท้องถิ่น ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ประเพณีสิบสองเดือนหรือฮีตสิบสองคองสิบสี่และประเพณีชุมชน ทำให้เห็นถึงภูมิปัญญาของช่างแต้มหรือจิตรกร อันเป็นมรดกอันทรงคุณค่าของท้องถิ่นอีสาน ควรค่าแก่การอนุรักษ์และการศึกษาภูมิปัญญาให้ชัดเจนอย่างแจ่มแจ้ง ควรค่าแก่การจัดการของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวยังจะเป็นการช่วยในการอนุรักษ์และสืบสานงานพุทธศิลป์ประเภทสิมและรูปแต้มอีสานอีกด้วย

ดังนั้น คณะผู้วิจัยในฐานะเป็นหน่วยงานที่จัดการศึกษาและส่งเสริมการเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา จึงมีความสนใจที่จะศึกษารูปแต้มอีสาน อันเป็นศิลปะอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม แต่ยังขาดการสร้างองค์ความรู้ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สิมและรูปแต้มอีสาน พัฒนาสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเส้นทางและแหล่งท่องเที่ยวด้านงานพุทธศิลป์ประเภทรูปแต้มของวัดในภาคอีสาน

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ของวัดในภาคอีสาน

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์การจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อพุทธศิลป์ในภาคอีสาน

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมีขอบเขตการวิจัยดังนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหานั้น คณะผู้วิจัยมุ่งเน้นการศึกษาในมิติต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

- ๑) ประวัติความเป็นมาของฮูปแต้มในภาคอีสาน
- ๒) คุณค่าและเอกลักษณ์สำคัญของฮูปแต้มที่ปรากฏในภาคอีสาน
- ๓) อิทธิพลพระพุทธศาสนาที่มีต่อฮูปแต้มที่ปรากฏในภาคอีสาน
- ๔) กระบวนการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ ประเภทฮูปแต้มที่ปรากฏในภาคอีสาน
- ๕) การมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีต่อการจัดการท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ในภาคอีสาน
- ๖) ผลกระทบกระบวนการจัดการการมีส่วนร่วมของชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ในภาคอีสาน

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยกำหนดพื้นที่ในการวิจัย คือ ภาคอีสาน (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ตอนกลาง ซึ่งประกอบด้วย ๓ จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด มีพื้นที่ศึกษาวิจัยดังนี้

๑) จังหวัดขอนแก่น จำนวน ๔ พื้นที่ ได้แก่

- (๑) วัดไชยศรี ตำบลสาวตี่ อำเภอมือ
- (๒) วัดสนวนวารัพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่
- (๓) วัดมัสมิมาวิทยาราม ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่
- (๔) วัดสระบัวแก้ว ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองสองห้อง

๒) จังหวัดมหาสารคาม จำนวน ๔ พื้นที่ ได้แก่

- (๑) วัดยางทวงวราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอบรบือ
- (๒) วัดโพธาราม ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน
- (๓) วัดป่าเรไรย์ ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน
- (๔) วัดตาลเรือง ตำบลเขวไร่ อำเภอโกสุมพิสัย

๓) จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน ๔ พื้นที่ ได้แก่

- (๑) วัดขอนแก่นเหนือ ตำบลขอนแก่น อำเภอมือ
- (๒) วัดกลางมิ่งเมือง ตำบลในเมือง อำเภอมือ
- (๓) วัดประตู่ชัย ตำบลนิเวศน์ อำเภอธวัชบุรี
- (๔) วัดไตรภูมิคณาจารย์ ตำบลหัวโตน อำเภอสุวรรณภูมิ

โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่วิจัย ดังนี้

๑. เป็นพุทธศิลป์ที่มีความสำคัญและมีความเก่าแก่ในเขตพื้นที่ ๓ จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น ร้อยเอ็ด มหาสารคาม
๒. เป็นวัดที่มีสิมอีสานที่สร้างตามรูปแบบวัฒนธรรมล้านช้าง ก่อนพุทธศักราช ๒๕๐๐
๓. เป็นstupādāmที่ยังสมบูรณ์ มีเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดก วรรณกรรมท้องถิ่น ประเพณีวัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่และภูมิปัญญาของคนในอดีต

๑.๓.๓ ขอบเขตประชากรและกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูล

สำหรับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาวิจัย ในครั้งนี้ ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้บริหารหรือผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้นำทางพิธีกรรม ประชาชนทั่วไปในชุมชน และหน่วยงานภาครัฐ/อบต./เทศบาล ที่เกี่ยวข้อง จำนวนพื้นที่ละ ๕ รูป/คน รวมทั้งสิ้น ๒๙ รูป/คน

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

stupādāmอีสาน หมายถึง ภาพวาดหรืองานจิตรกรรมฝาผนังที่ช่างแต้มหรือจิตรกรผู้วาดได้ แต้มหรือวาดบนฝาผนังสิมหรืออุโบสถทั้งภายในและภายนอก อันบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับชาดก วรรณกรรมอีสาน และวัฒนธรรมประเพณีวิถีชีวิตของคนอีสาน

แหล่งท่องเที่ยวด้านงานพุทธศิลป์ หมายถึง สถานที่ท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับงานศิลปะอัน หมายถึง สถาปัตยกรรม ปติมากรรม และจิตรกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งงานวิจัยเน้นศึกษางาน พุทธศิลป์ประเภทstupādāmอีสานหรือจิตรกรรมเป็นหลัก

กระบวนการจัดการ หมายถึง ขั้นตอนการดำเนินการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวพุทธศิลป์ ประเภทstupādāmอีสานของวัดในภาคอีสาน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น ๆ

การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การร่วมกันดำเนินงานหรือทำกิจกรรมของกลุ่มคนที่ อยู่ร่วมกันในชุมชน หมู่บ้าน สังคมขนาดเล็กที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน มีแบบแผนวัฒนธรรม ประเพณีวิถีชีวิตร่วมกัน โดยยึดหลัก บวร คือ บ้าน วัด โรงเรียน/หน่วยงานราชการ

ผลกระทบกระบวนการจัดการ หมายถึง ผลที่เกิดจากการดำเนินจัดการท่องเที่ยวพุทธ ศิลป์ประเภทstupādāmอีสานของวัดในภาคอีสาน

๑.๕ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

- ๑.๕.๑ ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางและแหล่งท่องเที่ยวกับstupādāmในภาคอีสาน
- ๑.๕.๒ ได้องค์ความรู้ด้านกระบวนการจัดการการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมด้านพุทธศิลป์ประเภทstupādāmที่ปรากฏในภาคอีสาน
- ๑.๕.๓ ได้องค์ความรู้และแนวทางในการจัดการแบบมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการท่องเที่ยว Stupādāmด้านพุทธศิลป์และผลกระทบที่มีต่อการท่องเที่ยวในพื้นที่ภาคอีสาน

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “อุปถัมภ์อีสาน : การจัดการของชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรม” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับอุปถัมภ์อีสาน การจัดการของชุมชนและการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์

๒.๑.๑ ความหมายของพุทธศิลป์

เมื่อจะศึกษาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนา มีจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีของศิลปะ ซึ่งมีรายละเอียดของเนื้อหา ดังนี้

คำว่า พุทธศิลป์ มาจากคำว่า พุทธะ + ศิลปะ พุทธะ หมายถึง เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒^๑ ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า ศิลปะเป็นคำนาม หมายถึง ฝีมือ ฝีมือช่าง การแสดงซึ่งอารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์ โดยเฉพาะหมายถึงจิตรศิลป์

น. ณ ปากน้ำ^๒ ให้ความหมายไว้ว่า ศิลปะ หมายถึง ผลแห่งพลังความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่แสดงออกในรูปลักษณะต่าง ๆ ให้ปรากฏซึ่งสุนทรียภาพ ความประทับใจหรือความสะท้อนอารมณ์ ความอัจฉริยภาพ พุทธิปัญญา ประสบการณ์ รสนิยมและทักษะของแต่ละคน เพื่อความพอใจ ความรื่นรมย์ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีหรือความเชื่อในลัทธิศาสนา

คำว่า ศิลปะ (Art) นี้ มาจากคำละตินว่า “Ars” แปลว่า ความชำนาญหรือทักษะ (Skill) ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาของอิตาลี คำว่า Arti หมายถึงอาสาคณะช่าง และคำว่า Arte หมายถึง ฝีมือช่าง ทักษะ และประดิษฐ์กรรมทางการช่าง^๓

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นาน-มีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๐๑.

^๒ น. ณ ปากน้ำ, พจนานุกรมศิลปะไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

^๓ พ่วง มีนอก, สุนทรียศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔๙.

เพลโต (Plato)^๔ ได้แสดงทัศนะว่า งานศิลปะ คือ การเลียนแบบสิ่งเฉพาะบนโลกแห่งผัสสะและการเลียนแบบของศิลปิน เป็นเพียงความคล้ายคลึงหรือเป็นเพียงบางส่วนของต้นแบบ

อริสโตเติล (Aristotle)^๕ กล่าวว่า ศิลปะ คือ การเลียนแบบความจริง ซึ่งเป็นกระจกเงาสะท้อนธรรมชาติ ศิลปะไม่ใช่การถ่ายแบบรูปร่างภายนอกวัตถุ แต่เป็นการถ่ายแบบเนื้อแท้ภายใน

ลีโอ ตอลสตอย (Leo Tolstoy)^๖ กล่าวว่า ศิลปะ คือ กิจกรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์ทำขึ้นอย่างรู้ตัว โดยใช้สื่อที่สัมผัสได้ (เส้น สี เสียง คำพูด) เพื่อแสดงออก หรือสื่อสารความรู้สึกที่มีอยู่ภายในตัวเขาไปยังคนอื่นให้ได้รับรู้ และเกิดความรู้สึกเช่นเดียวกับตน

สรุปได้ว่า จากทัศนะของนักวิชาการตะวันตกที่ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับศิลปะ จึงสามารถสรุปได้ว่า ศิลปะเป็นงานที่สร้างสรรค์ขึ้นจากความสามารถของมนุษย์ ซึ่งความสามารถในการสร้างสรรค์งานศิลปะนี้ ได้รับแรงดลใจจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดความประทับใจ ความสะเทือนใจ แล้วถ่ายทอดออกมาเป็นงานทางศิลปะ เพื่อบอกกล่าวให้ผู้อื่นได้รับรู้หรือเข้าใจในความคิด และเพื่อเป็นสื่อความเข้าใจระหว่างมนุษย์ด้วยกัน รวมทั้งเพื่อช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดทางอารมณ์ ศิลปะไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ถ้ามีมาเองไม่มีผู้ใดสร้างนั้น ไม่ถือว่าเป็นศิลปะ สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติมีมากมายทั้งงดงาม น่าทึ่งถ้ามีผู้สร้างขึ้นมา จึงจะถือว่าเป็นศิลปะ

ศิลปะนั้นได้มีนักปราชญ์ให้คำนิยามไว้มากมาย สามารถสรุปเป็นแนวทางในการศึกษางานศิลปะ^๗ ดังนี้

๑) ศิลปะคือการเลียนแบบธรรมชาติ ดังนั้น หน้าที่ของศิลปินจะต้องเข้าใจใน ธรรมชาติ รู้จักถ่ายทอดความรู้สึกที่เกิดจากธรรมชาติ ให้ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม มีรูปทรง มี เรื่องราวถูกต้องตามความเป็นจริงเท่าที่ความงามในธรรมชาตินั้นจะอำนวยให้

๒) ศิลปะคือการแสดงออกซึ่งความรู้สึก นั่นคือ ศิลปินต้องมีความสามารถในการแสดงออกซึ่งความรู้สึก หรือความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ปรากฏออกมาภายนอกอย่างมีสติและใช้พิจารณาดีแล้ว โดยอาศัยประสบการณ์และความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และแสดงออกมาให้ คนอื่นเข้าใจและมีอารมณ์คล้อยตามด้วย

๓) ศิลปะคือการพัฒนาศีลธรรมในทางอ้อม เพราะการแสดงออกในทางรูปธรรมอันเป็นอุดมคติสูงสุดที่ถูกถ่ายทอดโดยศิลปิน จะต้องเพียบพร้อมด้วยความสงบเรียบร้อยทั้งร่างกายและจิตใจ ศิลปะที่แสดงออกจึงจะประณีต สวยงาม ผู้เห็นหรือผู้ชมจึงคล้อยตาม เมื่อศิลปินเห็นคุณค่ามีสุนทรียธาตอยู่ในจิตใจ จึงมีความรัก ความห่วงหาพัน มีจิตใจใฝ่อนุรักษ์ศิลปะอย่างจริงจัง เกิดความรักและความห่วงหาพันในผลงานของตน จึงเป็นเหตุให้ผู้อื่นมีความรัก มีความห่วงหาพัน ใครที่จะอนุรักษ์ภูมิใจในศิลปะหรือผลงานชิ้นนั้น ไม่อยากจะทำลาย ไม่ใส่ใจ - ใครที่จะไปทำให้ศิลปะนั้นได้รับความ

^๔ จรูญ โกมุทรัตนานนท์, **สุนทรียศาสตร์**, (นนทบุรี : เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕.

^๕ สุจิตรา อ่อนค้อม, **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรภาพพัฒนา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๑.

^๖ อ่างแล้ว, **สุนทรียศาสตร์**, หน้า ๔๗.

^๗ บุญมี แท่นแก้ว, **พุทธปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๙๖ - ๙๗.

เสียหาย เลอะเลือน สกปรกเลอะเทอะให้ปรากฏ เพราะรู้ คุณค่าของศิลปะเหล่านั้นถึงแม้ศิลปะนั้นจะสามารถซ่อมแซม ปรับปรุงขึ้นมาใหม่ได้ แต่ต้องเสีย ค่าใช้จ่าย เสียค่าอนุรักษ์คุ้มครอง และคุณค่าของศิลปะที่ซ่อมแซมขึ้นมาใหม่อาจจะด้อยคุณค่า หรือหมดคุณค่าไปก็เป็นได้

๔) ศิลปะคือการแสดงรูปแบบที่มีนัยสำคัญแฝงอยู่ เนื่องจากจุดประสงค์ของศิลปะที่แท้จริงก็คือเพื่อศิลปะนั่นเอง มิใช่เพื่อชีวิต มิใช่เพื่อเศรษฐกิจ มิใช่เพื่อให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญแต่อย่างใดเลย ด้วยเหตุนี้ศิลปินจึงจำเป็นต้องแสดงผลงานออกมาในรูปแบบมีปรัชญา ศิลป์หรือมีความงาม เพื่อให้ผู้อื่นได้รับทราบและเห็นไปตามด้วย และสามารถปฏิบัติตามในรูปแบบที่ดี และเห็นคุณค่าโดยที่สำคัญที่สุดคือในเรื่องบุญ บาป การทำความดี หลีกหนีความชั่ว ตลอดถึงจุดหมายปลายทางของชีวิต

๕) ศิลปะคือการแสดงออกในทางภาษาเพราะภาษาเป็นสื่อความหมายหรืออธิบายบางอย่างให้เข้าใจได้ แต่ภาษาใบ้ ภาษามือ ภาษาเขียน ภาษาพูดในแต่ละชาติแต่ละสังคม หรือแต่ละประเทศย่อมจะแตกต่างกัน จึงทำให้เกิดความเข้าใจต่างกันจากจุดหมายของศิลปิน ผู้สร้างผลงานนั้นๆ ด้วยเหตุนี้เอง จึงเป็นเหตุให้ศิลปะของแต่ละกลุ่ม แต่ละชาติ แต่ละภาษาจึงแตกต่างกันไป แม้แต่กลุ่มของพระพุทธศาสนาเองก็แตกต่างกันในแต่ละนิกาย แต่ละท้องถิ่น แต่ละกลุ่มชนหรือแต่ละเผ่าพันธุ์

๖) ศิลปะคือการสร้างอุปกรณ์เพื่อให้เกิดความพึงพอใจ เนื่องจากศิลปะเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างหนึ่งของมนุษย์ ศิลปินจึงพยายามที่สร้างความพึงพอใจ ความซาบซึ้งหรือความสุขให้แก่มนุษย์ นั่นคือจะต้องสร้างความพึงพอใจให้เกิดแก่ตนเองและผู้อื่นที่ได้ชื่นชมในผลงานหรือในศิลปะของตน

๗) ศิลปะคือการที่เราหาทางเข้าถึงความจริง เพราะความจริงของศิลปะนั้นคือความงาม ความประณีต ศิลปินจึงพยายามแสดงออกในด้านความจริงเช่นนั้น อันมีอยู่ภายในประสบการณ์ของตนเองและของผู้อื่น เพราะความจริงเช่นนี้ ถ้าหากซาบซึ้งเข้าใจเฉพาะตนเอง แต่คนอื่นไม่ซาบซึ้ง ไม่เข้าใจ ความจริงเช่นนั้นก็ไม่นิรันดร์ไม่สากล

๒.๑.๒ ประเภทของพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ก่อให้เกิดผลอันเป็นคุณค่าทางจิตใจ ให้เกิดความเกษมเบิกบานกลั่นเป็นความสุขและร่มเย็น จึงกล่าวได้ว่า พุทธศิลป์เป็นเสมือนสะพานบุญ หรือเป็นสื่อที่น้อมนำความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา พุทธศิลป์ปรากฏอยู่ทุกประเภท จึงเป็นประจักษ์พยานแห่งความศรัทธาอันของพุทธบริษัทต่อ ๆ กันมาทุกยุคทุกสมัย ที่ได้ปรากฏต่อสายตาจนมาถึงปัจจุบัน

งานศิลปะจะถือได้ว่าเป็นศิลปะนั้นจะต้องประกอบด้วย ๕ อย่าง คือ ๑) มนุษย์ ๒) ความคิด สติปัญญาของมนุษย์ ๓) การกระทำของมนุษย์ ๔) ความงามที่พึงพอใจ ๕) ความนิยมชมชอบ และสามารถแบ่งประเภทได้ ๒ ประเภท^๔ ได้แก่

๑. **วิจิตรศิลป์ (Fine Art)** คือ ผลงานศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยความรัก แสดงออกถึงคุณค่าทางสุนทรียภาพ และอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้ดูเกิดความรู้สึกทางความงามบริสุทธิ์ และให้ข้อคิดอันเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ และวิจิตรศิลป์ ถือว่าเป็นศิลปะบริสุทธิ์ เป็นการสร้างงาน

^๔ อภัย นาคคง, **ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ**, (กรุงเทพมหานคร : ท. วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๕.

ศิลปะเพื่อศิลปะโดยแท้จริง เป็นการสร้างงานศิลปะ เพื่อสนองความต้องการทางจิตใจและอารมณ์ เป็นสำคัญถือเอาความรู้สึกสะท้อนจากงานนั้นเป็นคุณค่า วิจิตรศิลป์สามารถแยกย่อยได้ ๕ ประเภท^๙ ได้แก่

๑) จิตรกรรม (Painting) หมายถึง ภาพวาดด้วย สีหรือภาพวาดระบาย สี อาจจะ เป็นสีเดียว สองสี หรือหลายสี ภาพที่วาดนั้นอาจจะเหมือนจริง ตามธรรมชาติหรือจิตรกรคิดประดิษฐ์ สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ อาจจะระบายสี ให้เหมือนจริงหรือกำหนด สีขึ้นใหม่ตามความรู้สึกนึกคิดและ จินตนาการของผู้วาดหรือจิตรกร (Painter) การวาดภาพระบายสี อาจจะวาดจำลองจากสิ่งที่มีอยู่ตาม ธรรมชาติให้เหมือนจริง หรือวาดจากความจำ ความประทับใจ เป็นรูปสัญลักษณ์ที่มีรูปร่าง สีเส้น ตาม วัตถุประสงค์ให้สอดคล้องกับความคิด อุดมคติหรือตรงตามความมุ่งหมาย ให้เหมาะสมกับสถานที่หรือ ความต้องการทางหนึ่งทางใดของจิตรกรผู้สร้างงานจิตรกรรมนั้น หรือจะวาดจากต้นแบบที่เป็นคน สิ่งของ ทิวทัศน์ ให้มีรูปร่างและสีเส้นเหมือนต้นแบบหรือคล้ายกับสิ่งเหล่านั้น^{๑๐}

๒) ประติมากรรม หรือปฐุมิการกรรม (Sculpture) หมายถึง งานศิลปะที่สร้างขึ้นเป็น รูปสามมิติ (Three Dimensions) โดยการปั้น แกะสลัก หล่อ หรือวิธีการอื่นๆ โดยใช้ดินเหนียว ไม้ หิน ปูน โลหะ เป็นวัสดุ รูปที่สร้างขึ้นนั้นอาจมีรูปร่างเหมือนจริงตามธรรมชาติ หรือเป็นรูปร่าง ที่ประ ติมากรสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ คำว่าประติมากรรมนั้นในภาษาไทยเดิมใช้กันอยู่ ๒ แบบ คือปฐุมิหรือ ปฐุมิการกรรมซึ่งเป็นภาษาบาลี ส่วนอีกคำหนึ่ง คือประติมาหรือประติมากรรมเป็นคำในภาษาสันสกฤต ทั้งสองคำมีความหมายเหมือนกัน คือหมายถึงรูปที่สร้างขึ้นหรือรูปจำลอง ปัจจุบันนิยมใช้คำว่า ประติมากรรมมากกว่าคำว่าปฐุมิการกรรมแม้คำว่า ประติมากรรมจะยังใช้อยู่บ้าง ก็มักใช้เฉพาะ พระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เช่น พระพุทธรูปมักเรียกกันว่า พระพุทธรูปปฐุมิ หรือเทวรูปซึ่งบางครั้งเรียก กันว่า รูปปฐุมิ หรือประติมากรรม ประติมากรรมในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Sculpture หมายถึง ศิลปะที่มีลักษณะเป็นสามมิติและกินเนื้อที่ในอากาศ ผลงานประติมากรรมอาจสร้างขึ้นโดยการปั้น แกะสลัก หล่อ หรือกรรมวิธีใด ๆ ก็ได้ ผู้สร้างสรรค์งานประติมากรรมเรียกว่าประติมากรซึ่งตรงกับ ภาษาอังกฤษว่าSculptor^{๑๑}

๓) สถาปัตยกรรม (Architecture) หมายถึง งานที่เกี่ยวกับการก่อสร้างต่างๆ ได้แก่ อาคาร บ้านเรือน โบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ เป็นต้น สิ่งก่อสร้างเหล่านั้นจะมีรูปแบบและวัสดุแตกต่างกันไปตามการใช้สอยและขนบนิยมแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสามารถแยกตามการสร้างเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและ วัตถุประสงค์อื่น เช่น ใช้เป็นอาคารสำหรับประกอบพิธีทางศาสนา ปราสาท อนุสรณ์สถาน ป้อม ปราการ ซึ่งมีพัฒนาการจากวิธีการง่าย ๆ ขึ้นมาเป็นลำดับ จนมีรูปทรงและโครงสร้างที่ซับซ้อน ใช้ วัสดุแปลกใหม่ ใช้เทคโนโลยีสูง^{๑๒} อีกประการหนึ่ง งานประติมากรรม งานสถาปัตยกรรม และงาน จิตรกรรมจัดอยู่ในกลุ่มศิลปะที่เราสามารถสัมผัสความงามได้โดยทางประสาทตา จึงเรียกว่า ทัศนศิลป์

^๙ บุญเยี่ยม แยมเมือง, **สุนทรียภาพทัศนศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓๖-๒๓๘.

^{๑๐} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **ทัศนศิลป์ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก, ๒๕๔๗), หน้า ๙-๑๑.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙-๖๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

๔) วรรณกรรม (Literature) หมายถึง ศิลปะในการเรียบเรียง หรือประพันธ์ถ้อยคำ มีทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง โดยเฉพาะร้อยกรองนั้น มีการแยกประเภทต่าง ๆ ออกไป มีการเลือกใช้ถ้อยคำ มีสัมผัส มีจังหวะ ท่วงทำนอง ทำให้เกิดความไพเราะของถ้อยคำ

๕) นาฏศิลป์และดุริยางค์ศิลป์ (Drama & Music) หมายถึง การดนตรี ซึ่งเน้นการนำเอาเสียงมาเป็นสื่อแสดง ความรู้สึก โดยผ่านเครื่องมือที่ใช้ในการดีด สี ตี เป่า ทำให้ผู้ทำและผู้ฟังเกิดอารมณ์ หรือ ความรู้สึกร่วม เพลิดเพลิน เป็นสุข รัก อาลัย เป็นต้น

วรรณกรรม และนาฏศิลป์และดุริยางค์ศิลป์ เป็นงานที่ใช้สัมผัสกับความไพเราะ จึงเรียกว่า โสตศิลป์ ถ้านำเอาศัตราคมไปรวมกับนาฏกรรม ซึ่งเป็นเรื่องของการฟ้อนรำ เต้นรำ โทรเทศน์ ภาพยนตร์ เราจึงเรียกศิลปะแบบนี้ว่า โสตทัศนศิลป์

๒. ประยุกต์ศิลป์ (Applied Art) ซึ่งเป็นงานศิลปะ ที่ไม่ได้เน้นแต่ทางด้าน สุนทรียภาพ เท่านั้น แต่ได้นำมาเอาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น งานหัตถกรรม โภคภัณฑ์ อันเกี่ยวกับการแต่งกายของโขน ละคร ลิเก เป็นต้น ศิลปะสาขาประยุกต์ศิลป์^{๑๓} ได้แก่

๑) สถาปัตยกรรม คล้ายกับงานประติมากรรมนั้นถูกสร้างขึ้นเพื่อป้องกันมนุษย์จากสิ่งแวดล้อม ส่วนประติมากรรมสร้างขึ้น เพื่อเคารพบูชาสักการะและความสวยงาม

๒) ศิลปะอุตสาหกรรม เป็นศิลปะในการค้นคิดกรรมวิธี ที่จะให้มีผลผลิตเพื่อประโยชน์ใช้สอยเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก งานศิลปะอุตสาหกรรมนี้ ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับงานหัตถกรรม เช่น ทอผ้า ตัดเสื้อผ้า ทำเฟอร์นิเจอร์ ปัจจุบันศิลปะอุตสาหกรรมมีหลายแขนง เช่น งานตกแต่งภายใน งานออกแบบลวดลายผ้า งานออกแบบเสื้อผ้า งานไม้ งานโลหะ งาน ถ่ายภาพ ตลอดทั้งภาพยนตร์ โทรทัศน์ และอื่นๆ

๓) ศิลปะหัตถกรรม เป็นงานศิลปะที่ทำด้วยมือเป็นส่วนใหญ่ แบบที่ทำมักจะ ออกแบบตามใจของผู้ทำ เช่น การทำโต๊ะ เก้าอี้ การปั้นหม้อ ปั้นไห การทอผ้า และอื่น ๆ ซึ่งปัจจุบันได้มีการนำเอาเครื่องจักร มาใช้แทนเพื่อเป็นเครื่องทุ่นแรง จึงกลายเป็นกึ่งอุตสาหกรรมไป (Semi Industrial)

เห็นได้ว่า พุทธศิลป์จัดอยู่ในศิลปะสาขาจิตรศิลป์ และจัดเข้าในทัศนศิลป์ เพราะเป็นศิลปะที่เราสามารถสัมผัสความงามได้โดยทางประสาทตา พุทธศิลป์ ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร หรือศาลาการเปรียญ พระสถูป พระปรางค์ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม พระพุทธรูปปฏิมา ในอิริยาบถหรือปางต่างๆ ลวดลายปูนปั้น งานแกะสลักไม้บานประตูตกแต่งต่างๆ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทประติมากรรมรูปภาพฝาผนังตามสถานที่สำคัญต่าง ๆ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทจิตรกรรม

๒.๑.๓ คุณค่าพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ทั้ง ๓ ประเภท ได้แก่ จิตรกรรม ปติมากรรมและสถาปัตยกรรมนั้น เป็นศิลปะที่ช่างผู้มีความสามารถได้สร้างสรรค์ขึ้นด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และอุทิศเป็นพุทธบูชา พุทธศิลป์นั้น ยังแฝงไปด้วยปรัชญาธรรมและคุณค่าด้านต่าง ๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๑๓} บุญมี แท่นแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

คุณค่าจิตรกรรม คือ ภาพวาดฝาผนังสามารถบอกเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยคุณค่าและจุดมุ่งหมายของการสร้างภาพจิตรกรรมมีหลายประการ สามารถจำแนกได้ดังนี้^{๑๔}

๑) คุณค่าด้านเป็นจุดกำเนิดหรือมูลเหตุการสร้างที่เป็นเหตุเป็นผล สามารถแยกออกได้เป็น ๔ ประการ คือ

๑.๑) เป็นการยกย่องเชิดชูศาสนา วรรณคดี และเสริมบารมีพระมหากษัตริย์ที่เป็นการยกย่องเชิดชูศาสนานั้น เพราะส่วนใหญ่จะแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดก ส่วนวรรณคดีนั้นเลือกแสดงเฉพาะวรรณคดีที่มีชื่อเสียง เช่น สังข์ทอง สุวรรณหงส์ รามเกียรติ์ เสริมพระบารมีพระมหากษัตริย์ก็เป็นการแสดงเรื่องราวพงศาวดาร หรือภาพเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ คุณธรรมอย่างใหญ่หลวงที่มีต่อประเทศชาติ เช่น พระนเรศวรมหาราชและพระปิยมหาราช ล้นเกล้ารัชกาลที่ ๕ เป็นต้น

๑.๒) เพื่อประดับตกแต่งความสวยงามของอาคาร ภาพจิตรกรรมฝาผนังช่วยเพิ่มความสำคัญ ความสวยงามของอาคารหรือสถาปัตยกรรมนั้นให้มีมากยิ่งขึ้น การศึกษาในสมัยโบราณยังไม่มีระบบโรงเรียนสถาบันที่จะให้การศึกษาและความรู้แก่ประชาชนได้คือวัด วัดเป็นศูนย์กลางของวิชาการหลายแขนงมากมายเหลือคณานับ ผู้ถ่ายทอดวิชาการ คือพระสงฆ์ ธรรมเนียมไทยนิยมส่งลูกหลานเข้าไปศึกษาหาความรู้ในวัด โดยการส่งเข้าไปเป็นลูกศิษย์ปรนนิบัติพระอาจารย์ เมื่ออายุครบก็บรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นภิกษุต่อไป การที่กุลบุตรได้อยู่ในวัดเป็นเวลานานย่อมสัมผัสกับรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่มีความโอ่อ่า

ทั้งยังมีการประดับตกแต่งด้วยซุ้มฟ้า ใบระกา หางหงส์ ย่อมทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาภายใต้จิตสำนึก เมื่อเข้าไปในพระอุโบสถ นอกจากจะพบพระประธานที่มีอาการสงบนิ่งแล้ว สิ่งที่ได้พบเห็นอีกอย่างหนึ่งก็คือ “ภาพ จิตรกรรมบนฝาผนัง” ที่มีทั้งเรื่องพุทธประวัติหรือชาดกก็ตามประดับไว้โดยรอบผนัง ก็ได้อาศัยภาพเหล่านั้นศึกษาหาความรู้ทำให้เกิดความเข้าใจในพุทธประวัติยิ่งขึ้น

๑.๓) จิตรกรรมฝาผนังนอกจากจะเสริมความงามของอาคารแล้ว ยังใช้เป็นสื่อในการประกอบคำสอนในพุทธศาสนาด้วย คือ เมื่อพุทธศาสนิกชนได้ฟังพระสงฆ์แสดงธรรมเทศนาเรื่องพุทธประวัติในอดีตแล้ว หันมาชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง ที่เปรียบเสมือนอุปกรณ์การสอน ย่อมทำให้เกิดความซาบซึ้ง อันเป็นการน้อมนำไปประพฤติแต่สิ่งที่บุญกุศลยิ่งขึ้น

๑.๔) เป็นการแสดงออกซึ่งฝีมือและอารมณ์ของศิลปินโบราณ เพราะถ้าไม่มีการสร้างจิตรกรรมฝาผนัง ศิลปินก็ไม่มีโอกาสที่จะแสดงความคิดของตนเองออกมาจากจิตรกรรมฝาผนัง จะเห็นได้ว่าศิลปินได้ถ่ายทอดสถานภาพของบุคคลระดับชั้นต่าง ๆ กัน ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงสามัญชน ศิลปินจะแสดงออกให้เห็นความแตกต่างกันทั้งสี การเน้นความสำคัญเครื่องแต่งกาย ถ้าเป็นพระมหากษัตริย์ก็จะใช้สีสดใสวาดอย่างประณีต มีการตกแต่งอาภรณ์อย่างตระการตา ถ้าเป็นป่าวสามัญชนก็ใช้สีคล้ำลง เสื้อผ้าก็เป็นธรรมดา ตลอดจนการถ่ายทอดลักษณะของป่าเขา ลำเนาไพร บ้านเรือน ปราสาทพระราชวัง ล้วนแต่ถูกบันทึกอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังทั้งสิ้น

^{๑๔} สมชาติ มณีโชติ, **จิตรกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๒-๒๕.

๒) คุณค่าด้านการถ่ายทอดความศรัทธา ผู้เขียนจิตรกรรมฝาผนังทำขึ้นด้วยความศรัทธาในพุทธศาสนาอันสูงส่ง ดังนั้น เมื่อช่างเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติจึงทำด้วยใจศรัทธาโดยไม่หวังสินจ้าง รางวัลอะไรทั้งสิ้น โดยมีศรัทธาเป็นพื้นฐาน มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่หวังผลบุญกุศลเป็นสำคัญ ศิลปินจึงใช้สมาธิอย่างแรงกล้าในการสร้างจิตรกรรมฝาผนังเพื่ออุทิศเป็นบุญกุศล ภาพที่ออกมาจึงดูแน่นขนัดเรื่องราวไปทั้งอาคาร

นั่นหมายความว่า ในการเขียนภาพแต่ละครั้งศิลปินต้องรวบรวมสมาธิให้แน่น เพื่อที่จะให้ได้ภาพที่มีความงดงามเป็นพิเศษสุดยอด ดังนั้น ผลงานที่สำเร็จออกมาจึงเป็นการบรรยายบันทึกรความจริงโดยไร้สิ่งอื่นใดเคลือบแฝง นั้นแสดงว่าหลักฐานจากจิตรกรรมฝาผนังเป็นความจริงที่เชื่อถือได้อีกประการหนึ่งด้วย

๓) คุณค่าด้านสื่อในการบันทึกเรื่องราวร่องรอยของอดีต การวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นศิลปะอีกแบบหนึ่ง โดยธรรมชาติของศิลปะแล้ว ไม่ว่าศิลปินจะแสดงเรื่องราวอะไรเป็นจุดสำคัญที่แฝงอยู่ในผลงานอันเป็นประสบการณ์เดิมที่ถูกแสดงออกของเรื่องมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๓.๑) การถ่ายทอดด้วยวิธีการสังเคราะห์ ซึ่งศิลปินจะนำสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวถ่ายทอดลงในภาพที่ตนสร้างขึ้น ด้วยเหตุนี้เราจะพบได้ว่าจะเป็นภาพพุทธประวัติหรือภาพชาดกก็ตาม ภาพจะแสดงเรื่องราวชีวิตประจำวันของชาวบ้านสามัญชนธรรมดาประกอบด้วย เช่น การทำมาหากิน การค้าขาย ซึ่งทำให้เราได้ศึกษารูปแบบของสังคมในอดีตได้

๓.๒) การถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่นนิยมหรือชาตินิยม ในกรณีนี้เราจะทราบได้จากลักษณะของวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนได้ เพราะสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ ตัวศิลปินจะเป็นประสบการณ์เบื้องต้นที่ถูกบันทึกลงบนจิตรกรรมฝาผนังอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น ตามพุทธประวัติ นั้นเป็นเรื่องราวที่เกิดในประเทศอินเดีย องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นชาวอินเดียโดยเชื้อชาติและวัฒนธรรม แต่เมื่อพิจารณาจากจิตรกรรมฝาผนังของไทยแล้วเห็นได้ว่า ช่างได้เขียนพุทธประวัติ ให้มีลักษณะเป็นไทยทั้งการแต่งกาย รูปร่าง หน้าตา

๔) คุณค่าด้านใช้เป็นเครื่องกล่อมเกล่าจิตใจ ความสำคัญในประเด็นนี้อาจจะเป็นความหมายแฝงที่เป็นความสำคัญที่มีผลต่อจิตใจโดยตรง จิตรกรรมฝาผนังนั้นไม่ว่าจะแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาหรือวรรณคดีชาดกก็ตาม ล้วนแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับพุทธศาสนาทั้งสิ้นเราถือว่าเรื่องราวเหล่านี้มีคุณค่าเป็นคติธรรม ที่เป็นข้อเตือนใจมนุษย์ให้ปฏิบัติในสิ่งที่เหมาะสมที่ควรจัดได้ว่าเป็นความสำคัญอีกประการหนึ่ง แยกได้ดังนี้

๔.๑) เรื่องราวจากจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏอยู่ตามพุทธสถานโดยทั่วไป เป็นพุทธศิลปะที่สะท้อนเหตุการณ์ในอดีตและปัจจุบันได้อย่างมีเสื่อมคล้ายดูได้ทุกยุคทุกสมัยทุกกาลเวลา ไม่มีอดีตไม่มีปัจจุบัน มุ่งสอนสั่งธรรมเป็นสำคัญ และแสดงให้เห็นว่าสังคมเป็นของคู่โลก

๔.๒) เรื่องราวจิตรกรรมฝาผนังแฝงไว้ด้วยคติธรรม อบรม แนะนำ โดยเฉพาะเรื่องชาดกนั้นเป็นการสอนหลักในมหาปทานสูตรที่ว่าด้วยความสุขของมนุษย์จะเกิดขึ้นได้นั้น อยู่ที่การกระทำของตัวบุคคลนั่นเอง คือ ไม่ทำความชั่ว ทำความดี ชำระจิตใจให้ผ่องแผ้ว โดยสรุปแล้วภาพชาดกจากจิตรกรรมฝาผนัง ต้องการสะท้อนเรื่องหลักของกรรมเป็นสำคัญ

๔.๓) จิตรกรรมฝาผนังหลาย ๆ ภาพชี้ให้เห็นผลของการเปลี่ยนแปลงทั้งผลดีและผลเสีย คือ เรื่องกฎแห่งกรรมนั่นเอง

๔.๔) ภาพจากจิตรกรรมฝาผนังเป็นเครื่องเตือนสติมนุษย์ เช่น ภาพนรกสวรรค์ จากภาพไตรภูมิที่นิยมเขียนไว้หลังพระประธานเป็นเครื่องให้เห็นว่า ผู้ประพฤติชั่วย่อมมีนรกเป็นเครื่องรองรับ เท่ากับเป็นการเตือนให้คนดำรงชีพอย่างสุจริตชนนั่นเอง

๕) คุณค่าด้านเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญของประเทศชาติ จิตรกรรมฝาผนังเป็นร่องรอยของอดีต เป็นหลักฐานสำคัญในการบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ และยังแสดงถึงความเจริญในการสืบทอดพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นมรดกของมนุษยชาติชิ้นสำคัญที่ตกทอดมาเป็นสมบัติของชาวไทยทุกคน ทั้งยังเป็นมรดกที่มีความหมายต่อการศึกษาหาความรู้ของอนุชนรุ่นหลัง นอกจากนี้จิตรกรรมฝาผนังยังมีผลต่อความภาคภูมิใจอันผลทางจิตใจที่มีต่อจิตรกรรมฝาผนัง คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังตามที่ได้กล่าวมานี้ อาจจะไม่ครอบคลุมไปทั้งหมด แต่คุณสมบัติของจิตรกรรมฝาผนังที่สำคัญนั้น อยู่ที่เป็นการจดบันทึกความรู้สึก จิตใจ ปัญญาของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์เราถือว่าเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติ ที่มีคุณค่าสูงส่งของประเทศไทย

ฉะนั้น จิตรกรรมฝาผนังเป็นทรัพยากรของชาติไทยและอาจจะเป็นทรัพยากรของมนุษยชาติชิ้นสำคัญ ที่มีคุณประโยชน์ในการใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาหาความรู้อย่างเนก จึงควรที่จะได้มีการอนุรักษ์ให้อย่างจริงจัง เพื่อให้อยู่ในสภาพที่วัฒนาถาวรเป็นศักดิ์ศรีคู่กับประเทศไทยตราบนานเท่านาน

๖) คุณค่าด้านการรับใช้พระพุทธศาสนาในทางศิลปะ ความมุ่งหมายในการสร้างภาพจิตรกรรมไทย จะว่าไปแล้วจิตรกรผู้วาดภาพจิตรกรรมแต่ก่อนมีศรัทธาปสาทยอย่างแรงกล้าในการเขียนภาพ ซึ่งการทำเช่นนี้ก็บุญกุศลอีกประการหนึ่ง ด้วยเหตุดังกล่าว ภาพที่เขียนจึงดูละมุนละไมเต็มไปด้วยชีวิตชีวาเต็มไปด้วยพลัง จึงทำให้ภาพจิตรกรรมไทยมีความงดงามมาก จิตรกรรมไทยเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลแบบสหวิทยาการ ถือได้ว่าเป็นขุมแห่งความรู้โดยเฉพาะการศึกษาหาความรู้เรื่องราวจากอดีต เป็นความภาคภูมิใจและเป็นเครื่องแสดงถึงเรื่องราวในอดีตของบรรพบุรุษที่จะมีผลต่อความเป็นอยู่ในยุคปัจจุบัน คำกล่าวที่ว่า “ชาติที่ไม่มีอดีต ย่อมไม่รู้จักอนาคต” น่าจะเป็นคำกล่าวที่เหมาะสมกับภาพจิตรกรรมไทย

เห็นได้ว่า จิตรกรรมไทยได้ก่อให้เกิดคุณค่าทางศิลปกรรมซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงแล้ว จิตรกรรมไทยยังมีประโยชน์ในทางอ้อม ซึ่งได้ทำให้ทราบถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและอื่น ๆ ประโยชน์ทางอ้อมของภาพจิตรกรรมไทย มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

๑) ประโยชน์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่มีปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังโดยทั่วไป เป็นการบันทึกเรื่องราวในอดีตไว้ในแง่มุมต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ผู้ดูต้องดูอย่างพิจารณาและใช้วิจารณญาณ ติความจึงจะเกิดสาระขึ้นได้

๒) ประโยชน์ในเรื่องของการแสดงเชื้อชาติ โดยปกติแล้วศิลปินย่อมจะถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่นนิยมหรือชาตินิยม (Nationalism) ของคนที่อยู่ในสังคมนั้น ๆ

๓) ประโยชน์ในเชิงโบราณคดี เรื่องราวโบราณคดีกับศิลปะนั้นครอบคลุมถึงซึ่งกันและกัน เช่น จากจิตรกรรมก็สามารถศึกษาเรื่องราวของอดีตได้จากจิตรกรรมฝาผนังวัดราชสิทธิาราม ธนบุรี แสดงชาดกเรื่องพระเวสสันดร เราจะเห็นว่า อาศรมของพระเวสสันดรนั้น มีรูปทรงหลังคาแบบจีน แสดงว่าสมัยนั้น (ร.๑) อิทธิพลของศิลปะจีนได้แพร่เข้ามาถึงประเทศไทยแล้ว

๔) ประโยชน์ในการศึกษาเรื่องราวทางประเพณี เรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีสมัยเก่ามีปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง เช่น ประเพณีการทำบุญ วันขึ้นปีใหม่ การเล่นรื่นเริง ฯลฯ

๕) ประโยชน์ในการบันทึกหรือเป็นตำราทางพุทธศาสนา จิตรกรรมฝาผนังของไทยนั้นนิยมเขียนแต่เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมาแล้ว วิธีการนี้ถือได้ว่าเป็นการบันทึกเรื่องราวทางศาสนา และยืนยันได้ว่าทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา ศาสนาพุทธไม่เคยเสื่อมความนิยมไปจากชาติไทยเลย และในเวลาเดียวกันก็ใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พุทธศาสนาตามที่กล่าวมาแล้ว

คุณค่าประติมากรรม คือ พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเป็นองค์แทนพระพุทธรูปเจ้าเพื่อเคารพกราบไหว้บูชา และนอกจากจะเป็นสื่อถึงตัวแทนพระพุทธรูปเจ้าแล้ว ยังบ่งบอกคุณค่าและจุดมุ่งหมายของการสร้างประติมากรรมหลายประการ สามารถแบ่งออกเป็น ๕ ประการ^{๑๕} ดังนี้

๑) คุณค่าด้านศรัทธาความเชื่อ พระพุทธรูปเป็นรูปเคารพตัวแทนพระพุทธรูปเจ้า ดังนั้น การสร้างพระพุทธรูปจึงมีความเชื่อว่า การสร้างพระพุทธรูปนั้นเป็นสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวไปตลอด ๕,๐๐๐ ปี และเชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธรูปเพื่อการสร้างบารมี ดังจะเห็นได้จากพระราชพิธีสำคัญๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์จะมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นด้วย และมีความเชื่อในเรื่องการสร้างเพื่อบำเพ็ญกุศลหรืออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ที่เป็นญาติ

๒) คุณค่าด้านความงามทางศิลปกรรมพระพุทธรูปสามารถบ่งบอกความงามของศิลปกรรมในสมัยนั้น ซึ่งมีรูปแบบศิลปกรรมมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย โดยมีอิทธิพลทางศิลปะที่มีการติดต่อ รับ แลกเปลี่ยนกับอาณาจักรอื่น รวมถึงสนิยมของสกุลช่างในแต่ละท้องถิ่น จึงทำให้เกิดเป็นศิลปะสมัยต่างๆ สกุลช่างต่างๆ เช่น พระพุทธรูปชินราช เป็นพระพุทธรูปศิลปะสมัยสุโขทัยที่มีความงดงามที่สุดในประเทศไทย เป็นต้น

๓) คุณค่าด้านวัฒนธรรมประเพณีในแต่ละสมัยยังปรากฏการสร้างพระพุทธรูปเพื่อใช้ในการประกอบในพิธีกรรม เช่น การสร้างพระเจ้าทันใจให้เสร็จภายในวันเดียว ในภาคเหนือเพื่อเป็นที่เคารพสักการะบูชาให้สำเร็จสมความปรารถนาดังชื่อของพระพุทธรูป ในแถบภาคอีสานมีการอัญเชิญพระพุทธรูปแห่ในประเพณีสงกรานต์เพื่อให้ประชาชนได้สรงน้ำ อีกด้านหนึ่งก็มีความเชื่อว่าเป็นการขอฝนให้ตกตามฤดูกาล

๔) คุณค่าด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง เกิดจากประชาชนที่มีความเคารพศรัทธากราบไหว้ขอพร โดยมีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์หรือฤทธิ์ปาฏิหาริย์ในองค์พระพุทธรูปจะดลบันดาลให้ประสบความสำเร็จสมดังความปรารถนา เช่น การอธิษฐานขอบุตร ขอให้ธุรกิจประสบความสำเร็จ เป็นต้น

๕) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นใหม่ โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้นำการท่องเที่ยวไหว้พระพุทธรูปสำคัญ และเส้นทางการท่องเที่ยวเพื่อไหว้พระพุทธรูปสำคัญ ๙ วัด ซึ่งแพร่ไปยังจังหวัดต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยซึ่งทำให้พุทธศาสนิกชนได้รู้จักและเรียนรู้ประวัติศาสตร์ศิลปกรรม อันเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาวไทย

^{๑๕} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๕๙๓-๖๑๗.

คุณค่าสถาปัตยกรรม คือ อาคารสถานที่ก่อสร้างต่าง ๆ ได้แก่ อาคาร บ้านเรือน โบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ เป็นต้น สามารถบ่งบอกคุณค่าและจุดมุ่งหมายทางสถาปัตยกรรมหลายประการ สามารถแบ่งออกเป็น ๕ ประการ ได้แก่ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ คุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ คุณค่าทางด้านสังคมและจิตใจ คุณค่าทางด้านวิทยาการและการศึกษา และคุณค่าทางเศรษฐกิจและประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน โดยคุณค่าแต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้^{๑๖}

๑) คุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมนั้นเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ และบุคคล ในช่วงใดช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ เป็นสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์สำคัญ คุณค่าทางประวัติศาสตร์จะมีความเด่นชัดเมื่อหลักฐานเชิงประจักษ์ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบุคคลนั้นยังปรากฏอยู่ในพื้นที่ หรือสถานที่นั้นยังมีความสมบูรณ์อยู่ แต่บางครั้งสถานที่นั้นอาจเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญอย่างมากจนแม้ว่าสถานที่นั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ตาม แต่ยังคงคุณค่าอยู่ได้ซึ่งระดับของความสำคัญ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ย่อมขึ้นอยู่กับระดับของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เช่น เป็นเหตุการณ์สำคัญหรือบุคคลสำคัญในระดับสากล ระดับชาติ ระดับท้องถิ่น หรือระดับครอบครัว ซึ่งมักเชื่อมโยงกับคุณค่าทางด้านสังคมและจิตใจ

๒) คุณค่าทางสุนทรียภาพ แม้ว่าสถาปัตยกรรมจะมุ่งเน้นประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ แต่ด้วยธรรมชาติของมนุษย์ผู้สร้างสรรค์ย่อมมีความงามในจิตใจและถ่ายทอดออกมาเป็นผลงาน สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น เมื่อผ่านการถ่ายทอดรูปแบบจากภูมิปัญญาเป็นแบบแผน ที่เป็นลักษณะทางกายภาพทั้งที่มองเห็นได้ และอยู่ในความนึกคิด ถือเป็นสิ่งเร้ากระทบต่อประสาทสัมผัสของผู้พบเห็น หรือใช้สอยให้บังเกิดอารมณ์และความรู้สึกทางสุนทรียภาพ อันเกิดจากการองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม รูปทรง รูปร่าง ที่ว่าง โครงสร้าง วัสดุก่อสร้าง ลวดลายส่วนประดับทางสถาปัตยกรรม หรือศิลปกรรม ซึ่งต้องพิจารณาในความงามแบบชาวบ้านที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อนเป็นสำคัญ

๓) คุณค่าทางสังคมและจิตใจ ด้วยเหตุที่สถาปัตยกรรมมีปัจจัยการก่อรูปจากการมีส่วนร่วมร่วมกันสร้างของคนในชุมชน ด้วยศรัทธา ด้วยความรักและความสามัคคีที่มีภายในครอบครัว เครือญาติ หรือชุมชน เมื่อการสร้างสำเร็จจุล่ง สถาปัตยกรรมนั้นจึงที่เป็นศูนย์กลางของจิตใจ จิตวิญญาณ ความเชื่อ หรือสัญลักษณ์ทางสังคมของชุมชน และเมื่อผ่านการใช้สอยตามกาลเวลาจากคนรุ่นสู่รุ่น ย่อมบังเกิดความรู้สึกผูกพันกับสถานที่ (Sense of Place) ซึ่งเป็นการรับรู้สำนึกสามารถเกิดขึ้นได้ตั้งแต่แรกเข้าไปสัมผัสในถิ่น จนถึงระดับของการที่คนรู้สึกหลอมรวมไปกับถิ่นทั้งในฐานะคนใน และคนนอกกับพื้นที่ ซึ่งมีปัจจัยที่เกิดขึ้นมีระยะเวลาของการอยู่ในพื้นที่เป็นสิ่งสำคัญถึงการเชื่อมต่อกับถิ่น หรือความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging)

๔) คุณค่าทางวิทยาการและการศึกษา สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์คุณค่าทางสุนทรียภาพ และคุณค่าทางสังคมและจิตใจ ย่อมเชื่อมโยงกับคุณค่าทางวิทยาการและการศึกษา หากว่าสถาปัตยกรรมนั้นมีความเป็นแบบอย่าง หายาก เป็นตัวแทนที่ดีด้านการออกแบบวิศวกรรม สถาปัตยกรรม ศิลปกรรมและมีความสามารถใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาและวิจัยได้ในอนาคต

^{๑๖} สมบัติ ประจักษ์สานต์, เอกสารคำสอน การสำรวจสถาปัตยกรรมท้องถิ่น, (บุรีรัมย์ : คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๖๑), หน้า ๙๒-๙๓.

๕) คุณค่าทางเศรษฐกิจและประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์คุณค่าทางสุนทรียภาพ คุณค่าทางสังคมและจิตใจ หรือคุณค่าทางวิทยาการและการศึกษา เมื่อผ่านการใช้สอยตามกาลเวลาย่อมเกิดการเสื่อมสภาพ หากเจ้าของอาคารตระหนักถึงคุณค่าย่อมเกิดแรงจูงใจต่อการอนุรักษ์ บำรุงรักษาสภาพให้อาคารมีความมั่นคงแข็งแรง ดำรงความแท้ดั้งเดิมซึ่งอาจมีความเป็นไปได้ในการคงการใช้สอย หรือเปลี่ยนแปลงการใช้สอยในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดมูลค่าและคุณค่าทางเศรษฐกิจทั้งในระดับครอบครัว ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ หรือระดับในระดับสากล

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับฮูปแต้มอีสาน

ในการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับฮูปแต้มอีสานนั้น คณะผู้วิจัยได้ศึกษาความหมาย ประวัติความเป็นมา องค์ประกอบศิลป์ในฮูปแต้ม สัตว์ที่ใช้ในการวาดหรือแต้มฮูปแต้ม กลุ่มช่างหรือจิตรกรผู้วาดฮูปแต้ม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายของฮูปแต้มอีสาน

ฮูปแต้มอีสานเริ่มปรากฏมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยฝีมือของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เขียนไว้ตามเพิงเขาหรือตามผนังของเทือกเขาต่าง ๆ เกือบทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีอายุอยู่ในราว ๕,๐๐๐ - ๖,๐๐๐ ปี ศิลปะบนผนังถ้ำหรือภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์โดยเฉพาะที่ค้นพบในภาคอีสานจุดที่สำคัญ ได้แก่ ภาพเขียนสีบริเวณภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ส่วนภาพเขียนสีที่ใหญ่ที่สุดเท่าที่ค้นพบในประเทศไทยก็อยู่ในภาคอีสาน นั่นคือภาพเขียนสีบริเวณผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ภาพเขียนหรือภาพแต้มจะปรากฏให้เห็นอยู่บริเวณหน้าผาสูงชันของเทือกเขาเหนือลำน้ำโขง ปริมาณของเนื้อที่ที่เขียนภาพมีความยาวกว่า ๒๐๐ เมตร^{๑๗} บรรดาภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ค้นพบเป็นจำนวนมากเหล่านี้ ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าความสำคัญทางศิลปะอันเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ และเป็นร่องรอยของอารยธรรมอันรุ่งเรืองของมนุษยชาติแต่อดีตในภูมิภาคนี้ด้วย

จึงเห็นได้ว่า เนื้อหาสาระที่ปรากฏบนภาพเขียนสีผนังถ้ำเหล่านั้นได้บรรยายถึงเรื่องราวแห่งชีวิตของผู้คนที่อยู่ร่วมกันในสังคมสมัยนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ช่างแต้มเขียนเป็นภาพคนภาพสัตว์ นานาชนิด และภาพสัญลักษณ์เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงภาพของสังคม เป็นวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยอดีตที่ก่อให้เกิดการเขียนภาพบนผนังถ้ำ เนื้อหาสาระที่ปรากฏเป็นรูปธรรมต่างมีความผูกพันแนบแน่นกับผู้คนในสมัยนั้น

นอกจากภาพเขียนสีบนเพิงผาหลักฐานที่ค้นพบในยุคก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ภาคอีสานยังปรากฏฮูปแต้มบนฝาผนังสิม วิหาร หอแจก (ศาลาการเปรียญ) ซึ่งเป็นงานจิตรกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้ศาสนา เนื้อหาของฮูปแต้มเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ที่พบกันเป็นส่วนมากทางภาคอีสานมัก

^{๑๗} ไพโรจน์ สโมสร, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕.

เขียนอยู่ด้านในและด้านนอกของลิม การที่ช่างแต้มวาดบนผนังด้านนอกน่าจะเป็นด้วยเหตุผล ๒ ประการ^{๑๘} ได้แก่

ประการแรก ลิมอีสานสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยทางพิธีกรรมของสงฆ์ พระภิกษุที่ประกอบพิธีกรรมมีจำนวนไม่เกิน ๑๐ รูป ลิมจึงมีขนาดเล็กมุมมองภาพจำกัด แสงสว่างภายในก็น้อย

ประการที่ ๒ ลิมเป็นเขตสังฆาวาส ผู้ที่จะเข้าภายในลิมได้เป็นเพียงพระภิกษุ ในปัจจุบัน บางแห่งห้ามสตรีเข้าโดยเด็ดขาด ดังนั้นถ้าจะเขียนภาพเฉพาะภายในคนทั่วไปก็มิอาจแลเห็น บางท้องถิ่นนิยมเขียนไว้ที่ด้านนอกทั้ง ๔ ผนัง โดยเฉพาะภาพไตรภูมิซึ่งเป็นภาพที่เตือนสติคนให้คำนึงถึงบาปกรรม ช่างแต้มนิยมวาดบนผนังด้านหน้าลิมซึ่งเป็นผนังที่เด่น

๒.๒.๒ องค์ประกอบศิลป์ในรูปแต้ม

รูปแบบและกรรมวิธีการจัดองค์ประกอบศิลป์ในรูปแต้มอีสานนั้น ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว ช่างแต้มนิยมความอิสระเสรีในการแสดงออกอย่างเต็มที่ ช่างแต้มนิยมกันหากไปเขียนภาพ ณ สถานที่ที่ต่างกัน รูปลักษณะขององค์ประกอบศิลป์รวมทั้งรายละเอียดก็จะแตกต่างกันออกไป ช่างแต้มนิยมเลือกสรรเรื่อง รวบรวมจากพุทธประวัติหรือจากวรรณกรรมพื้นบ้านเฉพาะส่วนหรือตอนที่ช่างแต้มนประทับใจนำมาพรรณนาด้วยเส้นสี และองค์ประกอบภาพที่ต่อเนื่องกันไป จากภาพหนึ่งเชื่อมต่อกับอีกภาพหนึ่ง เพื่อสื่อสารความคิดให้ผู้ชมเกิดจินตนาการ มองเห็นความงามทางสุนทรียศาสตร์และคุณค่าทางคุณธรรมที่แฝงอยู่ในปฐมาตฤทัศน์ศิลป์ เนื้อหาของภาพแต่ละตอนจะจบในตัวของมันเอง

องค์ประกอบภาพส่วนรวมในรูปแต้มอีสานคล้ายกับการแสดงหนังตะลุง ผืนผนังภายในและภาพนอกลิมคือจอหนัง ตัวละครที่กำลังแสดงอิริยาบถต่าง ๆ ตามท้องเรื่อง คือตัวหนังตะลุงที่ช่างแต้มนำมาประดับบนผืนผนัง จากตอนหนึ่งเชื่อมต่อกันอีกตอนหนึ่งใกล้ๆ กับเนื้อเรื่อง แต่ละตอนจะมีคำบรรยายภาพด้วยตัวอักษรกำกับไว้ด้วย ช่างแต้มนิยมใช้เส้นแถบเป็นเส้นแทนการค้นเรื่องแต่ละตอนหรือไม่ก็ปล่อยช่องว่างรอบองค์ประกอบภาพ เพื่อมิให้เกิดความสับสนระหว่างเนื้อหาแต่ละตอน ช่องว่างจะเกิดคุณค่าคล้ายกับที่พักสายตาคล้ายกับการเว้นวรรคของประโยค หรือการขึ้นบรรทัดใหม่ของคอลัมน์ในการเขียนหนังสือ ผืนผนังหรือฉากหลังไม่มีการล้วงขึ้นด้วยสีหนัก จะรองพื้นด้วยสีขาวล้วนหรือขาวนวล ช่างแต้มนิยมร่างรูปทรงของตัวละครต่าง ๆ ลงบนผืนผนังสีขาวนั้น มีการลงสีตกแต่งเครื่องประดับตัดเส้นลงรายละเอียดในแง่มุมบางส่วนเฉพาะส่วนที่เป็นรูปทรงของตัวละคร จุดเด่นขององค์ประกอบภาพจึงอยู่ที่ตัวละคร บรรยายภาพของภาพก็ดูสว่างสดใส รูปแต้มลักษณะเช่นนี้พบมากในบริเวณแถบจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม อันเป็นจังหวัดในกลุ่มอีสานกลาง ลิมบางหลังช่างแต้มนิยมระบายสีบาง ๆ มีน้ำหนักอ่อน ๆ บริเวณใกล้เคียงกับตัวภาพหรือตัวละคร ทำให้เกิดความเด่นชัดมากขึ้น มีคุณค่าทางสุนทรียภาพ เกิดความรู้สึกนุ่มนวลมากกว่าที่เป็นสีขาวโดด ๆ^{๑๙}

กรรมวิธีการเขียนภาพบนพื้นผนังที่ใช้สีขาวนวลเป็นสีพื้นเช่นนี้เป็นเทคนิค เคยใช้ในศิลปกรรมสมัยอยุธยา ที่มีชื่อเสียงและมีลักษณะเด่นมากก็คือ ภาพเขียนที่ตำหนักพระพุทโธมหาราช วัดพุทไธยสวรรค์ อำเภอมะนัง จังหวัดอยุธยา ภาพเขียนจากวัดเกาะแก้วสุทธาราม อำเภอมะนัง จังหวัดเพชรบุรี และวัดช่องนนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร หรือเป็นแนวเดียวกับการเขียน

^{๑๘} อ่างแล้ว ไพโรจน์ สโมส, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, หน้า ๓๕.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖ - ๓๗.

ภาพในสมุดข่อย ซึ่งต่างไปจากการเขียนภาพในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่มักจะรองพื้นฉากหลังด้วยสีคล้ำเข้มในเบื้องต้น แล้วจึงเขียนภาพตัวละครซ้อนทับลงไป ทำให้ภาพของตัวละครลอยเด่นออกมาจากฉากหลัง เกิดน้ำหนัก (value) อ่อนแก่ชัดเจน เทคนิคลักษณะนี้เหมาะสมกับอาคารที่มีฝาผนังกว้างขวาง มีหน้าต่างพอให้แสงสว่างเข้าได้มากกว่าอาคารขนาดเล็ก ซึ่งแทบจะไม่มีหน้าต่างที่ให้แสงผ่านเข้าภายในตัวอาคารได้สะดวก ช่างแต้มอีสานได้ตระหนักถึงเหตุผลที่ว่าต้องพยายามสร้างบรรยากาศภายในตัวอาคารให้เกิดความสว่างให้มากที่สุด โดยให้พื้นผนังมีสีขาวนวล แล้วเขียนภาพตัวละครซ้อนทับลงไป

๒.๒.๓ สีที่ใช้ในรูปแต้ม

สีที่ช่างแต้มชาวอีสานใช้เป็นสีธรรมชาติและสีเคมี สีธรรมชาติ ได้แก่ สีครามจากต้นคราม สีเหลืองจากยางต้นรง สีแดง, สีน้ำตาลแดงจากดินแดงประสานกับยางบง สีเขียวเป็นสีผสมระหว่างสีครามและสีเหลือง สีดำจากเขม่าไฟนำมาบดปูนให้ละเอียดหรือหมักแห้งจากจีน สีขาวจากการฝนหอยกี้ (หอยชนิดหนึ่งในแม่น้ำโขง) สีเคมี ได้แก่ สีบรรจุของตราสแตงค์แดง

ตัวเชื่อมหรือตัวประสาน ระหว่างสีกับผนัง ช่างแต้มจะใช้ยางบงหรือยางมะตูมผสมน้ำ แล้วนำมาผสมกับสีฝุ่นที่บดละเอียดแล้ว บางครั้งก็ใช้ไข่สัตว์ พูกันใช้รากดอกเกด (ดอกลำเจียก) ทูบปลาย

๒.๒.๔ ช่างแต้มหรือจิตรกรผู้วาดรูปแต้ม

ช่างแต้มในงานรูปแต้มอีสานเป็นทั้งฆราวาสและพระภิกษุซึ่งใช้ชีวิตความเป็นอยู่ผูกพันกับธรรมชาติในสังคมชนบท ช่างแต้มมีความเชื่อว่าจะเป็นผู้บุญกุศลหากได้ถ่ายทอดคุณธรรมที่แฝงอยู่ในพุทธประวัติและวรรณกรรมพื้นบ้านอันเป็นที่นิยมของชาวบ้านไว้ในรูปแต้ม รูปแต้มจึงเปรียบได้กับสื่ออันสำคัญที่จะเป็นตัวเชื่อมโยง โนม่นาวจิตใจผู้คนที่พบเห็นให้เกิดอารมณ์ความรู้สึก เกิดรสของความสนุกสนาน และเข้าถึงสาระแห่งคุณธรรมที่อ่านได้จากเส้นและสี ช่างแต้มจึงเป็นผู้ที่มีความเข้าใจในคุณลักษณะของความงามที่เกิดจากความเรียบง่าย อันเป็นคุณสมบัติของศิลปะพื้นบ้าน ทั้งนี้อาจจะเกิดจากมูลเหตุและข้อจำกัดบางประการ ประกอบกับวัสดุอุปกรณ์และความชำนาญที่ต้องสร้างสมด้วยตนเอง จึงมีผลให้เกิดเป็นรูปแบบ ๔ ประการที่ปรากฏในรูปแต้มอีสาน^{๒๐} ได้แก่

ประการแรก พื้นที่ที่ใช้ในการแต้มภาพมีขนาดย่อมทำให้เกิดมุมมองภาพที่จำกัด ซึ่งสืบเนื่องมาจากขนาดของลิมที่มีขนาดเล็ก

ประการที่ ๒ วัสดุอุปกรณ์ซึ่งประกอบด้วยสี ตัวประสาน พูกัน ส่วนใหญ่แล้วล้วนเป็นสิ่งที่ได้มาจากการเสาะหามาด้วยตนเอง และเป็นวัสดุพื้นบ้านที่ได้มาจากธรรมชาติ

ประการที่ ๓ เทคนิควิธีการ ช่างแต้มส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดกันในหมู่เครือญาติจากพ่อมายังลูก หลุมมายังหลาน เป็นต้น

ประการที่ ๔ ช่างแต้มลิมหลังหนึ่ง ๆ มีจำนวนหลายคน มักจะมีช่างแต้มผู้ฝีมือเพียงคนเดียว เป็นหัวหน้างาน นอกนั้นเป็นลูกมือ ดังนั้นภาพแต้มจึงมีฝีมือไม่สม่ำเสมอทุกผนัง ลิมหลังหนึ่ง

^{๒๐} อ่างแก้ว ไพโรจน์ สโมสร, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, หน้า ๓๗ - ๓๘.

อาจมีภาพเด่นเพียง ๒ ด้านหรือด้านเดียวเท่านั้น ตัวอย่างเช่น รูปปั้นที่วัดสระบัวแก้ว อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น

ช่างแต่้มจึงเปรียบได้กับสื่ออันสำคัญที่จะเป็นตัวเชื่อมโยง โนม่น้าวจิตใจผู้คนที่พบเห็นเกิดอารมณ์ความรู้สึก เกิดรสของความสนุกสนาน และเข้าถึงสาระแห่งคุณธรรมที่อ่านได้จากเส้นและสี ช่างแต่้มมีความเข้าใจในคุณลักษณะของความงามที่เกิดจากความเรียบง่ายอันเป็นคุณสมบัติของศิลปะพื้นบ้าน ทั้งนี้อาจเกิดจากมูลเหตุและข้อจำกัดบางประการ ประกอบด้วยวัสดุอุปกรณ์และความชำนาญ ที่ต้องสร้างสมด้วยตนเองซึ่งมีผลให้เกิดเป็นรูปแบบรูปปั้นช่างแต่้มอีสาน

ช่างแต่้มหรือจิตรกรสามารถจำแนกตามลักษณะของงานได้แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม^{๒๑} คือ

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มช่างพื้นบ้านแท้

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงกรุงเทพมหานคร

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมผสมล้านช้าง-กรุงเทพมหานคร

กลุ่มที่ ๑ กลุ่มช่างพื้นบ้านแท้ ๆ ได้แก่ ช่างที่ถ่ายทอดและฝึกฝนกันอยู่ในท้องถิ่น ลักษณะงานจึงเป็นศิลปะพื้นบ้านแท้ ๆ กลุ่มนี้ได้แก่ ช่างแต่้มในเขตจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงกรุงเทพมหานคร คือ ช่างที่เคยไปอาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร อาจเป็นช่างหลวงหรือได้รับการฝึกฝนจากช่างหลวง ลักษณะของภาพ จึงเป็นลักษณะคล้ายภาพจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีนิยม ผสมผสานกับเนื้อหาสาระและเทคนิควิธีการของชาวบ้าน กลุ่มนี้ ได้แก่ ช่างแต่้มผู้วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดหน้าพระธาตุ อำเภอปทุมชัย จังหวัดนครราชสีมา

กลุ่มที่ ๓ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมผสมล้านช้าง-กรุงเทพมหานคร กลุ่มนี้ ส่วนใหญ่เป็นช่างแถบลุ่มน้ำโขง ลักษณะของกลุ่มนี้บางภาพได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมหลวงกรุงเทพมหานคร เช่น ภาพรามเกียรติ์ที่วัดหัวเวียงรังสี อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ภาพที่วิหารวัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ช่างกลุ่มนี้เป็นช่างท้องถิ่น สืบทอดวัฒนธรรมเดิม ของตนและเรียนรู้การถ่ายทอดลักษณะการเขียนภาพแบบอย่างกรุงเทพมหานครไว้ด้วย นอกจากนี้แล้วภาพปรากฏตามลิ่มแกะฝังขवालุ่มน้ำโขง

เรื่องที่ปรากฏในรูปปั้นช่างแต่้มอีสานส่วนมาก จะนิยมเขียนผสมระหว่างเรื่องราวพุทธประวัติ วรรณกรรมพื้นบ้านกับชาดกในพระพุทธศาสนา เช่น สังข์สินไชย เวสสันดรชาดก และไตรภูมิต่าง ๆ ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ชาวอีสานนิยมในท้องถิ่น เช่น รูปปั้นเรื่องสังข์สินไชยผนังสิมวัดไชยศรี บ้านสาววัดถิ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น รูปปั้นเรื่องพระลักษมณ์รามผนังสิมวัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น รูปปั้นจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มีอิทธิพลต่อกัน ทั้งในด้านจุดมุ่งหมายในการสร้าง ระเบียบวิธีการสร้างตลอดจนรูปแบบและเนื้อหา เป็นรูปปั้นที่แสดงถึงความรู้ ความคิด จินตนาการ บันทึกออกมาด้วยอารมณ์ และความรู้สึกที่ประสบจากสิ่งแวดล้อม เพื่อตอบสนองความต้องการของตนถ่ายทอดปรากฏสู่สังคม^{๒๒}

^{๒๑} อ้างแล้ว ไพโรจน์ สโมสร, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, หน้า ๓๘ - ๓๙.

^{๒๒} สงวน รอดบุญ, ศิลปกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๔๐.

จึงเห็นได้ว่า ฐูปแต้มอีสานมีพัฒนาการมาจากฐูปแต้มบนเพิงผามาสู่การเขียนภาพบนผนังสีม นอกจากนั้น ยังมีจุดกำเนิดจากการวาดภาพบนแผ่นผ้าที่ใช้แหในงานประเพณีบุญผะเหวดหรือบุญเดือน ๔ ซึ่งมีรูปแบบและกรรมวิธีการเขียนที่ไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว แต่จะเป็นตามความเหมาะสมของผนังและขนาดของสีม ตลอดถึงความพอใจของช่างเขียนเป็นสำคัญ จุดประสงค์ของการเขียนฐูปแต้มคงเพื่อสอนศีลธรรม สอนธรรมะและเล่าเรื่องนิทานพื้นบ้านประจำถิ่นไว้ให้คนรุ่นหลังได้ดูเป็นสำคัญ วิธีการเขียนฐูปแต้มและจัดองค์ประกอบ ช่างจะเขียนฐูปแต้มไปตามธรรมชาติหรือสำนึกในเรื่องความงามแฝงอยู่ แสดงออกมาเรียบง่ายตามความเข้าใจของผู้เขียน ซึ่งถือว่าเป็นคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ในฐูปแต้มอีสาน เรื่องราวก็มุ่งสอนธรรมะ และบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ศิลปะภาพจึงแสดงออกอย่างอิสระเป็นแบบพื้นบ้านโดยแท้จริง

๒.๓ แนวคิดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม

พุทธศาสนาถือว่าเป็นศาสนาหลักอีกศาสนาหนึ่งของอาเซียน โดยเฉพาะในประเทศไทย พุทธศาสนาถือว่ามีบทบาทต่อคนไทยทั้งด้านขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม สังคม สิ่งแวดล้อม สถาปัตยกรรมและจิตรกรรม เป็นต้น และสิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นมรดกของคนไทยที่กลายเป็นเอกลักษณ์ จนทำให้มีผู้สนใจและต้องการที่จะศึกษาและปฏิบัติตามเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของตนเอง จนเกิดการท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้หัวพระ พระธาตุ และพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในทั่วทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน จึงเกิดการท่องเที่ยวแนวพุทธขึ้น

พระมหาสุริยา อภิวิฑฺฒโน^{๒๓} มีแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาว่า สังคมไทยนั้นมีความศรัทธา ความเชื่อในพระพุทธศาสนามานาน แยกกันไม่ออก บ้านอาศัยวัด วัดอาศัยบ้าน วัดนั้นมีส่วนสำคัญต่อสังคมไทยเราเป็นอย่างมาก เป็นที่พึ่งทางกาย เป็นที่พึ่งทางใจ เป็นสถานที่ขัดเกลากิเลสพัฒนาจิตใจ เป็นสถานที่ศึกษาหาความรู้ เป็นแหล่งท่องเที่ยว เป็นที่พักอาศัย และเป็นสถานที่จัดกิจกรรมต่าง ๆ วัดแบ่งเขตความสำคัญดังต่อไปนี้

๑) เขตพุทธาวาส ได้แก่ พระอุโบสถ พระปรารค์ พระเจดีย์ พระเจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิ พระมหากษัตริย์ เป็นต้น โดยเฉพาะพระอุโบสถนั้นเป็นสถานที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์

๒) พระอารามหลวง เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ทรงสร้าง หรือทรงบูรณปฏิสังขรณ์และทรงให้การอุปถัมภ์ เป็นวัดที่สร้างขึ้นอย่างมีแบบแผน ถูกลักษณะของการสร้างวัดตามรูปแบบประเพณี

๓) วัดเป็นศูนย์รวมของการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น วันสำคัญทางศาสนามีการสวดมนต์ เวียนเทียน ฟังเทศน์ฟังธรรม ประกวดตอบปัญหาธรรมะสำหรับเยาวชน มอบทุนการศึกษา เป็นต้น วันหยุดพิเศษต่าง ๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา มีการจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม รักษาศีล ๘ และวัดจัดกิจกรรมวันเทศกาลต่าง ๆ เช่น ปีใหม่มีการสวดมนต์ข้ามปี ก่อเจดีย์ทราย เจดีย์ข้าวสารในวันสงกรานต์ ขอมมาแม่น้ำในวันลอยกระทง เป็นต้น

^{๒๓} พระมหาสุริยา อภิวิฑฺฒโน (มะสันเทียะ), กลยุทธ์การเพิ่มคุณค่าการตลาดสำหรับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาของพระอารามหลวงในเกาะรัตนโกสินทร์, การบริหารธุรกิจดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙.

๒.๓.๑ ความหมายการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา

ศุภลักษณ์ อัครางกูร^{๒๔} ได้กล่าวถึงความหมายของการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ไว้ว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนาเป็นการเดินทางโดยมีเหตุผลทางศาสนาเป็นหลัก ถือเป็นการปฏิบัติที่มีมาตั้งแต่ยุคแรก ๆ ซึ่งเหตุผลในการเดินทางที่แท้จริงแล้วอาจไม่มีการท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ในปัจจุบันการเดินทางลักษณะนี้มักจะรวมกิจกรรมอื่นนอกเหนือจากกิจกรรมทางพุทธศาสนาเข้าอยู่ด้วย ซึ่งอาจรวมถึงการเดินทางไปสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือประกอบพิธีกรรม สถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา มิได้มีเพียงผู้ที่นับถือศาสนานั้นเท่านั้นที่เข้าเยี่ยมชม หากแต่นักท่องเที่ยวอื่น ๆ ยังให้ความสนใจเข้าชมความงดงามของอาคาร วัตถุต่าง ๆ หรือเข้าไปพักผ่อนสงบจิตสงบใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพสังคมที่วุ่นวายในปัจจุบันนี้ ผู้คนโดยทั่วไปต่างให้ความนิยมสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาเป็นที่พึงพิงทางจิตใจกันมากขึ้น

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย^{๒๕} การท่องเที่ยวเชิงศาสนา หมายถึง การเดินทางไปท่องเที่ยวศาสนสถาน เพื่อเยี่ยมชมหรือบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นมัสการศาสนสถานและครูบาอาจารย์ รวมถึงการทำกิจกรรมด้านศาสนา เช่น การปฏิบัติกรรมฐาน รวมถึงการศึกษาประวัติความเป็นมาของศาสนสถานต่าง ๆ และสามารถประยุกต์หลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันได้แหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑) แหล่งท่องเที่ยวประเภทศาสนสถาน หมายถึง อาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ตลอดจนที่พำนักของนักบวชตามศาสนานั้น ๆ ประเภทของศาสนสถาน อาจแบ่งตามแต่ละศาสนา เช่น ศาสนาพุทธ ได้แก่ วัด เจดีย์ สถูป ปรางค์ พระธาตุ ศาสนาอิสลาม ได้แก่ มัสยิดหรือสุเหร่า ศาสนาคริสต์ ได้แก่ โบสถ์คริสต์ เป็นต้น

๒) แหล่งท่องเที่ยวประเภทสถานปฏิบัติธรรม หมายถึง สถานที่สำหรับปฏิบัติสมณวิปัสสนากรรมฐานให้เกิดความสงบตามแนวทางพระพุทธศาสนา เช่น เสถียรธรรมสถาน สำนักปฏิบัติวิปัสสนาวิถ่ออมน้อย เป็นต้น

พระศรีสังคม ขยานวทุโธ^{๒๖} การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา หมายถึง การเดินทางไปยังสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น ไปเยี่ยมชมโบราณสถาน ไปดูวัดวาอาราม จะไปด้วยวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็ตามที่เป็นไปในการพัฒนาชีวิตจิตใจ เช่น ไปบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเชื่อถือ ไปไหว้พระ ไปร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา และไปเพื่อการประพฤติปฏิบัติธรรม เป็นต้น ถือว่าเป็นการเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม คำว่า การท่องเที่ยวแนวพุทธหรือเชิงพุทธ ในงานวิจัยนี้ จะใช้ในความหมายว่า “การเดินทางหรือการจาริกบุญเพื่อศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมทางพุทธศาสนาทั้ง

^{๒๔} ศุภลักษณ์ อัครางกูร, **พฤติกรรมนักท่องเที่ยว**, (ขอนแก่น: คลังนาวิทยา, ๒๕๕๑), หน้า ๙๙.

^{๒๕} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, **การส่งเสริมสินค้าการท่องเที่ยวความสนใจพิเศษ**, กรุงเทพมหานคร: มปป., ๒๕๕๙), หน้า ๒๘.

^{๒๖} พระศรีสังคม ขยานวทุโธ, **การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย**, พุทธศาสนตรุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๒๗.

แนวสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเพื่อกระตุ้นเตือนใจให้เกิดศรัทธาและปัญญาในการพัฒนาทั้งตนเองและผู้อื่นอันจะก่อให้เกิดผลหรืออิสรภาพในทางจิตใจ”

๒.๓.๒ วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา

การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม มีความแตกต่างจากการท่องเที่ยวทั่วไป ที่เป็นการเดินทางเพื่อชื่นชมความงดงามจากภายนอกที่เป็นรูปธรรมที่มองเห็นได้ชัดเจน แต่มีได้เป็นการพัฒนาในด้านจิตใจ หรือการเข้าถึงนามธรรมที่เป็นองค์รวมของสรรพสิ่งทั้งรูปธรรมและนามธรรม ดังนั้นจึงควรมีการพิจารณาถึงการเดินทางเพื่อการศึกษา พัฒนาจิตใจและการปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้อง ซึ่งสามารถระบุวัตถุประสงค์ได้ดังนี้^{๒๗}

๑. เป็นการเดินทางเพื่อศึกษาเรียนรู้ และปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนา

๒. เพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิต และจิตใจของผู้เดินทางให้มีความรู้ ความเข้าใจในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง

๓. เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างเพื่อนมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม

๔. เพื่อเป็นการสร้างประโยชน์ ความสงบสุข สันติภาพต่อมวลมนุษยชาติและต่อสรรพสิ่งอย่างเกื้อกูล

๒.๓.๓ ลักษณะและแนวทางการปฏิบัติของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ^{๒๘} ชี้ให้เห็นลักษณะและแนวทางการปฏิบัติของการท่องเที่ยวเชิงพุทธหรือการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแนวพุทธ ดังนี้

๑. เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม กล่าวคือ เป็นการศึกษาค้นคว้าหาความรู้จากสิ่งที่มองเห็นจากภายนอก ทั้งทางธรรมชาติ และทางศิลปวัฒนธรรม แล้วมองสรรพสิ่งโดยเป็นองค์รวม ให้เกิดความเข้าใจในความหมายและซาบซึ้งถึงภายในอันเป็นนามธรรม และสามารถปฏิบัติต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

๒. เป็นการสร้างประโยชน์เกื้อกูลให้เกิดขึ้นแก่ทุกฝ่าย ทั้งผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวและผู้ให้บริการ รวมถึงสถานที่ท่องเที่ยว โดยมีให้มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ หรือให้มีผลกระทบน้อยที่สุด

๓. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้เกิดความดีงามต่อตนเองและผู้อื่นในลักษณะที่เกื้อกูลกัน กล่าวคือ เป็นการเยี่ยมเยือน ชื่นชมชุมชน สังคม และวัฒนธรรมอย่างมีคุณค่าร่วมกัน

^{๒๗} พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่) และคณะ, การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔.

^{๒๘} พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่) และคณะ, รูปแบบและเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๔), หน้า ๖๖.

๔. เป็นการท่องเที่ยวที่ยึดหลักของศีล สมาธิ ปัญญา กล่าวคือ มีข้อปฏิบัติทางกาย วาจา ร่วมกันในทางที่ถูกต้อง ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น และยึดมั่นในหลักการของความถูกต้องและเป็นธรรม

๕. เป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดการพัฒนาต่อตนเอง ชุมชน สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมร่วมกันอย่างสร้างสรรค์

๒.๓.๔. การท่องเที่ยวเชิงพุทธในประเทศไทย^{๒๙}

ประเทศไทยเมื่อก้าวถึงในสายตาของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ โดยส่วนใหญ่จะมองว่าเป็นประเทศที่มีแหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม มีขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณีที่งดงาม โดยเฉพาะเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งได้ให้ความสนใจและต้องการที่จะศึกษา ปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา และในปรัชญาวิถีชีวิตแบบชาวตะวันออก โดยการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาและการปฏิบัติในทางศาสนา หรือการเดินทางเพื่อการแสวงบุญของศาสนิกชนต่าง ๆ นั้น เป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของผู้เดินทาง ดังเช่น พุทธศาสนิกชน เดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ในประเทศอินเดีย และ การเดินทางไปทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ตามต่างจังหวัดในเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กิจกรรมทางศาสนาเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้คนเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งนักท่องเที่ยว (ชาวต่างประเทศ) กลุ่มหนึ่งได้เลือกกิจกรรมทางศาสนาดังกล่าว เป็นทางเลือกในการเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย

เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจ สังคมในปัจจุบันที่มีการแข่งขันกันสูง ผู้คนยึดติดในวัตถุ ทำให้จิตใจของผู้คนตกต่ำ หลายคนจึงแสวงหาความสงบสุขจากจิตใจ ภายใน และสิ่งที่เปี่ยมธรรมชาตินามากขึ้น กอปรกับการท่องเที่ยวที่ผ่านมาได้มีลักษณะของการทำลายทรัพยากรท่องเที่ยว-สิ่งแวดล้อม และการเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เช่น การกดขี่ในทางเพศ หรือการกระทำที่ก่อให้เกิดอันตรายแก่ชีวิต-ทรัพย์สิน วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมนั้น ๆ อันเป็นการครอบงำและลดศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ดังนั้น การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาถึงข้อปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นแนวทางหนึ่ง ที่ควรพิจารณาถึง และปัจจุบันนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศก็ให้ความสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยในการศึกษาเบื้องต้นของผู้เขียน พบว่า นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ได้สนใจและฝึกปฏิบัติ เกี่ยวกับสมาธิ วิปัสสนา เฉพาะที่กองวิปัสสนาธุระ วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพมหานคร และ บ้านแสงธรรม (House of Dhamma) ซึ่งได้จัดให้มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนาและเป็นศูนย์ข้อมูลทางพระพุทธศาสนาในระดับนานาชาติ โดยเฉลี่ยแล้วจะมีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศที่สนใจและทดลองปฏิบัติจำนวนเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังมีการสอนเกี่ยวกับสมาธิ วิปัสสนาตามวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าในบรรดานักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ยังมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่ง ที่ให้ความสนใจ ศึกษา และปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ซึ่งจัดเป็นการเดินทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์ และความสงบสุขต่อผู้เดินทางและเพื่อนมนุษย์ โดยกิจกรรมการท่องเที่ยวดังกล่าว กำลังได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยวชาวยุโรปผู้สูงอายุ และ นักการศึกษาที่สนใจในวิถีชีวิตของชาวเอเชีย นับได้ว่าการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาและปฏิบัติทาง

^{๒๙} พระมหาสุทนต์ อากาศโร (อบอุณ), “การท่องเที่ยวแนวพุทธ”, จุลสารการท่องเที่ยว, ปีที่ ๑๘ เล่มที่ ๑, (มกราคม-มีนาคม, ๒๕๔๒): ๔-๙.

ศาสนาได้เป็นทางเลือกหนึ่งในการเดินทางท่องเที่ยว ซึ่งสมควรที่จะมีการศึกษาและส่งเสริมกันอย่างจริงจัง ในฐานะประเทศไทยเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา

การท่องเที่ยวในแนวพุทธ มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ แต่เป็นสิ่งที่มาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล ซึ่งมีค่านิยมต่าง ๆ เช่น "ธรรมสัญจร" "การจาริกแสวงบุญ" "การเดินทางแสวงบุญ" หรือแม้แต่ในปัจจุบันที่ว่า การท่องเที่ยวแนวพุทธ หรือ Buddhist Tourism ซึ่งถ้าหากกล่าวถึงพระพุทธทวณะในคราวที่ส่งสาวกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ว่า "จรธ ภิกขเว พุทฺชนฺทิตาย พุทฺชนฺสุขาย โลกานุกมฺปกาย ภิกฺขุทั้งหลาย พวกทานจฺงเทยฺวจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก" หรือกล่าวโดยย่อว่า "จงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของคนหมู่มาก"

จะเห็นได้ว่า การท่องเที่ยวแนวพุทธ ในแต่ละนิกาย ล้วนมีความหมายเพื่อการแสวงหาความรู้ ศึกษาหาข้อปฏิบัติอันเป็นหลักการในการดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง ไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ซึ่งหมายถึงเป็นการเดินทางที่ก่อประโยชน์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ระหว่างผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวและผู้ที่ให้บริการ อันจะนำมาซึ่งความสงบสุข สันติภาพ แก่มวลมนุษยทุกหมู่เหล่า มิได้เป็นการเดินทางเพื่อบังเบียดผู้อื่น หรือเพื่อสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการเดินทางที่ควบคู่ไปกับการศึกษา การพัฒนาจิตใจของผู้เดินทาง และการปฏิบัติในหนทางที่ถูกต้องแก่เพื่อนมนุษย์ รวมถึงหมู่สัตว์และสิ่งแวดล้อมอันวิจิตรแห่งธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ที่ทุกสรรพสิ่งล้วนต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และเพื่อความดีงามของสังคมและสรรพสิ่งในโลก ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปว่า "การท่องเที่ยวแนวพุทธ คือ การเดินทางเพื่อการศึกษา พัฒนาจิตใจ และการปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องแก่เพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสิ่ง"

๒.๔ แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

ในการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้รวบรวมองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความหมายการมีส่วนร่วม ความสำคัญการมีส่วนร่วม ขั้นตอนการมีส่วนร่วม ระดับการมีส่วนร่วม ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม ปัญหาและอุปสรรคการมีส่วนร่วม และประโยชน์ของการมีส่วนร่วม โดยมีรายละเอียดดังนี้

๒.๔.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วมในปัจจุบัน ได้มีการนิยามความหมายที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะของการนำไปใช้ในด้านต่าง ๆ อย่างมากมาย ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

วิลเลียม คูซชิน^{๓๐} กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางสังคมด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and Emotional Involvement) ของบุคคล หนึ่งสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำ การให้ (Contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น ทำให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบกับกลุ่ม ดังกล่าวด้วย สรุปได้ว่าเป็นการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง (Involvement) ซึ่งมีใช้เป็นเพียงแต่การเป็น ส่วนหนึ่ง (Belonging) ของชุมชน

^{๓๐} William Cousin, People's Participation in Slum Improvement: A case Study of Wat Sroi Thong Slum in Bangkok, (Bangkok : Asain Institute of Technology, 1980), p.16.

นั่นเท่านั้น หรือการมีส่วนร่วมอาจหมายถึงการทำงานดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพ คือจังหวะและเหมาะสม การประสานงาน) กับทั้ง กระทำงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือไว้วางใจได้ (ความรับผิดชอบ) ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นหัวใจของการเสริมสร้างพลังการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มอีกด้วย

อาภรณ์พันธ์ จันทร์สว่าง^{๓๑} ได้อธิบายเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่าการมีส่วนร่วม (Participation) เป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและความเห็นพ้องต้องกันจะต้องมีมากจนเกิดความคิดริเริ่มโครงการเพื่อปฏิบัติ กล่าวคือ จะต้องเป็นความเห็นพ้องต้องกัน จะต้องมีความคิดริเริ่มโครงการเพื่อการปฏิบัติการนั้น ๆ เหตุผลเบื้องต้นของการที่มีคนมารวมกันได้ ควรจะต้องมีการตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมด หรือการกระทำทั้งหมดที่ทำโดยกลุ่ม หรือทำในนามกลุ่มนั้นกระทำผ่านองค์การ (Organization) ดังนั้น องค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลง

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์^{๓๒} ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงน่าจะหมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้ และกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคมและได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแบ่งออกในรูปของการตัดสินใจในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง

ไพรัตน์ เดชะรินทร์^{๓๓} ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าหมายถึง กระบวนการรัฐ การทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนและสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิและองค์กรอาสาสมัครรูปต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องร่วมกัน ให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้

ปรัชญา เวสารัชช์^{๓๔} ได้นิยามความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นการที่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องโดยการใช้ความพยายามหรือทรัพยากรในส่วนของตนต่อกิจกรรมซึ่งมุ่งสู่การพัฒนาชุมชน โดยการมีส่วนร่วมต้องมียอดประกอบดังนี้

- ๑) ประชาชนเข้าเกี่ยวข้องในกิจกรรมการพัฒนา
- ๒) ผู้เข้าร่วมได้ใช้ความพยายามบางอย่างส่วนตัว เช่น ความคิด ความรู้ ความสามารถ แรงงาน หรือทรัพยากรบางอย่าง เช่น เงินและวัสดุในกิจกรรมพัฒนา

^{๓๑} อาภรณ์พันธ์ จันทร์สว่าง, คำบรรยายลักษณะวิชาทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๙.

^{๓๒} ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๗), หน้า ๒.

^{๓๓} ไพรัตน์ เดชะรินทร์, กลวิธีและแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖.

^{๓๔} ปรัชญา เวสารัชช์, การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๕.

ความหมายดังกล่าว สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่บุคคลต่าง ๆ ในชุมชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนของการพัฒนาชุมชนด้วยความสมัครใจ ตั้งแต่เข้ามาศึกษาปัญหาและวิเคราะห์ถึงสาเหตุและที่มาของปัญหา ร่วมกันวางแผนเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แสดงออกในรูปของการสร้างความร่วมมือ ร่วมปฏิบัติงาน ใช้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญของประชาชนร่วมกับวิทยาการที่เหมาะสม รวมถึงการเข้าร่วมดำเนินกิจกรรม ตลอดจนติดตามประเมินผล และรับผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินกิจกรรม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการ ซึ่งก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐและกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมบรรลุตามวัตถุประสงค์หรือแผนการดำเนินงานที่กำหนดไว้

๒.๔.๒ ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน

จากการศึกษาความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชน สามารถสรุปได้ดังนี้^{๓๕}

- ๑) การมีส่วนร่วมของประชาชนย่อมก่อให้เกิดการพึ่งตนเอง เนื่องจากเกิดการเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหา และสร้างความเจริญให้กับชุมชนหรือหมู่บ้านของตนผ่านกิจกรรมกระบวนการทำงานตามโครงการ
- ๒) การส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา สนับสนุนให้ประชาชนมีเสรีภาพในการตัดสินใจ และกำหนดทิศทางของท้องถิ่นได้
- ๓) ช่วยให้ชุมชนสะท้อนปัญหาที่แท้จริงของชุมชนได้ถูกต้องตรงประเด็น
- ๔) เป็นการสร้างฉันทามติร่วมกัน ก่อให้เกิดความชอบธรรมในการเนื่องจากการสร้างข้อตกลงที่เกิดจากการยอมรับร่วมกัน
- ๕) เป็นการพัฒนาศักยภาพของบุคคล เนื่องจากเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ข้อคิดเห็นร่วมกัน
- ๖) เป็นการสนับสนุนให้เกิดความรักท้องถิ่นและความรับผิดชอบต่อสังคม
- ๗) ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงานที่เกิดจากโครงการพัฒนา และช่วยกันดูแลบำรุงรักษาให้เกิดประโยชน์สูงสุด

จากการกล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมมีความสำคัญในการดำเนินกิจกรรมใด ๆ กล่าวคือจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ชิดกับทรัพยากร ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะ ตั้งแต่มีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหา วิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การดำเนินงาน การติดตามและประเมินผลของโครงการต่างๆ ที่เกิดและเกี่ยวข้องในชุมชน รวมไปถึงการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟู การอนุรักษ์ การดูแลและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยมีการดำเนินงานที่เชื่อมโยงกับกลุ่มภายในชุมชนและหน่วยงานอื่น ๆ ภายนอกชุมชน ทั้งนี้การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องของกิจกรรม ซึ่งเป็นส่วน

^{๓๕} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, “กระบวนการเรียนรู้”, วารสารวิชาการ, ปีที่ ๖, ฉบับที่ ๙, (กันยายน, ๒๕๔๖) : ๑๗-๒๑.

สำคัญช่วยพัฒนาการจัดการให้นำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ ตามที่สมาชิกในชุมชนต้องการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๔.๓ ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

จำนง อติวัฒน์สิทธิ์^{๓๖} ได้ศึกษาเรื่องการกระทำของมนุษย์ (Human Action) โดยให้กำหนดความการกระทำว่าเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งที่เป็นแบบเปิดและสลับ ซึ่งบุคคลผู้ทำกำหนดให้มีความหมายเป็นส่วนตัว ความเข้าใจในระบบความหมายเกิดขึ้นได้ ๒ ประการ กล่าวคือ

๑) ความหมายส่วนตัวจากการกระทำของบุคคลหนึ่งสามารถเข้าใจได้จากการสังเกตโดยตรง

๒) มีการเข้าใจสิ่งเร้า เราสามารถแสดงความรู้สึกออกมาด้วยตัวเราเองในการให้เหตุผล ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ของผู้นำหรือถ้าการกระทำของบุคคลไม่มีเหตุผลแล้วอาจจะเข้าในส่วนประกอบแห่งอารมณ์ที่มีการกระทำเกิดขึ้น โดยอาศัยการเข้าไปมีส่วนร่วมที่มีความเห็นอกเห็นใจต่อมนุษย์ ผู้สังเกตไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยกับแนวทฤษฎีหรือจุดมุ่งหมายขั้นสูงสุดหรือค่านิยมของผู้นำ แต่โดยสติปัญญาแล้วเราอาจเข้าใจสถานการณ์และพฤติกรรมที่เกี่ยวข้อง อีกนัยหนึ่งการกระทำบางอย่างเกิดขึ้นจากแรงกระตุ้นสามารถถือได้ว่าการอธิบายที่แท้จริงของการกระทำ เพราะแรงกระตุ้นจะมีอยู่ในส่วนลึกของจิตใจผู้กระทำและสำหรับผู้สังเกตนั้น แรงกระตุ้นเป็นพื้นฐานที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาพฤติกรรม คือ

๒.๑) การกระทำที่มีเหตุผล เป็นการกระทำที่ใช้วิธีการอันเหมาะสมในอันที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ที่เลือกไว้อย่างมีเหตุผล การกระทำดังกล่าวมุ่งไปในด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม

๒.๒) การกระทำที่เกี่ยวกับค่านิยม เป็นการกระทำเช่นนี้มุ่งไปในด้านจริยธรรมและศีลธรรมอย่างอื่น เพื่อดำรงไว้ซึ่งความเป็นระเบียบในชีวิตทางสังคม

๒.๓) การกระทำตามประเพณี เป็นการกระทำที่ไม่เปลี่ยนแปลง โดยยึดแบบอย่างที่ทำกันมาในอดีตเป็นหลัก พฤติกรรมการกระทำตามประเพณีที่ไม่คำนึงถึงเหตุผล

๒.๔.๔ ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชุมชน

จากการศึกษาขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชุมชน สามารถสรุปได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมมี ๕ ขั้นตอน^{๓๗} โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการเริ่มการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน และการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ

^{๓๖} จำนง อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๖๐-๖๓.

^{๓๗} ปรีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), ๒๕๔๖), หน้า ๗๖-๙๑.

๒) การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนในการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนแหล่งทรัพยากรที่จะใช้ของโครงการ

๓) การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์ โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงานประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

๔) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ที่พึงได้จากการพัฒนา หรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุ และจิตใจ

๕) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา ขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินการพัฒนาที่ได้กระทำนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งในการประเมินอาจปรากฏในรูปของการประเมินย่อย (Formative - evaluation) เป็นการประเมินผลก้าวหน้าเป็นระยะ ๆ หรือกระทำในรูปแบบของการประเมินรวม (Summative evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปโดยรวม

นอกจากนั้น ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ และนโยบายการพัฒนาที่กำหนด คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจจะตีกรอบได้แตกต่างกัน แต่เดิมรัฐมักจะมองในแง่ของการเน้นการมีส่วนร่วมสมทบแรงงาน วัสดุ เงิน ร่วมคิด ร่วมวางแผนและร่วมกันทำงาน หรืออาจจะมองในแง่หนึ่งของการเน้นในการมีส่วนร่วมในการคิดร่วมวางแผน ร่วมทำงาน และร่วมบำรุงรักษามากกว่าร่วมสมทบ ด้านวัตถุ และเงินตรา โดยภาพรวมก็ยิ่งเน้นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้นจะต้องเกี่ยวกับเรื่องต่อไปนี้^{๓๘}

๑) ร่วมทำการศึกษาเพื่อค้นคว้าปัญหา สาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ตลอดจนความต้องการของชุมชน

๒) ร่วมค้นหา สร้างรูปแบบ และวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไข และลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน

๓) ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงาน หรือโครงการ หรือร่วมเพื่อจัดปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน

๔) ร่วมหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๕) ร่วมหรือปรับปรุงการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๖) ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชน ตามขีดความสามารถของตนเอง และหน่วยงาน

๗) ร่วมปฏิบัติตามนโยบายและงานโครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้

๘) ร่วมควบคุม ติดตามประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการกิจกรรมที่ได้ทำไว้ ทั้งภาครัฐบาล และเอกชนให้ใช้ประโยชน์ต่อไป

^{๓๘} ไพรินทร์ เดชะรินทร์, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, หน้า ๗.

๒.๔.๕ ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนามีระดับมากน้อยแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับสภาพของชุมชน เพื่อทำให้เกิดความชัดเจนและสามารถพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ในอนาคต การมีส่วนร่วมสามารถแยกได้ตามระดับความเข้มข้นของการมีส่วนร่วม โดยไม่ได้มีความเปลี่ยนแปลงเฉพาะชนิดและปริมาณของกิจกรรมที่กระทำ แต่ยังมีความแปรเปลี่ยนในระดับความเข้ม (Degree) ในการเข้าไปมีส่วนร่วมรับผิดชอบ เพื่อเริ่มและวางแผนกิจกรรม ดังนั้นระดับของการมีส่วนร่วมจึงมีตั้งแต่ระดับการยอมรับบริการที่จัดให้ ไปจนถึงการรวมกลุ่มเพื่อตัดสินใจและเริ่มโครงการพัฒนา ซึ่งการมีส่วนร่วมสามารถจำแนกได้ ๓ ระดับ^{๓๙} คือ

๑) ระดับการตัดสินใจ (Decision making) เป็นการเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการกับกิจกรรมการพัฒนาด้วยตนเอง

๒) ระดับการร่วมมือ (Cooperation) เป็นความร่วมมือต่อแผนงานที่เริ่มโดยหน่วยงานภายนอก ซึ่งอาจต้องการความเสียสละจากประชาชน ในด้านเวลา ทรัพย์สิน และแรงงาน เพื่อช่วยให้โครงการประสบความสำเร็จ การมีส่วนร่วมในระดับนี้ถือว่าการมีส่วนร่วมในระดับที่ยอมรับได้

๓) ระดับการใช้ประโยชน์ (Utilization) โดยประชาชนจะยอมรับและใช้ประโยชน์จากบริการที่ได้วางโครงการ ให้เป็นการมีส่วนร่วมในระดับการยอมรับบริการ

กล่าวโดยสรุป เพื่อเป็นการทำความเข้าใจถึงบทบาทของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วม จำเป็นต้องใช้ทฤษฎีการมีส่วนร่วมมาประเมินบทบาทของประชาชนในชุมชน และหน่วยงานของภาครัฐที่เกี่ยวข้องว่า มีบทบาทร่วมกันในระดับใด และเพื่อสร้างกรอบแนวคิดการจัดการอุปถัมภ์สถาน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วมไปเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย และนำไปประเมินระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการจัดการอุปถัมภ์สถาน ด้านการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม

๒.๔.๕ ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนนั้น จะต้องมียปัจจัยที่เอื้อหรือผลักดันให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้น ๆ โดยมีปัจจัยที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาออกเป็น ๔ กลุ่ม^{๔๐} ดังนี้

๑) ปัจจัยด้านกลไกของรัฐ

(๑) ขึ้นกำหนดนโยบายโดยคำนึงถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมในท้องถิ่น

(๒) รัฐสนับสนุนกิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง

(๓) รัฐต้องสร้างช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน โดยระบบต่างๆ ของราชการจะต้องเอื้ออำนวย และเพิ่มโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม

^{๓๙} อรรถ กักพล, ศุภิต คู่มือ : การมีส่วนร่วมของประชาชนสำหรับนักบริหารท้องถิ่น, (นนทบุรี : วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๔๐} ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา, หน้า ๘๐.

(๔) รัฐต้องมีการติดตามประเมินผล และให้การสนับสนุนในภายหลัง

๒) ปัจจัยด้านประชาชน

- (๑) ประชาชนต้องมีความรู้ความเข้าใจ และมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา
- (๒) ประชาชนเป็นฝ่ายตัดสินใจ ริเริ่มกิจกรรม และร่วมรับผลประโยชน์
- (๓) ประชาชนมีการติดต่อ ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ หรือหน่วยงานอื่น ๆ
- (๔) ประชาชนได้รับการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และได้รับข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ

อย่างต่อเนื่อง

๓) ปัจจัยด้านนักพัฒนา

- (๑) นักพัฒนาต้องศึกษาชุมชนต่าง ๆ เพื่อเรียนรู้สภาพแวดล้อมของชุมชนในทุก ๆ ด้าน และนำข้อมูลที่ได้มาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน
- (๒) นักพัฒนาต้องมีความความเข้าใจในเนื้อหากระบวนการมีส่วนร่วม
- (๓) นักพัฒนาเป็นผู้ค้นหาผู้นำที่มีศักยภาพ
- (๔) มีการรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อหาวิธีการแก้ไขปัญหา
- (๕) นักพัฒนาเป็นผู้สนับสนุนการศึกษา การให้ข้อมูลข่าวสาร วัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็น และประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- (๖) นักพัฒนาต้องมีความจริงใจ เพื่อให้เกิดความเชื่อถือ
- (๗) นักพัฒนาเป็นผู้ดำเนินงานพัฒนา ที่สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

๔) ปัจจัยจิตใจ

- (๑) ประชาชนได้รับผลประโยชน์จากการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา
- (๒) โครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นต้องสนองความต้องการของประชาชน

๒.๔.๖ ปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน

โกวิท พวงงาม^{๔๑} ได้กล่าวถึง ปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่

๑) ปัญหาด้านนโยบายและองค์กรภาครัฐ โดยจะมีปัญหาทั้งระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ กล่าวคือ ระดับนโยบาย ซึ่งนโยบายของรัฐไม่เอื้อต่อการพัฒนา เนื่องจากอำนาจการตัดสินใจ อยู่ส่วนกลาง และระดับปฏิบัติที่เจ้าหน้าที่ขาดความรู้ ความเข้าใจ และทักษะในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งขาดการประชาสัมพันธ์ การให้ข้อมูลข่าวสารที่ต่อเนื่อง ความล่าช้าในการปฏิบัติงาน ขาดการประสานงาน และการติดตามประเมินผลที่เป็นระบบ

๒) ปัญหาเกี่ยวกับประชาชน ได้แก่ ปัญหาจากกลุ่มผู้นำที่มีการครอบงำความคิดของประชาชน และกลุ่มประชาชนทั่วไป โดยประชาชนมีภาระด้านอาชีพ สุขภาพ ทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ ซึ่งสาเหตุเหล่านี้ทำให้เกิดความขัดแย้งทางด้านความคิดหรือด้านผลประโยชน์ ส่งผลให้ประชาชนขาดความสามัคคี ขาดการศึกษา ขาดความรู้ด้านวิทยาการต่างๆ จึงไม่เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม

^{๔๑} โกวิท พวงงาม, การปกครองท้องถิ่นไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๕๐), หน้า ๕๗-๕๘.

๓) ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครอง ปัญหาด้านการเมือง ได้แก่ การขาดการกระจายอำนาจ ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ กระบวนการผลิตหรือปัจจัยการผลิตอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม และด้านสังคมและวัฒนธรรมจากการแบ่งแยก เชื้อชาติ ภาษา เพศ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วม มีทั้งที่มาจากอุปสรรคด้านการเมือง โดยนโยบายและองค์การภาครัฐไม่เอื้อต่อการพัฒนา เนื่องจากไม่ได้กระจายอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบให้แก่ประชาชน อุปสรรคด้านสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลให้ประชาชนไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมเพราะขัดต่อขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน และการแบ่งแยกเชื้อชาติ ภาษา เพศ อุปสรรคที่เกี่ยวกับประชาชน ได้แก่ ปัญหาจากกลุ่มผู้นำที่มีการครอบงำความคิดของประชาชน และกลุ่มประชาชนทั่วไปมีภาระด้านอาชีพ สุขภาพ ทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ อีกทั้งประชาชนยังขาดนิสัยการทำงานร่วมกันอย่างจริงจัง และการทำงานเป็นไปในลักษณะครั้งคราวเท่านั้น ซึ่งจะยอมรับความคิดริเริ่มหรือของแปลกใหม่ก็ต่อเมื่อได้ประโยชน์โดยตรงในระยะสั้นและอาจจะแสดงตัวเป็นศัตรูซึ่งหน้า ไม่ได้เอื้อกับบุคคลภายนอก และอาจมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน เมื่อมีการดำเนินงาน หรือกิจกรรมต่างๆ ก็จะไม่เข้าไปมีส่วนร่วม อุปสรรคด้านปัญหาเศรษฐกิจ ได้แก่ กระบวนการผลิตหรือปัจจัยการผลิตอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม ส่วนอุปสรรคด้านโครงสร้างทางสังคม ได้แก่ ความแตกต่างในสังคม ทั้งรายได้ อำนาจ ฐานะทางเศรษฐกิจ ระบบการเมือง การขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากร

๒.๕ ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่การวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดพื้นที่ในการวิจัย คือ ภาคอีสานตอนกลาง จำนวน ๓ จังหวัด ประกอบด้วย จังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด โดยได้เลือกกลุ่มสี่เหลี่ยมที่มีความโดดเด่นด้านอุปถัมภ์ ดังนี้

๒.๕.๑ จังหวัดขอนแก่น

จังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้กำหนดเป็นพื้นที่วิจัย จำนวน ๔ วัด แต่ละวัดมีประวัติความเป็นมาซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑) วัดไชยศรี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง บ้านสาวะถีเป็นชุมชนที่ตั้งของตัวตำบลสาวะถีอยู่ห่างจากตัวจังหวัดขอนแก่น ๒๑ กิโลเมตร เป็นชุมชนดั้งเดิมขนาดใหญ่ ในปัจจุบันมี ๓ หมู่บ้านบริเวณที่ตั้งชุมชนเป็นเนินดิน ที่แวดล้อมด้วยพื้นที่ราบลุ่มที่เหมาะสมในการปลูกข้าวมาก วัดไชยศรีถูกตั้งขึ้น พ.ศ. ๒๔๐๘ เดิมชื่อว่าวัดใต้ เพราะตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของชุมชน ต่อมาได้ถูกตั้งชื่อเป็นทางการว่าวัดไชยศรี

วัดไชยศรีเป็นวัดราษฎร์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นวัดที่เป็นศูนย์รวมทางสังคมและจิตใจของผู้คนในชุมชน และยังคงยึดถือวิถีปฏิบัติต่ออุโบสถแบบอีสานดั้งเดิม ที่สืบทอดมาจากบรรพชน โดยห้ามสตรีเพศล่วงละเมิดประตูโบสถ์เข้าสู่ด้านใน อันเนื่องจากคติที่ถือว่าโบสถ์เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และสถานที่สักการะ ด้วยศูนย์กลางได้พื้นโบสถ์บริเวณพระสงฆ์ทำสังฆกรรมนั้น คือที่บรรจุไว้ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีคุณค่าของชุมชน

วัดไชยศรีได้นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับโบสถ์และจิตรกรรมฝาผนัง ด้วยการติดป้ายที่หน้าโบสถ์ขึ้นหัวเรื่องว่า “วัดไชยศรีและภาพจิตรกรรมฝาผนัง (สีม)” ได้เลือกนำเสนอตนเองดังนี้ “ตั้งอยู่หมู่บ้านสาวะถี ต.สาวะถี อ.เมือง จ.ขอนแก่น สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ตั้งวัดใน พ.ศ. ๒๔๐๘ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดเขตโบราณสถาน ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๔ เขต ๓ งาน ๒๙.๗ ตรว. ลักษณะจิตรกรรมฝาผนัง ช่างเขียนพื้นบ้าน ชื่อ นายทอง ทิพย์ชา มีหลวงปู่่อนสา กำหนดเรื่อง ผสมผสานหลักคำสอนทางพุทธศาสนาและวรรณกรรมพื้นบ้าน ความสำคัญ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ สภาพแวดล้อมทางสังคมการบูรณะ พ.ศ. ๒๕๒๕ โดยชาวบ้านและทางวัดซ่อมและเปลี่ยนทรงหลังคา พ.ศ. ๒๕๓๖ กรมศิลปากรต่อปีกหลังคา ยกพื้นสูงเพื่อป้องกันแดดและฝน การอนุรักษ์เป็นผู้มีผลงานดีเด่นด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน จ.ขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๔๔” โบสถ์วัดไชยศรี ซึ่งเป็นพื้นที่รองรับภาพจิตรกรรมฝาผนัง สร้างใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๖ มีแผนผังกว้าง ๑๕.๕๐ เมตร ยาว ๒๑.๗๐ เมตร สร้างตามแนวกนกทิศตะวันออก-ตะวันตก บันไดขึ้นลง ๑ ด้าน เฉพาะด้านทิศตะวันออก แรกทีเดียวเป็นโบสถ์พื้นบ้าน สร้างด้วยอิฐถือปูนส่วนหลังคาเดิมทรงจั่ว เครื่องลำยองเป็นไม้แกะสลัก มีเสารับหลังคาปีกนก^{๔๒} หลังคาปีกนกข้างต้น เป็นภูมิปัญญาการออกแบบโบสถ์และสร้างโบสถ์ เพื่อป้องกันแดดฝนให้กับการใช้สอยพื้นที่รอบโบสถ์ และภาพจิตรกรรมฝาผนัง อีก ๖ ปีถัดมา คือ พ.ศ. ๒๔๖๖ พระอธิการอ่อนสา เจ้าอาวาสวัดไชยศรี กับชาวบ้านสาวะถี ได้ว่าจ้างนายทอง ทิพย์ชา ช่างเขียนพื้นบ้าน ชาวอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มาทำการเขียนภาพลงบนฝาผนังโบสถ์ดังกล่าว

พระอธิการอ่อนสา ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสขณะนั้น เป็นผู้กำหนดการเขียนเรื่องราวทั้งหมด ว่าพื้นที่ผนังส่วนไหนของผนังโบสถ์ จะเขียนภาพสัณขัย พุทธประวัติ และนรกภูมิ และในแต่ละเรื่องจะเลือกตอนใด ฉากใดมานำเสนอด้วย

ลักษณะเด่น หรือความแตกต่างจากจิตรกรรมวัดอื่น ของจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์วัดไชยศรี คือ การเขียนภาพที่อัดเต็มพื้นที่ผนังทั้งด้านนอกและด้านในโบสถ์ทั้งนี้ ผนังโบสถ์วัดไชยศรี ๔ ด้าน ซึ่งแบ่งเป็นช่องผนังได้ ๑๐ ช่อง คือ ผนัง ด้านละ ๓ ช่อง กับผนังด้านหน้ากับด้านหลัง ด้านละ ๒ ช่อง ผนังทั้งหมด ไม่เว้นแม้แต่เหลี่ยมมุมของเสา หรือซอกหลังคาที่ไม่น่าจะเขียนเป็นเรื่องราวใด ๆ ได้รวม แม้แต่แนวปูนที่เป็นช่องลม ก็ถูกเขียนภาพทั้งหมดโดยในส่วนของผนังผืนใหญ่จะเป็นพื้นที่ของการเขียนเป็นฉากต่าง ๆ ของเรื่องสินไชย พุทธประวัติกับนรกภูมิ ขณะที่พื้นที่ส่วนย่อย เช่น แนวเสา หรือพื้นที่เล็ก ๆ ระหว่างช่องระบายอากาศ ก็จะถูกเขียนภาพที่สัมพันธ์กับแบบของพื้นที่ว่าง เช่น ถ้าเป็นแนวตั้งและเป็นแถวต่อเนื่องกัน ก็จะถูกเขียนภาพแสดงด้านข้างทหารถือปืนเป็นท่าแบกอาวุธเดินแถวตอนเรียงหนึ่ง เป็นต้น

เมื่อพิจารณาในระดับโครงสร้างใหญ่ของโบสถ์กับการจัดวางเนื้อหาจิตรกรรม จะเห็นได้ว่าพระอธิการอ่อนสา ผู้กำหนดการเขียนเรื่องราวให้กับช่างทอง ทิพย์ชา ได้จำแนกจักรวาลวิทยาผ่านพื้นที่ผนังโบสถ์ด้านนอก กับด้านในดังนี้ผนังด้านใน เนื้อที่โดยรวมเป็นพื้นที่ของพุทธศาสนาคือการเขียนภาพพุทธประวัติ และทศชาติชาดกที่เน้นนำเสนอเฉพาะวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องสินไชยและภาพเทพ ทั้งนี้มีภาพสัณขัยมาประกอบบ้างในบางส่วน ทั้งนี้สามารถกล่าวได้ว่า ภาพรวมของผนังด้านใน

^{๔๒} วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๖), หน้า ๒๗.

คือพื้นที่ของพระพุทธเจ้าผนังด้านนอก เป็นพื้นที่ของสินชัยโดยแท้ กล่าวคือ เรื่องสินชัยปรากฏกล่าวคือ ผนังโบสถ์ด้านนอกทั้ง๔ด้าน ปรากฏเรื่องของสินชัย ทั้งที่ผนังด้านหลังโบสถ์ ซึ่งเป็นพื้นที่หลักสำคัญของการเขียนภาพอย่างเต็มตัวของจิตรกร นอกจากนั้น สินชัยยังครอบครองพื้นที่ผนังโบสถ์ด้านข้างฝั่งทิศเหนือทั้งผนัง รวมไปถึงฝาผนังด้านหน้าโบสถ์ ฝั่งทางเข้าประตูโบสถ์

ส่วนผนังด้านนอกทิศใต้ หรือด้านข้างทิศใต้ ถูกอุทิศให้กับนรกภูมิ มีการเลือกภาพนรกภูมิราชกระหะทองแดง ๗ ใบ ซึ่งชาวบ้านบางคนก็อธิบายว่า เป็นภาพ “นรกเจ็ดขุม” นอกจากนี้ยังนำเสนอภาพเปรตซึ่งช่างทองได้นำเสนอไว้ในกลุ่มพื้นที่ใกล้เคียงกัน และได้เขียนลายลักษณ์อักษรไทยน้อยประกอบภาพนอกจากนั้น ผนังด้านนอกก็มีภาพพระเวสสันดรชาดกแทรกเป็นส่วน้อย และมีภาพประดับ หรือแก้ปัญหาบริเวณว่างของพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ที่โดดเด่นคือ ภาพทหารยืนเฝ้าประตู และการเขียนภาพลายเส้นและสี เพื่อแบ่งภาพเป็นส่วน ๆ ด้วย โดยไม่ใช่เส้นเส้นเทาเหมือนจิตรกรรมไทยประเพณีแต่ประการใด ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากกฎระเบียบที่เคร่งครัด ในการเข้าไปในโบสถ์ ที่ห้ามสตรีเพศ และบุรุษเพศที่ไม่มีความสํารวมเข้าไปด้านในโบสถ์ได้ จึงเห็นชัดว่า จิตรกรรมฝาผนังด้านในเป็นศาสนาศิลป์ที่เป็นชุดความคิดในการสร้างเสริมพื้นที่สักการะให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ประกอบอารมณ์ทางพุทธศาสนาในการประกอบสังฆกรรมให้กับภิกษุสงฆ์ ขณะที่พื้นที่ด้านนอกคืออุดมการณ์ของชุมชนที่ถูกย่อยออกมาเป็นวรรณกรรมสินชัย และการนำเสนอข้อห้ามของชุมชนนั้นคือ การนำเสนอ นรกภูมิและเปรตภูมิที่น่าสะพรึงกลัว เป็นเครื่องเตือนสติพุทธศาสนิกชนให้ดำเนินชีวิตตามทำนองครองธรรม หรือ ‘ฮึดคงประเพณี’ ของท้องถิ่น

จิตรกรรมฝาผนังวัดไชยศรี ถูกเขียนโดยใช้สีฝุ่นเช่นกันกับจิตรกรรมฝาผนัง พื้นที่เขียนภาพรองพื้นด้วยสีขาว ก่อนร่างภาพดินสอดำ ซึ่งเมื่อพิจารณาในระดับละเอียดของบางภาพแล้ว ก็ จะเห็นเส้นดินสอดำปรากฏเมื่อพิจารณารูปแบบและสัดส่วนของภาพ กับโครงสร้างผนังโบสถ์แล้ว สะท้อนให้เห็นว่า ช่างทองทิพย์ชาและช่างลูกทิมจะร่างภาพอย่างคำนึงถึงการสอดรับกับโครงสร้างขององค์ประกอบผนังโบสถ์ มากกว่าสัดส่วนที่ถูกต้องของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ ซึ่งจะเห็นฐานคิดส่วนนี้ชัดเจนในการวาดภาพคน ซึ่งมีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก บ้างก็มีสัดส่วนเกินจริง อาทิ ศีรษะใหญ่ ลำตัวสั้น กระนั้นช่างก็สามารถผลักดันเนื้อหา หรือแสดงเนื้อหาที่ต้องการนำเสนอได้อย่างมีอรรถรสสำหรับสีที่ปรากฏ จะถูกคลุมด้วยกลุ่มสีครามน้ำเงิน มีสีเหลือง สีเขียว เหลืองขาวเป็นส่วนผสม และสีน้ำตาลกับสีดำเป็นส่วนประกอบบ้าง โดยเฉพาะการเน้นหรือตัดเส้นให้ภาพเด่นชัด

๒) วัดสนวนวาริพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

วัดสนวนวาริพัฒนาราม ตั้งอยู่บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น บรรพชนชาวบ้านหัวหนอง เป็นกลุ่มคนไทลาว ที่แยกตัวออกมาจากชุมชนบ้านหัวนาคำ ตำบลหัวนาคำ อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น เจ้าอาวาสวัดสนวนวาริพัฒนาราม กล่าวว่า เมื่อชุมชนมีความพร้อมด้านเศรษฐกิจและสังคมในระดับที่พอจะสร้างวัดเป็นของตนเอง จึงร่วมกันสร้างวัดขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๓๓เพื่อความสะดวกในการทำบุญและทำให้ชุมชนมีความสมบูรณ์ขึ้น คือ “มีบ้านก็ต้องมีวัด” และเรียกชื่อวัดตามนามหมู่บ้าน ครั้นต่อมาเมื่อมีการบันทึกนามของวัด เข้าไปอยู่ในระบบของวัดสยามประเทศ จึงมีการตั้งนามวัดให้ไพเราะขึ้น ว่า “วัดสนวนวาริพัฒนาราม” ผู้คนในชุมชนบ้านหัวหนองเป็นพุทธศาสนิกชนที่เอาใจใส่ดูแลวัดเป็นอย่างดี และได้มีการก่อสร้างโบสถ์ โดยว่าจ้างช่างชาว

เวียดนามเป็นผู้ก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาใน พ.ศ. ๒๔๖๙ และจ้างช่างเขียนพื้นบ้านเขียนภาพบนผนังโบสถ์ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ดังปรากฏถึงปัจจุบัน

แผนภาพที่ ๒.๑ สิมวัดสนวนวาริพัฒนาราม

แผนภาพที่ ๒.๒ จิตรกรรมฝาผนังวัดสนวนวาริพัฒนาราม

คนบ้านหัวหนองเล่าขานสืบทอดกันว่าติดปากว่า โบสถ์วัดสนวนวารี ก่อสร้างโดยช่างชาวเวียดนามสร้างตามแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก มีบันไดขึ้นลงเฉพาะทิศตะวันออก ๑ ด้าน อาคารโบสถ์วัดสนวนวารีในอดีต สะท้อนให้เห็นการประสานกันระหว่างรูปแบบสถาปัตยกรรมเวียดนาม กับเป้าหมายและหน้าที่ในฐานะโบสถ์ที่มีจิตรกรรมฝาผนังแบบอีสาน คือมีหลังคาปีกนกมุงด้วยกระเบื้องดินขอสยายรายรอบทุกด้าน

ตัวอาคารมีผนัง ๔ ด้าน ผนังด้านหน้ามีประตูโค้ง ๑ ช่อง ไม่มีบานประตู และมีหน้าต่างที่ผนังด้านข้างทั้งสอง ด้านละ ๒ ช่อง ไม่มีบานหน้าต่างเช่นกัน ส่วนผนังด้านข้างช่องที่หนึ่งแต่ละด้านมีหน้าต่างหลอก คือถูกก่ออิฐถือฉาบปูนเป็นรูปหน้าต่าง แต่เป็นผนังที่บิส่วนหลังคาปีกนก ในอดีตมุงด้วยกระเบื้องดินขอ แฉกกว้างและลดลงต่ำ กันแดดฝนมิให้กระทบผนังที่เต็มไปด้วยจิตรกรรม พร้อมกันนั้นก็เป็นการรบกวนให้พุทธศาสนิกชน ขณะมาปฏิบัติศาสนกิจที่โบสถ์ โดยเฉพาะการเดินชมภาพเขียนได้อย่างไม่ต้องถูกแดดและฝน แต่ระยะต่อมาหลังคาคงกล่าวผุพัง ชาวบ้านหัวหนองจึงได้ร่วมกันบูรณะอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๕๑๕ โดยใช้สังกะสีเป็นวัสดุมุงหลังคาแทนกระเบื้องดินขอ

จิตรกรรมฝาผนังโบสถ์วัดสนวนวารีพัฒนาราม ที่ปรากฏบนผนังทั้งด้านนอกและด้านใน บ่งบอกถึงความเป็น ‘จิตรกรรมพื้นบ้าน’ หรือพื้นถิ่นสังคมวัฒนธรรมอีสาน ที่ถูกผลักดันออกมาอย่างเรียบง่ายตาม ‘แบบพื้นบ้าน’ ที่ไม่มีความสลับซับซ้อน ไม่ต้องแสดงสัญลักษณ์ให้ต้องตีความหมายให้สับสน นอกจากนั้น ยังป้องกันความสับสนในการติดตามชม ช่างเขียนยังเขียนคำบรรยายเนื้อเรื่องกำกับ ทั้งด้วยอักษรไทยและอักษรธรรมอีสานทั้งนี้ ลักษณะรูปแบบจิตรกรรมวัดสนวนวารีพัฒนาราม จำแนกวิเคราะห์ ดังนี้

จิตรกรพื้นบ้าน ได้มีการจัดวางเนื้อหาลงไปตามตามจังหวะโครงสร้างตัวอาคารของโบสถ์อีสาน ที่ผาสนองค์ประกอบภายในอาคาร หรือ ประตู หน้าต่างโค้ง ลักษณะการใช้เสาและหน้าต่างหลอก และการเปิดช่องแสงและลมให้ผ่านตัวอาคาร ซึ่งเป็นรูปแบบอาณานิคมฝรั่งเศส ที่ส่งอิทธิพลต่อช่างและสิ่งก่อสร้างในประเทศได้อาณานิคมของตน ในลาว กัมพูชา และเวียดนาม ทำให้โบสถ์วัดสนวนวารีพัฒนารามมีลักษณะแตกต่างจากโบสถ์วัดอื่นในกลุ่มพื้นที่วัฒนธรรมชุดเดียวกันนอกจากเรื่องสินชัย และนรกภูมิแล้ว ผนังที่ผนังด้านนอก ยังปรากฏเรื่องราวการเล่นในประเพณีของชาวอีสาน อาทิภาพการเล่นหัวล้านชนกัน แทรกอยู่บ้างประปราย

อนึ่ง หลังจากการนำเสนอสินชัยแล้ว ภาพสินชัยสิ้นสุดลงที่ผนังด้านในด้านหลังพระประธาน ก็ยังมีพื้นที่ผนังด้านข้างเหลืออีกส่วน ได้ถูกอุทิศให้กับทศชาติชาดก ที่ทางวัดและชุมชน ‘เลือกเฉพาะ’ เรื่องพระเวสสันดร หรือ “ผะเหวด” ของคนอีสานมาบรรจุไว้ ซึ่งเป็นการสะท้อนวิถีคิดสำคัญของคนอีสานว่า มีการเลือกเรื่องราวที่เห็นว่ามีคุณค่าต่อสังคมมานำเสนอ มากกว่าที่นำเสนอทศชาติโดยภาพรวมอย่างเท่าเทียมกันทุกเรื่อง

นอกจากนี้ ภายในเรื่องพระเวสสันดรเอง ก็ยังมีการเลือกฉากนำเสนอตามที่สนใจอีกด้วย กล่าวคือ ช่างหยวกเริ่มเรื่องจากผนังด้านซ้ายพระหัตถ์พระประธาน เขียนภาพกัณฑ์ทศพร นำเสนอภาพพระนางผุสดีกำลังนั่งรับพรสืบทอดการจากพระอินทร์ ก่อนจะลงมาจุติในโลกมนุษย์ เป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า สังเกตได้ว่าช่างจะใช้สีเขียวที่เป็นเอกลักษณ์ขององค์อมรินทร์เทวอิราช ซึ่งคนอีสานรู้จักกันดีว่า พระอินทร์มีพระวรกายสีเขียวด้วยพื้นที่ผนังที่เหลือให้กับพระเวสสันดรที่ไม่มากนัก ช่างหยวกจึงเลือกจับเอาตอนที่เห็นว่ามีคุณค่าหรือน่าสนใจของคนท้องถิ่นในกัณฑ์ต่าง ๆ มาเขียน

ไล่เรียงมาจนถึงผนังด้านหลังที่กั้นชุกชุก เวียนไปทางผนังด้านขวามือพระประธาน จนมาถึงภาพพระเจ้ากรุงสุโขทัยไถ่ตัวสองกุมาร และพระราชทานอาหารอย่างอุดมสมบูรณ์เป็นรางวัลแก่ชุกชุก ทำให้ชุกชุกกินอย่างตะกละจนท้องแตกตายนอกจากนั้น ยังมีพื้นที่ผนังบางส่วนที่เป็นบริเวณว่าง ช่างหยวกได้เขียนภาพราหูอมจันทร์ พญานาคครุฑ สิ่งที่มาใช้แก้ปัญหาบริเวณว่าง ตามจุดต่าง ๆ ของผนัง รวมทั้งการเขียนภาพทหารในเครื่องแบบ ถือก้อนทำหน้าที่ทวารบาลประจำประตูทางเข้าอีกด้วย

แผนภาพที่ ๒.๓ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องสินไชย

จิตรกรรมฝาผนังโบสถ์วัดสวนวาริพัฒนาราม มุ่งเป้าหมายหลักสู่การรับรู้ และเข้าใจเนื้อหาเป็นประการแรก ดังนั้น รูปแบบที่ปรากฏจึงเรียบง่าย เพียงให้ทราบว่าเป็นคน เทวดา ยักษ์ สัตว์ซึ่งเน้นนำเสนอในลักษณะใบหน้าและท่าทางของคนด้านข้าง มากกว่าแสดงด้านหน้า สัดส่วนใหญ่ บ้างเล็กบ้างไม่คงที่ และเลือกนำเสนอเอกลักษณ์ของแต่ละอย่างมาใส่เพื่อให้ความเข้าใจชัดเจน อาทิ สีเขียวระบายเป็นสีวรกายพระอินทร์ ในกัณฑ์ทศพร นำเสนอภาพตอนพระนางผุสดีขอพรจากพระอินทร์ ก่อนเสด็จลงมาจุติยังโลกมนุษย์ ซึ่งช่างหยวกระบายภาพพระอินทร์ด้วยสีเขียวชัดเจน รวมทั้งการสร้างเอกลักษณ์เกี่ยวกับตัวละครสินไชย สีโหและหอยสังข์ จนถูกนำไปเป็นต้นแบบในการสร้างอัตลักษณ์ให้กับนครขอนแก่นในปัจจุบันนอกจากนั้นช่างหยวกก็จะระบายสีผิวเนื้อที่สะท้อนความต่างของชั้น หรือ Class ของคน กล่าวคือภาพบุคคลชั้นสูงแทนสีผิวด้วยสีขาว ตัดเส้นรอบนอกด้วยสีน้ำเงินเข้ม หรือสีดำ เครื่องแต่งกายระบายด้วยสีคราม สีเหลือง สีเขียวและบ้างก็มีสีน้ำตาล ส่วนคนระดับชั้นกษัตริย์ทั้งตัวพระและตัวนาง ใช้สีเหลืองระบายแทนสีทอง ซึ่งในส่วนนี้ แสดงให้เห็นว่าช่างหยวก ได้ผ่าน ‘การเห็น’ จิตรกรรมไทยประเพณี ที่ตัวพระตัวนางสำคัญจะถูกทำให้โดดเด่นด้วยการติดทองหรือระบายด้วยสีทองส่วนการวาดฉาก ช่างได้เชื่อมเอาภาพในสังคมวัฒนธรรมของตนมาใช้ โดยเฉพาะอาคารและสิ่งก่อสร้างในเรื่องสินไชย และพระเวสสันดร ช่างได้นำเอารูปแบบสถาปัตยกรรมในวัดมาใช้ ด้วยการตัดทอนให้เหลือเพียงโครงสร้างสถาปัตยกรรมในวัด อาทิ โบสถ์ หอ

ระฆัง และธรรมาสัน โดยเฉพาะลักษณะของหลังคาที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด อาทิ ที่ประทับพระอินทร์ พระเวสสันดร และพระยาสุทนต์ในเรื่องสินชัย รวมทั้งบ้านของชูชก ต่างก็ใช้โครงสร้างหลังคาของ ศาสนาคารในวัดมาเป็นแนวทางการเขียน โดยตัดทอนให้เหลือเฉพาะโครงสร้าง ซึ่งทั้งหมดถูกนำเสนอ เป็นชุด ๆ หรือเป็นฉาก ๆ โดยภาพแต่ละส่วนถูกเขียนให้เกิดการมองแบบสายตาคน โดยนำเอา ประเด็นหลักไว้ส่วนกลาง และส่วนประกอบถูกเขียนไว้รายรอบ ทั้งส่วนบน ล่างและด้านข้าง จึงเกิด การมองเห็นได้ทั้งหมด ซึ่งเป็นการเขียนแบบผสม ทั้งแบบมองแบบตานก และตาคน เห็นได้ชัดในฉาก เมืองนรกภูมิ และตอนสินชัยสู้รบกับฝูงยักษ์ ในฉากตอนจบของเรื่องสินชัย สะท้อนถึงการเข้าถึงและ อิ่มเอมกับฉากนี้ของจิตรกรเป็นอย่างดี ซึ่งถือเป็นฉากโดดเด่นที่สุดในจิตรกรรมฝาผนังของโบสถ์หลังนี้

หลักฐานแสดงว่า อำเภอบ้านไผ่เป็นเมืองซื้อขายสินค้าผ่านรถไฟที่วิ่งมาจากกรุงเทพฯ ซึ่ง สีเคมีโดยเฉพาะสีย้อมผ้าเป็นสินค้าสำคัญ สู่การผลิตผ้าทอของชุมชนอีสาน ดังนั้น สีชนิดอื่นรวมทั้งสี ฝุ่นสำหรับเขียนภาพ ที่ถูกนำเข้ามาจากจีนและต่างประเทศ ก็ย่อมเป็นสิ่งที่ช่างเขียนสามารถหาได้ ซึ่ง เนื้อสีที่สม่ำเสมอ ผู้เขียนจึงเชื่อว่า ช่างหยวกใช้สีเคมี สิ่งที่น่าสนใจคือ เนื้อสีในงานจิตรกรรมที่นี้ ค่อนข้างที่จะจับแน่น ไม่พร่องรอยของการกะเทาะ ของสีนอกจากจะลบเลือนไปบ้างเท่านั้น เนื่องจากการระบายสีบาง ทั้งนี้ เป็นผลมาจากผนังของโบสถ์ไม่มีความอับชื้นเช่นกับโบสถ์อีกหลายวัด เพราะเป็นผนังที่มีช่องระบายอากาศ พร้อมกับรับแสงจากภายนอก กระจายอยู่รอบผนังทุกด้าน ยกเว้นเฉพาะด้านหลังพระประธานเท่านั้น

๓) วัดมณีมาววิทยาราม ตำบลลาน อำเภอบ้านไผ่

วัดมณีมาววิทยาราม มักจะถูกเรียก หรือรับรู้กันในนาม “วัดบ้านลาน” ด้วยเป็นวัดประจำ ชุมชนบ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ชุมชนบ้านลานเป็นชุมชนของกลุ่มไท ลาวกลุ่มหนึ่ง ที่ได้อยู่อาศัยในพื้นที่แห่งนี้กว่า ๒๐๐ ปี และเมื่อพิจารณาตำแหน่งของชุมชนที่มี จิตรกรรมฝาผนังในอดีต จะมีระยะทางที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนบ้านวังคูน ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดสระบัว แก้ว บ้านหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดสนวนวารี และชุมชนที่มีจิตรกรรมฝาผนังอื่น ๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดบรมคงคา

วัดเหล่านี้มีลักษณะร่วมทางจิตรกรรมด้านรูปแบบจิตรกรรม และตัวอาคารโบสถ์ของวัด บ้านลานกับวัดบ้านหัวหนอง หรือวัดสนวนวารี ก็มีการใช้ประตูโค้ง อันเป็นอิทธิพลของสถาปัตยกรรม ฝรั่งเศส ที่ส่งผ่านมากับช่างเวียดนามในภาคอีสาน ในระยะดังกล่าวเช่นกันพระครูโชติธรรมสาร เจ้า อาวาสและเจ้าคณะตำบลบ้านลาน อธิบายที่มาของชุมชนว่า เป็นชุมชนที่เริ่มปรากฏมาประมาณสอง ร้อยปีเศษ

ทั้งนี้ เนื่องจากพื้นที่กายภาพบริเวณที่ตั้งตำบลบ้านลานมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สัตว์ป่านานาชนิด จึงมีกลุ่มไทลาวจากชุมชนในละแวกนั้น อพยพเข้ามาทำนา ทำสวนและกลายเป็น หมู่บ้าน ซึ่งศูนย์รวมกิจกรรมของชุมชน คือบริเวณเนินที่ใช้เป็นลานเก็บผลผลิตในฤดูเก็บเกี่ยวทั้งนี้ เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะมาทำลานนวดข้าวรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ เพื่อความปลอดภัยของตนเอง และสัตว์เลื้อย เนื่องจากบริเวณนี้มีเสื่อลายพาดกลอนมาจับสัตว์เลื้อยและผู้คนไปกินอยู่เสมอ เมื่อตั้ง ชุมชน จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านโนนลาน” ครั้นระยะต่อมา ผู้คนก็ได้ทยอยมารวมอยู่อาศัย มากขึ้น เรื่อย ๆ จนกลายเป็นชุมชนที่เข้มแข็งแห่งหนึ่งในพื้นที่ภาคอีสานตอนกลาง ชาวบ้านลานได้ร่วมกัน

สร้างวัดประจำหมู่บ้านในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ รวมทั้งการเปลี่ยนชื่อชุมชน จากบ้านโนนลานเป็น “บ้านลาน” กระทั่งปัจจุบัน

วัดมัชฌิมาวิทยาราม สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๗ และได้ถูกอ้างอิงต่อกันมา แต่ไม่มีหลักฐานบ่งชี้ว่าสร้างในปี พ.ศ.เท่าใดแน่ชัด แต่ผู้ศึกษาเห็นว่า น่าจะสร้างระยะร่วมสมัยกันกับโบสถ์วัดสนวนวาริพัฒนาราม ด้วยมีลักษณะรูปแบบความโค้งหรือ Arch ของกรอบหน้าต่างที่เปิดโล่ง เช่นเดียวกันประการสำคัญ ความน่าสนใจของโบสถ์วัดมัชฌิมาวิทยาราม คือ เป็นโบสถ์ดั้งเดิมที่ถูกปรับแต่งองค์ประกอบให้รองรับศาสนกิจของชุมชน และความเกี่ยวเนื่องกับบทบาทของโบราณสถานของชาติไทยได้อย่างไม่ขาดแยกจากกัน ทั้งนี้ ทางวัดและประชาชนชาวบ้านลาน ได้ร่วมมือกันปรับปรุงหลังคาปีกนกติดกระเบื้อง และฝาเพดานกันความร้อน จัดทำที่นั่งรอบอาคารโบสถ์ พร้อมกับติดกระเบื้องเซรามิกส์สมัยใหม่ ทำให้บรรยากาศภายในได้ขยายคาปีกนกของโบสถ์หลังเดิมนำนั่งทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งในความเป็นจริง ชายคา และที่นั่งข้างต้นได้ถูกใช้สอยจากทางวัดและประชาชนรวมแม้กระทั่ง อาคันตุกะผู้มาเยือนวัด จะถูกร่มเงาและความสะอาด สบายภายใต้ชายคาปีกนกที่ครอบคลุมอาคารโบสถ์ และจิตรกรรมฝาผนัง ดึงดูดให้เข้าไปนั่งพักผ่อนแน่นอนว่า พร้อมกันนั้นก็จะได้สัมผัสจิตรกรรมฝาผนังไปพร้อมกัน

ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายของพระครูโชติธรรมสาร เจ้าอาวาสผู้นำในการปรับปรุงหลังคา และพื้นที่ได้ขยายคาให้น้ำพนักอาคารโบสถ์วัดมัชฌิมาวิทยารามมีลักษณะหน้าต่างโค้ง และเปิดเป็นช่องลม คล้ายกับโบสถ์วันสนวนวาริพัฒนาราม ผนังทั้งด้านในและนอกของโบสถ์หลังนี้ ถูกอุทิศให้กับเรื่องพระเวสสันดรชาดก และถูกนำเสนอในลักษณะรูปแบบอีสานทั้งนี้ ในปัจจุบัน ได้ถูกใช้เป็นพื้นที่หลักของพุทธศาสนิกชน ในวาระการบวช การประกอบพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา การเป็นพื้นที่อบรมสั่งสอนเยาวชน

ผนังโบสถ์วัดมัชฌิมาวิทยารามเป็นโบสถ์ขนาดเล็ก ตั้งตามแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก แบ่งเป็น ๙ ห้องภาพ คือ ผนังด้านหน้า ๒ ห้อง (แบ่งครึ่งระหว่างประตู ๒ ด้าน และแต่ละด้านมีหน้าต่างเป็นวงโค้ง) ด้านหลัง ๑ ห้องใหญ่ ถือเป็นพื้นที่หลักของโบสถ์ และผนังด้านข้างด้านละ ๓ ช่อง ทั้งนี้ ใน ๒ ช่องแรกติดด้านประตู มี ๒ ช่องแสงและลมภายใต้โครงสร้างรูปร่างโค้ง ส่วนช่องเสาช่วงสุดท้ายทิศตะวันตกหรือด้านพระประธานก่อผนังทึบ รวมทั้งด้านหลักก็เป็นผนังทึบกว้าง

ผนังด้านในถูกจัดไว้เป็นภาพพระพุทธรูป ๒ องค์ มีลักษณะเป็นภาพประดับ ที่ถูกออกแบบจัดวางให้รองรับ หรือเป็นฉากหลังของพระประธาน ในระยะหลังถูกข่างรื้อใหม่วาดภาพรมโพธิ์แผ่กิ่งก้านและใบเขียวขจีครอบเป็นร่มเงาให้กับพระพุทธรูป ส่วนผนังด้านนอกทั้งหมด อุทิศให้กับภาพเขียนภาพเรื่องพระเวสสันดรชาดก โดยไม่มีเรื่องราวอื่น ๆ มาเจือปน จึงกล่าวได้ว่า ผนังโบสถ์วัดมัชฌิมาวิทยาราม คือ พื้นที่ของพระเวสสันดรชาดกแห่งอีสาน ปราบฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนอัตลักษณ์วัฒนธรรมวิถีชีวิตของผู้คน ก็ได้ถูกนำไปผนวกไว้ในแง่มุมต่าง ๆ รวมแม้แต่ภาพเชิงสังวาส

สำหรับผนังด้านนอก สะท้อนถึงการให้ความสำคัญกับอุดมการณ์พระเวสสันดรคือการให้ทาน ซึ่งต้องการให้ผู้คนในชุมชนสามารถเข้าถึงรับอรรถรสของจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระเวสสันดร ทั้งเนื้อหาและรูปแบบได้อย่างใกล้ชิด กอปรกับลักษณะของโบสถ์ที่เป็นอาคารขนาดเล็ก ส่วนพื้นที่ด้านในคือพื้นที่สักการะ เป็นพื้นที่สังฆกรรมของคณะสงฆ์ จึงเขียนภาพประดับเป็นฉากให้กับพระพุทธรูปประธานการเขียนภาพของช่าง ได้วาดภาพเต็มพื้นที่ผนังเหนือเอวขันของโบสถ์ โดยจัดวางภาพ

ตามลำดับกัณฑ์ในเรื่องพระเวสสันดร เหมือนกับลำดับของผ้าผะเหวดพันรอบโบสถ์ ต่างเพียงเป็นภาพที่มีขนาดใหญ่กว่าผ้าผะเหวดกลุ่มช่าง ภายใต้การนำของนายช่าง ที่ผ่านการบวชเรียนและดำรงตนอยู่ในสมณเพศมาระยะหนึ่งจนได้รับการยอมรับจากชุมชนในระดับ “จารย์” เริ่มต้นเรื่องที่ผั่งด้านหน้า ประตูเข้า ด้านตะวันออก เขียนภาพพระเวสสันดรชาดก ตอนกัณฑ์ทศพร เวียนไปผั่งข้างด้านทิศเหนือ กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศน์

แผนภาพที่ ๒.๔ จิตรกรรมฝาผนังวัดวัดมัชฌิมาวิทยาราม

ผั่งด้านทิศตะวันตก หรือด้านหลังเป็นพื้นที่หลัก คือมีพื้นที่ระนาบขนาดใหญ่กว่าทุกด้าน และการเขียนภาพไม่ต้องสะดุดหรือแก้ปัญหากับต้นเสา หรือ บานประตู หน้าต่าง ผั่งด้านหลังจะมักจะเป็นพื้นที่สำคัญภาพเชิงช่างอย่างเต็มที่ กัณฑ์ที่เขียน ณ พื้นที่ผั่งด้านหลัง คือ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์มหาพรต ก่อนที่จะเวียนไปด้านทิศใต้ กัณฑ์ลักกัณฑ์ กัณฑ์ฉกัณฑ์ กระทั่งถึงกัณฑ์นครกัณฑ์ทั้งนี้ แต่ละตอนถูกเขียนอักษรไทยและไทน้อยกำกับชื่อกัณฑ์ และบรรยายภาพบางส่วน สะท้อนชัดว่า ช่างเขียน รวมทั้งผู้คนอีสาน หรือสังคมวัฒนธรรมอีสานในช่วงระยะดังกล่าวเป็นช่วงของการคาบเกี่ยว หรือผสมผสานอัตลักษณ์ระหว่างความเป็นคนท้องถิ่นกับการเป็น “คนไทย” ไปพร้อมกัน

ผั่งด้านหลังทิศใต้ห้องแรกขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง มีขบวนม้า นางพ่อน นางรำ และขบวนที่เหมือนกับอยู่ในขบวนแห่จริงของชุมชนเมื่อมีงานบุญผะเหวด ฉากนี้ ถือว่าเป็นฉากสำคัญ

ที่แสดงให้เห็นความสุข ความเบิกบาน รื่นเริงของผู้คน ผู้คนที่แต่กายหมดจดงดงาม มีกลุ่มคนต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งกลุ่มของพระเวสสันดร มเหสีและกัณหา ชาลี

แผนภาพที่ ๒.๕ จิตรกรรมฝาผนังตอนเวสสันดรเข้าเมือง

แผนภาพที่ ๒.๖ จิตรกรรมฝาผนังเวสสันดรชาดก

๔) วัดบัวแก้ว ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองสองห้อง

วัดสระบัวแก้ว ตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ บริเวณที่ตั้งวัดมีหนองน้ำสาธารณะขนาดใหญ่ชื่อ หนองสระบัวแก้ว จึงตั้งชื่อวัดตามชื่อของหนองน้ำนั้น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๒ สิมสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๔ จากข้อมูลการสัมภาษณ์ กล่าวถึงการสร้างสิมว่า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ โดยพระครูวิบูลพัฒนานุยุติ (หลวงพ่อดุย) เจ้าอาวาสในสมัยนั้น โดยท่านได้ใช้รูปแบบจากสิมวัดบ้านยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม บ้านเกิดของท่านเป็นแบบในการก่อสร้าง

สิมที่บักอัฐถือปูน มีขนาด ๓ ห้อง หลังคาทรงจั่วมุงสังกะสี มีปีกนกและเสารองรับ โดยรอบทั้งสี่ด้าน ตั้งบนฐานประทักษิณสูงจากพื้นดินประมาณ ๕๐ เซนติเมตร มีประตูด้านหน้าด้านเดียว ผนังด้านหลังก่อทึบ ผนังด้านข้างเจาะช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยมขนาดเล็กที่สองห้องแรกผนังห้องที่สามก่อทึบ หน้าต่างแบบเรียบ แกะสลักลวดลายล้อมรอบกรอบหน้าต่างเป็นลายกนกเล็กๆ ราวบันไดทำรูปสิงห์หมอบปูนปั้น ๑ คู่ และรูปผู้ขยันท้อยขาอีก ๑ คู่ ด้านหน้าสิงห์ บานประตูทำเป็นกระจังไม้ประดับเหนือประตู

ภายหลังทางวัดได้ถมดินจนเสมอกับฐานประทักษิณ และในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้รื้อหลังคาเดิม แล้วก่อเสริมผนังขึ้นไปถึงสี่ด้านพร้อมทั้งก่อสร้างหลังคาทรงจั่วซ้อนรูปแบบภาคกลาง ทาสีเหลืองแดงฉูดฉาดตา และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ สยามสมาคม ในพระบรมราชูปถัมภ์ได้ดำเนินการอนุรักษ์สิมหลังนี้อีกครั้ง ด้วยการรื้อหลังคาแบบภาคกลางออกแล้วสร้างหลังคาทรงจั่วซ้อนมีปีกนกและเสารองรับโดยรอบ เลียนรูปแบบดั้งเดิม หน้าบันไม้ทำลวดลายตาเวนเปล่งรัศมี หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบ เครื่องบนประดับด้วยโหง่ ถ้ายอง หางหงส์

แผนภาพที่ ๒.๗ จิตรกรรมฝาผนังวัดบัวแก้ว

จิตรกรรมฝาผนัง สูปแต้มเขียนทั้งผนังด้านนอกและผนังด้านใน ช่วงแต้มคืออาจารย์จี อาจารย์ทองมา อาจารย์น้อย บ้านโคกธาตุ และอาจารย์พรหมมา จากอำเภอบัวปทุม จังหวัดมหาสารคาม ใช้สีฝุ่นวรรณเย็น เน้นที่สีคราม สีเขียว สีเหลืองอมน้ำตาล สีน้ำตาลแดง และสีดำ

ผนังด้านในเขียนเรื่องพุทธประวัติ สิ้นไซ ผนังด้านนอกเขียนเรื่องพระลักพระราม (รามเกียรติ์) การลำดับภาพผนังด้านใน เริ่มจากผนังด้านหน้าเวียนไปทางผนังด้านซ้าย ส่วนสูปแต้ม ผนังด้านนอกลำดับภาพเริ่มจากผนังด้านข้างองค์พระประธานเวียนมาทางผนังด้านหน้าไปจบที่ผนังด้านหลังองค์พระประธานการเขียนภาพเขียนเต็มผนัง มักเป็นภาพบุคคลหันหน้าด้านข้างมากกว่าด้านหน้า ภาพอาคาร ได้แก่ ปราสาทราชวัง เน้นวาดเครื่องบนด้วยการลงสีหลากหลายและลงรายละเอียดของกระเบื้อง เครื่องยอดหลังคาที่เสาหลักคั่นแต่ละห้องของผนังด้านนอก เขียนลวดลายดอกไม้ด้วยสีครามและเขียนสีสวยงามมาก ผนังด้านบนสุดเขียนเป็นภาพครุฑกางปีก เป็นแถวตลอดผนังสามด้าน ยกเว้นด้านหน้า

การแบ่งคั่นภาพ ใช้เส้นแนวพื้นดิน แนวรั้วกำแพง เส้นทางน้ำ เป็นต้น ช่วงได้สอดแทรกวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีแบบอีสานไว้ในภาพหลายตอน เช่น ประเพณีฮีดตรงพระลักพระรามที่ผนังด้านหน้า การทำคลอดโดยหมอตำแย ขบวนรื่นเริงเปาแคน การแต่งกายของหญิงสาวอย่างสวยงาม

ผนังด้านหน้ามีเสาหลักกลางผนัง ๒ เสา ขนาบบานประตู และเสาหลักที่มุมด้านละ ๑ เสา จึงทำให้ผนังด้านหน้าแบ่งเป็น ๓ ช่อง ช่องกลางเจาะประตูและเขียนลวดลายดอกไม้ด้วยสีคราม สีเขียวเย็นตา เหนือกรอบประตูวาดภาพราหูอมจันทร์ อีกสองช่องข้างซ้ายขวาจึงวาดภาพเรื่อง พระลักพระรามหากเปรียบเทียบกับสิมวัดบ้านยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม จะเห็นว่ารูปแบบประตู และรูปบุคคลปูนปั้นด้านหน้าสิมทำลอกเลียนแบบกันมาทุกประการ

แผนภาพที่ ๒.๘ จิตรกรรมฝาผนังวัดบัวแก้ว

แผนภาพที่ ๒.๙ จิตรกรรมฝาผนังวัดบัวแก้วด้านนอก

๒.๕.๒ จังหวัดมหาสารคาม

จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยได้กำหนดเป็นพื้นที่วิจัย จำนวน ๔ วัด ในพื้นที่แต่ละวัด มีประวัติความเป็นมาซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑) วัดยางทองวราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอกระบือ

สิมวัดยางทองวราราม สร้าง พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นโบสถ์ท้องถิ่นหรือเรียกอีกอย่างคือ สิม ซึ่งมีขนาดใหญ่ เพื่อให้เพียงพอต่อการทำสังฆกรรมของสงฆ์จำนวนมาก มีขนาดกว้าง ๕.๕๐ เมตร ยาว ๙.๓๐ เมตร เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่ใกล้กับศาลาการเปรียญ ตัวอาคารโบสถ์วัดบ้านยางทีก มีผนัง ๔ ด้าน แบ่งเป็นช่องได้ ๑๐ ช่อง ทางด้านผนังรีด้านละ ๓ ช่อง ทางด้านผนังหุ้มกลองด้านละ ๒ ช่อง มีหลักฐานชัดเจนว่า โบสถ์หลังนี้ สร้างในช่วงสมัยที่พระที่เป็นเจ้าอาวาสชื่อ พระครูทอง ธรรมปัทมโชโต ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาก จากการสัมภาษณ์นายพัน บุญคำ (๒๕๖๒: สัมภาษณ์) ได้พบว่า การสร้างโบสถ์หรือสิมหลังนี้ บิดาของท่านได้มีส่วนร่วมในการก่อสร้างด้วย ซึ่งนายพัน ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า ใครได้ร่วมสร้างสิ่งก่อสร้างแห่งนี้ทุกอย่างในวัดจะได้บุญมาก โดยเฉพาะได้มีโอกาสในการสร้างโบสถ์จะได้ขึ้นสวรรค์ ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าให้ฟังว่า การสร้างสิมหรือโบสถ์ในครั้งนี้ เป็นการร่วมมือกันทั้งหมู่บ้าน โดยเฉพาะในขั้นตอนการจัดหาวัสดุ เพราะในอดีตไม่มีร้านค้าขายเหมือนในปัจจุบัน ชาวบ้านจึงต้องร่วมแรงร่วมใจกันในการไปแสวงหาวัสดุสำหรับที่จะใช้ในการก่อสร้างสิม เช่น การร่วมแรงร่วมใจกันไปขนทราย หาวัสดุสำหรับมาทำสีเพื่อเขียนรูปแต้มฝาผนังสิม เป็นต้น

แผนภาพที่ ๒.๑๐ สิมวัดยางทองวราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอศรีประจักษ์

โบสถ์ที่ถูกสร้างเป็น “สิมทึบ” หรือโบสถ์ก่อผนังผสมระหว่างโครงสร้างไม้เนื้อแข็งกับปูนพื้นบ้าน ไม้ดังกล่าว คือ ไม้จิกกับไม้มะค่า ทำเป็นเสาและคาน วงกบประตู หน้าต่าง และบานประตู หน้าต่าง รวมทั้งแผ่นไม้มุงหลังคาที่เรียกว่า “แป้นเกล็ด” อิฐที่ใช้ก่อ ทำจากดินเหนียวที่ได้จากเนินดินที่เป็นจอมปลวก นำมาบด เข้าพิมพ์ ตากแห้งและเผา การขัดแต่งผนังโบสถ์รอบสุดท้าย ใช้กระดุกขา และกระดุกซี่โครงวัวและควายเป็นไม้ขัด โดยจะขัดให้เกลี้ยง เพื่อรองรับการเขียนภาพ

จากการสำรวจของกรมศิลปากร (สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา: ป้ายประกาศวัด) พบว่า สิมวัดยางทองวราราม เป็นสิมที่ขนาดใหญ่ ฐานสิมเดิมตั้งบนลานประทักษิณที่ยกขึ้นจากระดับพื้นประมาณ ๕๐ เซนติเมตร หลังคาทรงจั่วมีปีกนกทั้ง ๔ ด้าน ด้านหน้าทำหลังคาคลุมลานประทักษิณ ต่อมาทางวัดได้รื้อเครื่องหลังคาเดิมแล้วสร้างหลังคาทรงจั่วซ้อนกัน ๒ ชั้น แบบโบสถ์ภาคกลางครอบทับสิมเดิม โดยรักษาโครงสร้างแบบเดิมไว้ ลักษณะเครื่องบนเดิมประดับด้วยโหง่ (ช่อฟ้า) ใบระกาและหางหงส์ ผนังเขียนภาพจิตรกรรมโดยใช้สีฝุ่น ใช้เส้นสีดำแบ่งกลุ่มภาพออกเป็นตอน สีที่ใช้โดยรวมเป็นวรรณสีเย็น เช่น สีคราม สีเขียว สีน้ำตาลเหลืองและสีส้ม

เนื้อเรื่องผนังด้านนอกเกี่ยวกับ (๑) พุทธประวัติ (๒) พระมาลัย (๓) พระเวสสันดรชาดก (๔) ปาจิต-อรพิม มีตัวอักษรไทยน้อยเป็นคำบรรยาย นอกจากนี้ปรากฏเรื่องเกี่ยวกับวรรณกรรมพื้นบ้านสอดแทรกวิถีชีวิต ประเพณีท้องถิ่นไวหลายตอน เช่น ประเพณีฮอดสง การสงฆ์น้ำพระ การเผาศพกลางแจ้ง (เผาศพพชก) เป็นต้น และต่อมากรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นเป็นโบราณสถาน ซึ่งถือว่าสิมวัดยางเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าต่อชุมชนอีกแห่งหนึ่ง

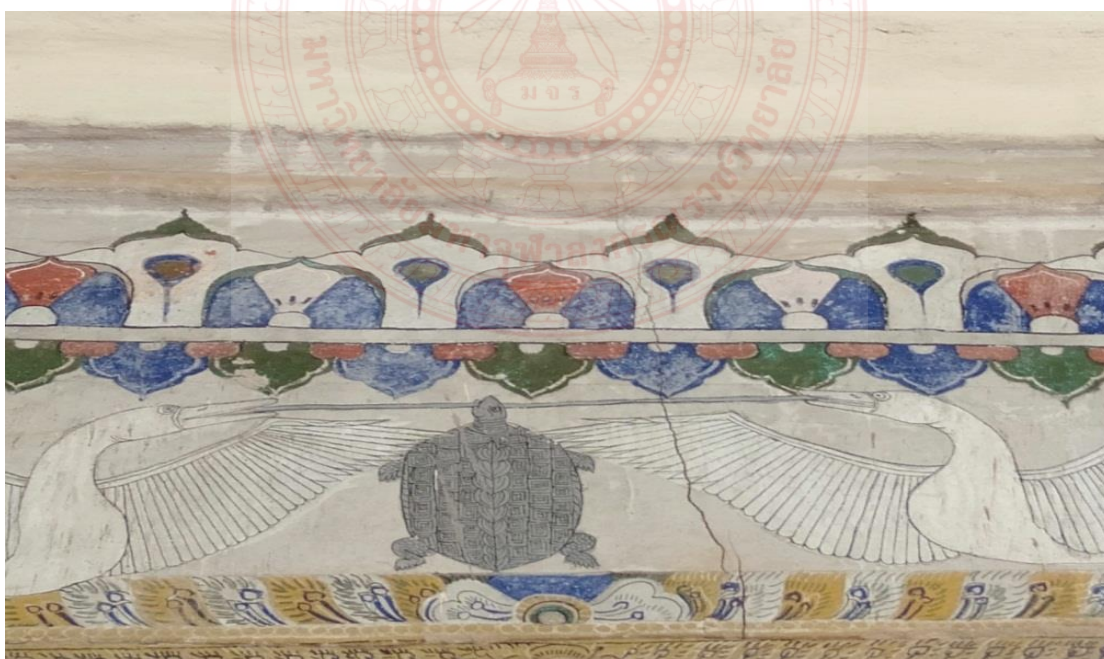
แผนภาพที่ ๒.๑๑ พุทธประวัติตอนผจญมาร

แผนภาพที่ ๒.๑๒ พระมาลัยหรือเรื่องราวไตรภูมิ

สำหรับลักษณะและรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังวัดยางทองวราราม มีจุดเน้นเชิงอุดมการณ์ในการให้ทาน จากเรื่องพระเวสสันดรชาดกเป็นเรื่องหลัก และมีอุดมการณ์จริยธรรมท้องถิ่นที่บรรจุไว้ในเรื่องราวไตรภูมิ ซึ่งชาวบ้านท้องถิ่นอีสานจะเรียกว่า “นรก สวรรค์” เป็นเรื่องรอง และมีวรรณกรรมพื้นถิ่น เรื่องท้าวปาจิต นางอรพิมพ สอดแทรก เข้ามาบางส่วน จิตรกรรมฝาผนังทำให้ชาดกเรื่องพระเวสสันดรมีความเป็นรูปธรรมที่เป็นจริงเป็นจัง สามารถสัมผัสจับต้องได้ และเข้าใจยิ่งขึ้นกว่าเดิมที่เป็นเพียงจินตภาพจากการฟังเทศน์ผะเหวดของพระนักเทศน์ในช่วงบุญผะเหวด ที่ศาสนาได้ใช้กุศโลบายเรื่องบุญ และอ้างถึงการจะได้พบกับพระศรีอาริยมตตริย หากได้ร่วมฟังเทศน์พระเวสสันดรจนทั้ง ๑๓ กัณฑ์ สังเกตได้ว่า จิตรกรรมฝาผนัง ยังกระจายระดับชั้น ซึ่งช่างเขียนได้เลือกหยิบเอาผู้คนที่ปรากฏในชุมชนอีสาน และรัฐไทยในขณะนั้น มาเป็นตัวละครในระดับเดียวกันอย่างน่าสนใจ เช่น ทหาร ตำรวจ เทวดา นางฟ้า จิตรกรรมฝาผนังชุดนี้จึงสะท้อนความเป็นชุมชน ที่บ่งถึงบริบททางสังคมในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี

ส่วนตำแหน่งพื้นที่และการจัดวางภาพเขียนของวัดยางทองวราราม เขียนทั้งภายนอกและภายใน โดยเน้นด้านนอกด้วยรูปแบบเชิงพรรณนาเรื่องราวทั้งสี่ด้าน เช่น พระเวสสันดร พุทธประวัติ เมืองนรก-สวรรค์ ปาจิต-อรพิม ดังนี้ ผนังด้านหน้าโบสถ์ เนื้อประตูเข้า-ออกช่วงบนและกลาง เรื่องเวสสันดร กัณฑ์ที่ ๔, ๕, ๖ และ ๑๓ เนื้อกรอบประตูส่วนบนสุดเป็นภาพปริศนาธรรมเกี่ยวกับนกคาบเต่า

แผนภาพที่ ๒.๑๓ ภาพปริศนาธรรมนกคาบเต่า

ผนังด้านทิศเหนือ เรื่องพระเวสสันดรเป็นเรื่องเกี่ยวกับกัณฑ์หิมพานต์ ชูชก มหาราช และนครกัณฑ์ ด้านทิศใต้แสดงเรื่องพระเวสสันดร กัณฑ์วนประเวศน์ มหาราช และภาพแสดงเรื่องพระมาลัยโปรดสัตว์นรกและท้องสวรรค์ ด้านล่างเป็นเรื่องปาจิต อรพิม ตอนอรพิมพสร่งน้ำ ท้าวจิตรราช

พบนางอรพิม เป็นต้น และพบภาพที่มีคนสังวาสกันอย่างชัดเจน แต่ถูกคนรุ่นหลังพยายามลบออก ส่วนผนังด้านหลัง หรือทิศตะวันตกแบ่ง ครึ่งซีกระหว่างภาพพระเวสสันดรชาดก กับพุทธประวัติ ตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ มารผจญ และปริณิพพาน ส่วนเรื่องพระเวสสันดรนำเสนอตอนเผาศพชูชก ซึ่งใช้ฉากและตัวละครเหมือนเป็นคนท้องถิ่นหรือคนในชุมชนนั่นเอง

แผนภาพที่ ๒.๑๔ เผาชูชก ซึ่งถูกนำเสนอแบบประเพณีท้องถิ่น

ส่วนด้านในเป็นภาพเชิงตกแต่ง ประกอบด้วยพุทธรูปปางต่างต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในด้านความต่อเนื่องของเนื้อเรื่อง ช่างเขียนมักจะเขียนอย่างไม่ต่อเนื่องนัก บางทีก็สลับเนื้อเรื่องไปมา แสดงถึงความอิสระอย่างสูง นอกเหนือจากเรื่องในศาสนาและวรรณกรรมพื้นบ้านสอนใจ และสอดแทรกวิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรมของคนท้องถิ่นอีสานในอดีต เช่น การสรงน้ำพระ การเผาศพ เป็นต้น แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ช่างเขียนจะมีกฎเกณฑ์ที่เคร่งครัดในการเขียนแบ่งระดับชั้นของเรื่อง กล่าวคือ หากผนังด้านใดมีเรื่องพุทธประวัติ และพระเวสสันดรชาดก อยู่ร่วมกับวรรณกรรมท้องถิ่น พุทธประวัติและพระเวสสันดรจะถูกวางไว้ชั้นบนของผนังเช่นเดียวกันกับผนังที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับสวรรค์และนรกภูมิอยู่ด้วยกัน สวรรค์ก็จะถูกจัดไว้ด้านบนถัดมาเป็นภาพที่เกี่ยวกับเรื่องราวในมนุษย์และต่ำสุดเป็นเรื่องนรกภูมิ

๒) วัดโพธาราม ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน

วัดโพธาราม เป็นวัดราษฎร์ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในระยะใกล้เคียงกับการก่อตั้งชุมชน เดิมชื่อวัดบ้านดงบัง และวัดโพธิ์ทอง และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๔๕๑ หลังจากได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว ก็ได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดโพธารามบ้านดงบังเดิมเป็นหมู่บ้านขึ้นกับตำบลพานอ้น อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย เมื่อมีการแยกตัวอำเภอนาดูน จึงถูกแบ่งให้มาขึ้นกับอำเภอนาดูน อยู่ห่างจากตัวอำเภอประมาณ ๑๐ กิโลเมตร จากการข้อมูล

การสัมภาษณ์ประธานกลุ่มศูนย์เรียนรู้รูปแต้มและภูมิปัญญาดงบัง (นายสมหวัง: สัมภาษณ์) พบว่า บรรพบุรุษของชุมชนดงบัง ถูกกวาดต้อนมาจากเวียงจันทร์เมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และพวกเขาได้มาอาศัย สร้างชุมชน สังคมวัฒนธรรม ณ พื้นที่แห่งนี้ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าล้อมรอบ มองไม่เห็น จึงถูกเรียกว่า ดงบัง

อาคารโบสถ์วัดโพธาราม เป็นโบสถ์พื้นบ้านอีสานตอนกลางมีทรวดทรงสูงตระหง่าน ซึ่งเป็นโบสถ์ที่คนท้องถิ่นเรียกว่า “โบสถ์ตัวผู้” มีลักษณะรูปแบบเป็นดบสถ์พื้นบ้านไทลาว สร้างด้วยอิฐถือปูน แบบมีเสารับปีกนกยกฐานสูงจากลานประทักษิณ ๑.๘๐ เมตร ทำให้ตัวอาคารโบสถ์สูงสง่า ชาวบ้านเรียกว่า “โบสถ์ตัวผู้” อาคารกว้าง ๔ เมตร ยาว ๗ เมตรเศษ สร้างตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก บันไดขึ้นลง ๑ ด้าน ฐานยกตั้งบนฐานประทักษิณ เป็นฐานแอ่นชันแบบปากพาน มีเสานางเรียงไม้เป็นเหลี่ยมรับชายคาปีกนกโดยรอบสภาพของโบสถ์วัดโพธาราม ตั้งแต่ส่วนฐานถึงโครงสร้างหลังคา ยังคงสภาพโบสถ์หลังเดิมเอาไว้ได้ค่อนข้างสมบูรณ์ ณ ปัจจุบัน เราจึงสามารถเห็นถึงจินตนาการและปฏิบัติการบนตัวโบสถ์ที่ถูกกำหนดให้โบสถ์สูงสง่า ระดับของพื้นที่พิธีกรรมลอยเด่นสง่า เหนือศีรษะคน และเอื้อมไม่ถึงภาพเขียนของชุมชนแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาผ่านกาลเวลาระยะที่ถูกสร้างเมื่อ ๑ ศตวรรษที่ผ่านมา กับอาคารโบสถ์ที่ยังคงสมบูรณ์แบบหลังนี้ เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการสร้างดบสถ์ในอดีต ที่ยังขาดวัสดุ อุปกรณ์สมัยใหม่ โบสถ์จึงสะท้อนให้เห็นพลังของความร่วมมือและความศรัทธาในพุทธศาสนาของชุมชนพารามได้เป็นอย่างดี และประการสำคัญ สะท้อนถึงบุคลากรทางพุทธศาสนาที่สำคัญ เช่น เจ้าอาวาส หัวหน้าชุมชน แกนนำชุมชน ซึ่งมักจะผ่านการบวชเรียน และได้รับการยอมรับจากประชาชนถึงระดับจารย์

แผนภาพที่ ๒.๑๕ ด้านหน้าสิมวัดโพธาราม

ลิมวัดโพธาราม เป็นลิมที่บก่ออิฐถือปูน ฐานสูง หลังคาทรงจั่วมีเสารองรับปีกนกโดยรอบ อาคาร เดิมหลังคามุงด้วยกระเบื้องไม้แบบแป้นเกล็ด หลังคาประดับด้วยโหง่ช่อฟ้า กลางสันหลังมี ลายองและหางหงส์ฝีมือช่างพื้นบ้าน มีภาพจิตรกรรมทั้งผนังด้านนอกและด้านในโดยช่างชื่อนายสิงห์ เขียนภาพด้วยสีวรรณะเย็นเน้นสีฟ้าคราม สีเขียว ผนังด้านในเขียนเรื่องพระเวสสันดรชาดก พุทธ ประวัติ ผนังด้านนอกเขียนเรื่องพุทธประวัติ เวสสันดรชาดก สิ้นไชและพระมาลัยโปรดสัตว์ ภาพแต่ละภาพแต่ละภาพเขียนอักษรไทยน้อยบรรยายแต่ละภาพไว้เป็นช่วง ๆ และประกาศขึ้นเป็น โบราณสถานเมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๔๕ (สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา: ป้ายประกาศ)

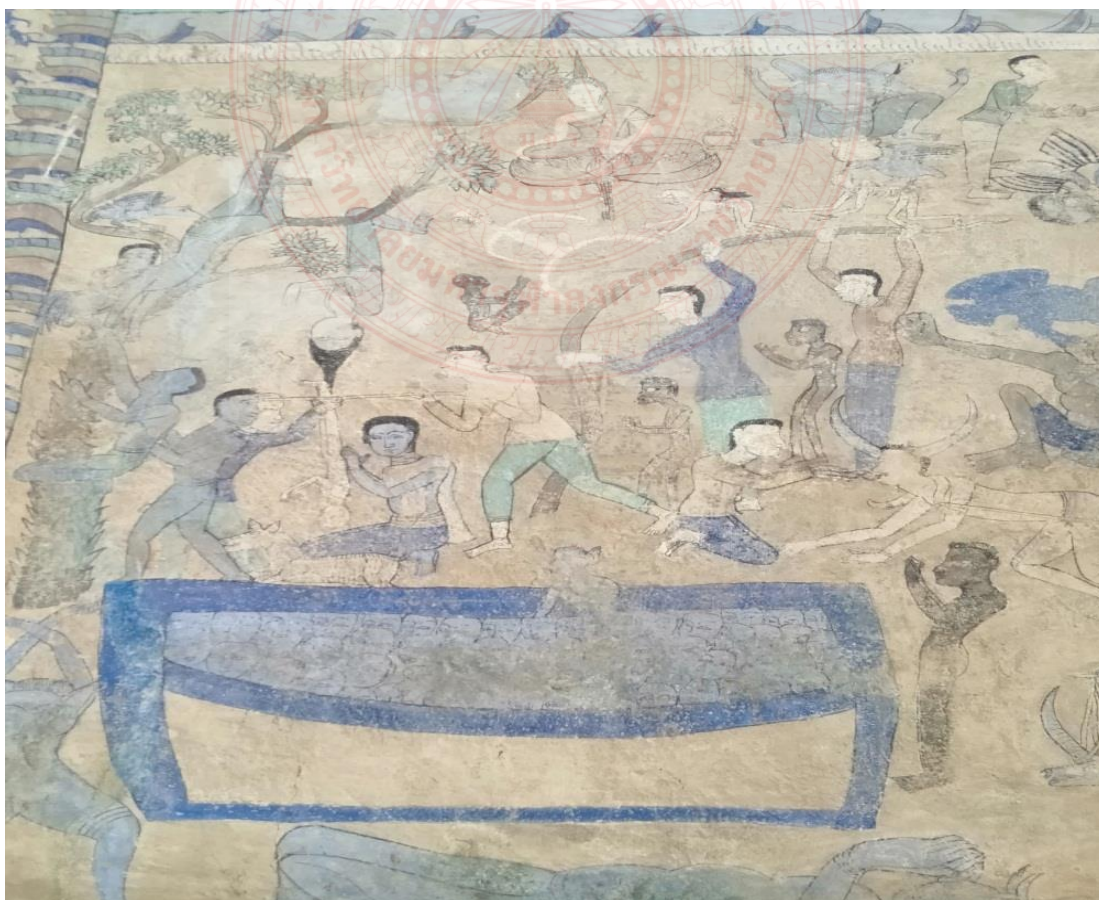

แผนภาพที่ ๒.๑๖ พุทธประวัติตอนผจญมาร

ลักษณะการจัดภาพ มีหลากหลาย แต่ทั้งหมดเน้นการจัดภาพบนหลักการเหมือนกันการ เล่านิทานที่ยึดเอาตัวละครหลักเป็นศูนย์กลาง และดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ มีลักษณะ ๒ แบบหลัก คือ ๑) การจัดภาพในแนวนอน เหมือนกันการดูคนเดินบนขอบถนน ช่างจัดวางบนแนวเส้นฐาน ที่ถูก ออกแบบเส้นพื้นดิน และเส้นทางเดิน จิตรกรได้แบ่งขอบเขตภาพด้วยเส้นคู่ ซึ่งแทนความหมายเป็น ขอบพื้นผิวดิน ภายในเส้นผิวดินนั้น และช่างได้ถือโอกาสเขียนตัวอักษรบอกให้ทราบว่า เป็นฉากอารมณ์ บำเพ็ญพรตเรื่องไปพร้อมกัน ๒) เขียนเป็นกลุ่มภาพรวมในฉากเดียวกัน เหมือนการจัดภาพมองแบบ ตานก เป็นการ จัดภาพแบบกระจาย มองเห็นภาพทั้งหมด เป็นภาพที่ดำเนินไปเรื่อย ๆ โดยยึดตัว ตัวละครหลักเป็นแกน เช่น พระเวสสันดร ชูชก ดังนั้น ภาพในฉากหนึ่ง จึงมักจะมีตัวละครหลัก ตัวเดิมอ แต่หลากหลายอิริยาบถ ซึ่งผู้ชมภาพจะต้องไล่เรียงดูบนพื้นฐานของความเข้าใจเรื่องราวก่อน การ

เขียนลักษณะนี้ ช่างได้นำเสนอเป็นชุด ๆ และได้จำแนกชุดของภาพด้วยวิธีการใช้เส้น และเขียนภาพอื่นคั่น เช่น ภาพราหูอมพระจันทร์ แทรกคั่นตอน “พระเวสสันดรเดินทาง” หรือเขียนภาพคนขนาดใหญ่กว่าภาพข้างเคียง คือภาพข้าราชการหนุ่มกำลังประคองสาวชาวบ้าน คั่นระหว่าง สัตว์นรกกำลังถูกลงทัณฑ์ กับแนวประตู

สำหรับภาพจิตรกรรมผนังด้านนอกประกอบด้วยพุทธประวัติ สิ้นไซ เวสสันดรชาดก เป็นการเขียนจิตรกรรมที่สะท้อนการอยู่ร่วมกันระหว่างสังคมวัฒนธรรมระดับท้องถิ่นอีสานที่สัมพันธ์กับรัฐชาติ ด้วยการตีความหยิบเอาข้าราชการไทยกลุ่มทหารในเครื่องแบบเข้ามาเป็นตัวละครกลุ่มทหารของสินชัย ขณะเดียวกันก็แทนค่าพระยาสุรราชและมเหสีทั้งเจ็ดด้วยลักษณะตัวพระตัวนางแบบจิตรกรรมไทยประเพณี คือ ผนังด้านหน้า มุมทิศใต้ เขียนเรื่อง พระมัลลย์ สวรรค์ นรภูมิ ผนังด้านหน้ามุมทิศใต้ เรื่องพระมัลลย์ นำเสนอภาพพระมัลลย์เยื่อนนรภูมิอยู่ผนังในด้านหน้า ในปัจจุบัน ภาพส่วนนี้ค่อนข้างจะจางหาย ส่วนบนสุดเป็นภาพจุฬามณี ด้านล่างเป็นเมืองนรก มีภาพสัตว์นรกกำลังถูกลงทัณฑ์ตามบาปที่กระทำความอย่างทารุณกรรม ซึ่งเป็นบาปกรรมที่เคยทำไว้ในลักษณะ ทำบาปอะไรไว้ บาปนั้นก็จะหวนกลับมาสนองตนเอง เช่น การตอนสัตว์ ด้วยการทุบอันทะ เป็นต้น หรือกรณีหญิงที่ประพฤติดิฉินในกาม นอกจากจะถูกทรมานด้วยการถูกบังคับให้ป็นต้นจั่วหนามแล้ว ยังมีแรงตัวโตจิกอวัยวะเพศให้เจ็บปวดทรมานอีกด้วย

แผนภาพที่ ๒.๑๗ ภาพการรับกรรมในนรก

ผนังด้านทิศใต้ทั้งแผง เป็นจิตรกรรมเรื่องสินชัยเพียงเรื่องเดียวตลอดทั้งผนัง สำหรับผนังนอกด้านหน้า มุมทิศเหนือ เขียนเรื่องพระเวสสันดรกับภาพวิถีชีวิตท้องถิ่น ด้วยลักษณะรูปแบบจิตรกรรมไทลายอีสานตอนกลาง โดยได้แบ่งผนังตามแนวนอนเป็นสองส่วน ส่วนบนภาพพระเวสสันดรชาดก กัณฑ์วนประเวศน์และชูชก ช่างเลือกนำเสนอตอนพราหมณ์ถูกผู้ตบตีภรรยาของตนที่ทำหน้าที่ไม่ดีตั้งนางอมิตตา ภรรยาของชูชก เป็นเหตุให้กลุ่มภรรยาพราหมณ์อื่นรุมด่าว่านางอมิตตาที่เป็นต้นเหตุให้สามีไม่พอใจและทำร้ายพวก

ผนังด้านทิศเหนือช่องที่ ๑-๒ จากผนังด้านตะวันออก เขียนเรื่องพระเวสสันดร ช่างแบ่งผนังโบสถ์ตามแนวนอนเป็น ๒ ระดับ ด้านบนพระเวสสันดร และสอดแทรกภาพชุมชนท้องถิ่นแบบไทลาวอีสานไว้ส่วนล่างซึ่งถือว่า เป็นภาพเด่นอีกภาพหนึ่งของวัดโพธารามและจิตรกรรมฝาผนังสะท้อนอัตลักษณ์สังคมวัฒนธรรมอีสานแบบไทลาวได้เป็นอย่างดี อาทิ การดำข้าวด้วยครกมอง ไม้พื้นบ้านกำลังเก็บกินเมล็ดออกจากครก หญิงสาวนั่งปั่นฝ้ายออกจากเมล็ด ขณะเดียวกันก็มีชายหนุ่มเข้ามาเกี่ยวพาราสี ด้วยการเป่าแคน ซึ่งเป็นการลงช่วงเข็นฝ้าย เป็นต้น

แผนภาพที่ ๒.๑๘ พราหมณ์ถูกผู้ตี

ผนังด้านทิศเหนือ เขียนเรื่องพระเวสสันดร กัณฑ์วนประเวศน์ ชูชก ทานกัณฑ์ และฉกษัตริย์ ภาพเด่น คือ ตอน ฮตสรงพระเวสสันดรกลับครองเมือง มาบรรจุไว้ในโครงสร้างระบบจริยธรรมใน

การกำกับควบคุมผู้นำของประชาชนอีสาน และยังมีภาพชายจับอวัยวะเพศของตนขณะอยู่ในกลุ่มสาว
รวมทั้งภาพสังวาสอย่างโจ่งแจ้ง

แผนภาพที่ ๒.๑๙ การฟ้อนรำแบบสังคัมวัฒนธรรมไทลาว

แผนภาพที่ ๒.๒๐ ภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับพุทธประวัติด้านใน

ส่วนภาพด้านในเป็นภาพพุทธประวัติและเวสสันดรชาดก โดยผนังด้านหน้า มุมทิศใต้ เสนอภาพสะท้อนเหตุการณ์ในสังมอิสาณระยะดังกล่าว เป็นการสอดแทรกไว้ในเรื่องราวพุทธประวัติ เช่น การค้าขาย เป็นต้น ผนังด้านหน้า มุมทิศเหนือ เขียนเรื่องพระเวสสันดร ส่วนผนังด้านทิศใต้ ทั้งหมดนำเสนอภาพพุทธประวัติตอนต่างๆ เช่น ภาพพระสงฆ์รับภัตตาหารจากชาวบ้าน จนถึงภาพ ปรีณิพพานของพระพุทธเจ้า

๓) วัดป่าเลไลย์ ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน

วัดป่าเลไลย์ ตั้งอยู่หมู่ที่ ๗ บ้านหนองพอก ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เดิมมีชื่อตามชุมชน คือ วัดหนองพอก เป็นวัดราษฎร์ สังกัดมหานิกาย เจ้าอาวาสวัดป่าเลไลย์ กล่าวว่า วัดแห่งนี้เป็นวัดเก่าแก่ ตั้งขึ้นตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐ พร้อมกับเปลี่ยนชื่อเป็นวัดป่าเลไลย์ด้วย ตำบลดงบังอยู่ห่างจากอำเภอนาดูน ประมาณ ๑๐ กิโลเมตรและ ๖๕ กิโลเมตรจากตัวจังหวัด ซึ่งความเป็นมาของบ้านหนองพอก เดิมเป็น ชุมชนอยู่แล้ว ชื่อบ้านกระฮอก หรือกระรอก มีประชากรชาวไทลาว อาศัยอยู่ประมาณ ๒๐ ครัวเรือน ต่อมาเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๑๓๑๔ เกิดไฟไหม้หมู่บ้านกระฮอกเกือบหมด ชาวบ้านจึงอพยพมาตั้ง บ้านเรือนรอบหนองน้ำธรรมชาติ ที่มีต้นพอก ต้นไม้ขนาดใหญ่กระจายอยู่อย่างหนาแน่น ซึ่งอยู่ไม่ไกล จากหมู่บ้านเดิมมากนัก ครั้นตั้งชุมชนขึ้นมา ชาวบ้านจึงเรียกชุมชนของตนว่า บ้านหนองพอก และ เมื่อชาวบ้านรวมตัวกันเข้าชุมชนแล้ว จึงร่วมใจกันสร้างวัดป่าเลไลย์ขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นวัดประจำชุมชน

แผนภาพที่ ๒.๒๑ สิมวัดป่าเลไลย์

สิมหรือโบสถ์วัดป่าเลไลย์ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ เสร็จ พ.ศ. ๒๔๖๐ โดยพระครูจันทร ศรีรัตนคุณ เจ้าอาวาสรูปแรก เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ นำชาวบ้านสร้างสิม ใช้เวลาก่อสร้างกว่า ๖ ปี

เป็นสิมขนาดเล็กมีผังกว้าง ๔.๔๐ เมตร ยาว ๖.๖๕ เมตร มีห้องเสา สร้างตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ประตูสิมหนึ่งช่อง และบันไดขึ้นลงด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว ตั้งบนฐานที่มีระเบียงล้อมรอบอีกชั้นหนึ่งระเบียงนี้มีเสาไม้รองรับชายคาปีกนก ๓ ห้องเสา ฐานและผนังสร้างด้วยอิฐถือปูน ผนังด้านข้างเจาะผนังแคบ ๆ ราวบันไดทำเป็นรูปนาคอย่างง่าย โครงสร้างเสา-เครื่องบนทำด้วยไม้เนื้อแข็ง หลังคาทรงจั่ว มีดัดหลังคาปีกนกลาดลง ๑ ชั้น มุงด้วยแป้นเกร็ด และได้เปลี่ยนมาใช้สังกะสี ในระยะต่อมา ส่วนโถงนาค ป้านลมและหางหงส์ยังเป็นไม้ชุดเดิม ซึ่งปัจจุบันสิมหลังนี้ ยังใช้ทำสังฆกรรมของทางวัดป่าเลไลยก์อยู่เช่นเดิม

ลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังวัดป่าเลไลยก์ เป็นแบบพื้นบ้านอีสาน เป้าหมายเพื่อนำเสนอเรื่องราว มีความโดดเด่นในด้านการจัดภาพแต่ละส่วนที่มีองค์ประกอบสวยงาม ภาพมีขนาดใหญ่ เช่น ภาพตอนพระพุทธเจ้าอยู่ส่วนบน ด้านซ้ายและขวาของพระองค์คือภาพพระยามารด้านซ้าย นารณ์ปีบมวยผม หลังน้ำท่ามกลางกลุ่มพญามาร ถัดมาเป็นภาพพระพุทธเจ้าออกบิณฑบาต ส่วนด้านรูปแบบ พบว่า ช่างเขียนคลุมพื้นที่ภาพด้วยสีวรรณะเย็น คือ คราม น้ำเงิน เทียว และมีกลุ่มสีวรรณะร้อนมาสอดแทรกในบางส่วน เช่น สีน้ำตาลตาลแดง น้ำตาลดำ ทั้งนี้ช่างไม่คำนึงถึงสีที่ถูกต้องของสีกับความเป็นจริงตามสภาวะที่ปรากฏในโลกภายนอกที่รับรู้ เช่น ช่างตัวสีน้ำเงิน ฟ้า เสื้อผ้า คน สีเขียวอ่อนข้อสังเกตเกี่ยวกับจิตรกรรมผนังวัดป่าเลไลยก์ คือ การนำเรื่องพระมาลัยและนรกภูมิหรือเรื่องไตรภูมิไว้ผนังด้านใน ซึ่งแตกต่างจากวัดอื่น ๆ โดยภาพรวม

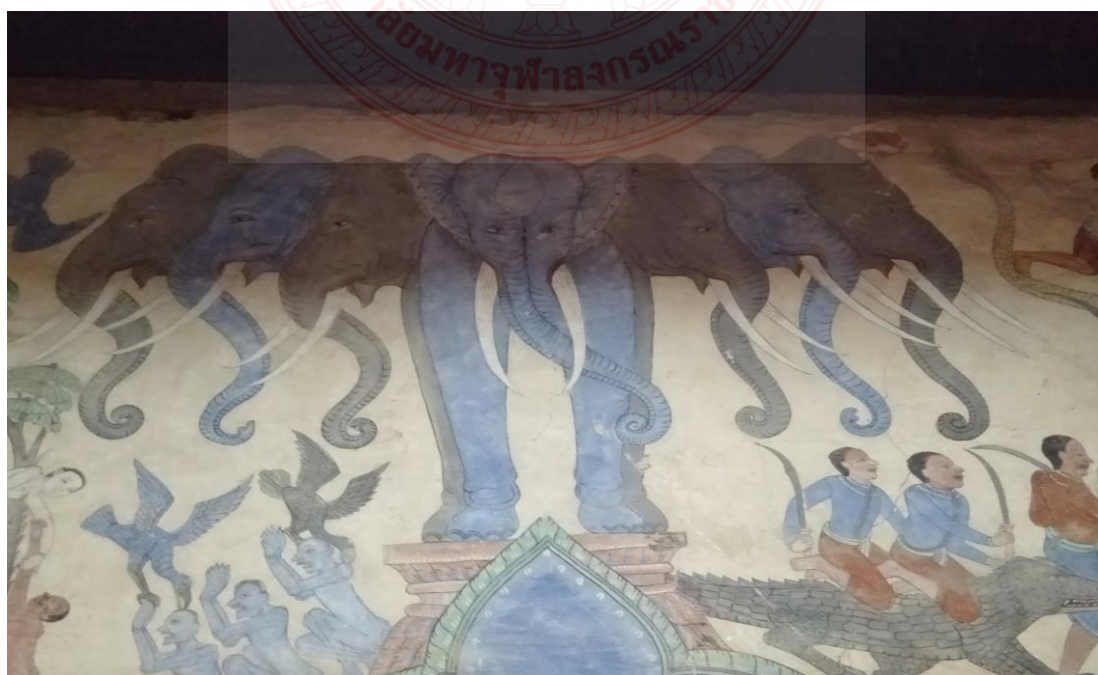
แผนภาพที่ ๒.๒๒ ด้านหน้าสิมวัดป่าเลไลยก์

สำหรับฝาผนังด้านนอก ในส่วนด้านหน้าเป็นการนำเสนอภาพพระลักพระรามตอนอำลา พระฤาษี ตอนฮาพนาสวนอุ้มสีดามาเจอนกหัสติายุ และตอนความทรมานพิฆาตควายทพผู้เป็นบิดา ช่างเขียนได้จัดวางไว้ส่วนบนด้านทิศใต้ของผนัง ด้านทิศเหนือ เป็นภาพพระลักพระรามตอนกำเนิดนางสีดา ลอยแพนางสีดา และตอนการรับกันระหว่างพระรามกับฮาพนาสวน (สุญ) ส่วนด้านหลังหรือทิศ

ตะวันตก เป็นภาพพระเวสสันดรชาดก กัณฑ์จุลพน มหาพน มัทรี कुमार สักบรรพและนครกัณฑ์ ด้านทิศนี้ ภาพจิตรกรรมที่มีความโดดเด่นคือ การแห่พะเหวดเข้าเมือง และอัยเชิญพระเวสสันดรขึ้นครองราชย์แทนพระบิดา ซึ่งในภาพมีการสนุกสนาน มีการเสพงัน เป็นต้น ส่วนผนังด้านทิศใต้ เป็นภาพพระเวสสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์ ชูชก และฉกษัตริย์

แผนภาพที่ ๒.๒๓ ทรพีและทรพา

แผนภาพที่ ๒.๒๔ ช้างเรวัวณเจ็ดเศียร

ส่วนผนังด้านใน ประกอบด้วยจิตรกรรมฝาผนัง ๓ เรื่อง คือ พุทธประวัติ พระมาลัย และ ภาพอดีตพุทธเจ้า ภาพด้านในค้อยข้างสมบูรณ์ยังมีสีสันไม่จืดจาง เช่น สีน้ำตาลเข้ม สีแดง ต่างยัง เปล่งประกายของสีได้ค่อนข้างชัดเจน ซึ่งด้านหน้าหรือทิศตะวันออก เป็นช้างเอราวัณเจ็ดเศียร พระ มาลัยโปรดสัตว์นรก และพุทธประวัติตอนมารผจญ นางธรณีบีบมวยผม ขณะที่ถัดมาเป็นภาพ พระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาต

๔) วัดตาลเรื่อง ตำบลเขวไร่ อำเภอโกสุมพิสัย

วัดตาลเรื่อง ตั้งอยู่ที่บ้านโคกกลางเหนือ หมู่ที่ ๑๗ ตำบลเขวไร่ อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัด มหาสารคามเป็นวัดเก่าแก่ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๑ ภายในอุโบสถหลังเก่า มีพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ และที่สำคัญคือ ภายในสิมหรือโบสถ์ยังมีอุโบสถ์เดิมหรือ จิตรกรรมฝาผนัง ปัจจุบันได้สร้างอุโบสถหลังใหม่ครอบสิมหรือโบสถ์หลังเก่าไว้ และในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ ชาวบ้านได้ขุดพบใบเสมาที่บริเวณที่นาของชาวบ้าน จึงได้นำมาเก็บรักษาไว้ที่บริเวณหน้าอุโบสถ สิ มเก่า ซึ่งถูกสร้างอุโบสถหลังใหม่ครอบไว้ มีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก น่าจะเป็นฝีมือช่างราว รัชกาลที่ ๕ ชาวบ้านไม่รู้ทั้ง

แผนภาพที่ ๒.๒๕ ใบเสมาที่ถูกเก็บไว้ที่หน้าโบสถ์วัดตาลเรื่อง

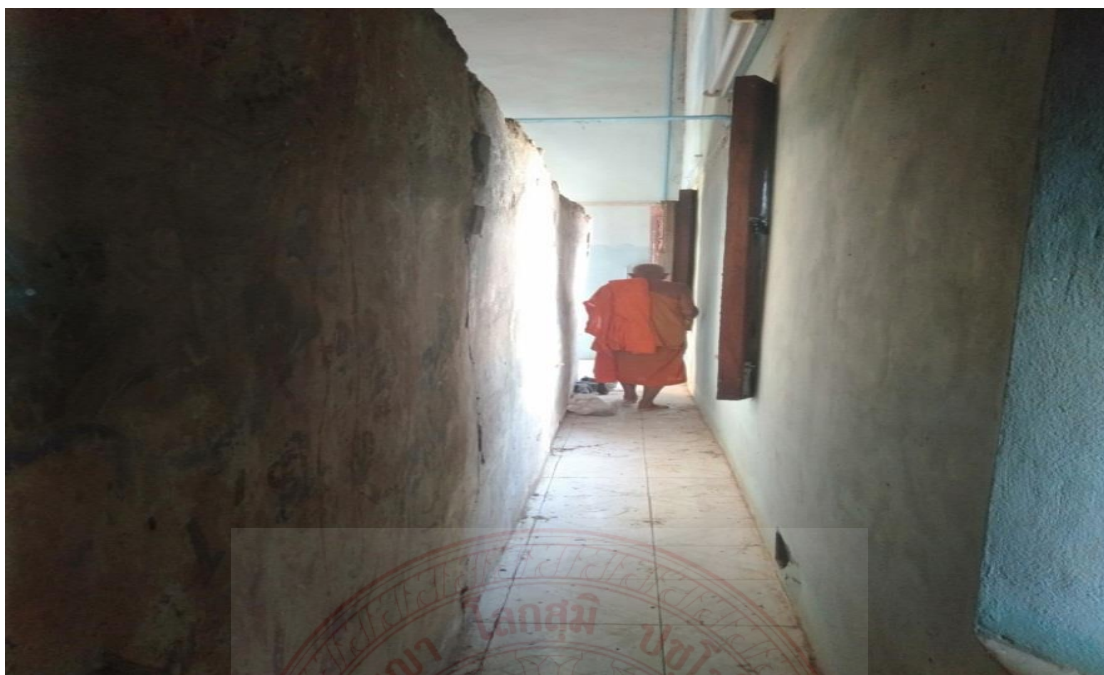
สำหรับภาพจิตรกรรมฝาผนังของสิมวัดตาลเรื่องนั้น เชื่อกันว่าถูกเขียนขึ้นในช่วงรัชสมัย ราชการที่ ๔ -๕ เป็นเรื่องพุทธประวัติ สิ้นไซ นรกภูมิ และภาพวิถีชีวิตของสังคมวัฒนธรรมในสมัยนั้น แต่ส่วนมากจะจางหายไป เนื่องจากขาดการรักษาที่ดี และมีความทรุดโทรมมาก บางแห่งมีการ ซ่อมแซมผนังสิมโดยการใช้ปูนหรือสีทาทับภาพจิตรกรรมฝาผนังอีกครั้ง แต่ก็ยังมีหลายภาพที่สามารถ สืบถึงคติความเชื่อและภูมิปัญญาของคนในสมัยนั้น

แผนภาพที่ ๒.๒๖ พุทธประวัติ ตอนผจญมาร หน้าสิม

แผนภาพที่ ๒.๒๗ นรกภูมิที่ผ่นงซ้ายด้านหน้าสิม

แผนภาพที่ ๒.๒๘ ช่องว่างระหว่างผนังสิมเก่า และอุโบสถหลังใหม่

อีกประเด็นหนึ่งซึ่งเป็นที่น่าสนใจของวัดตาลเรือ คือ บริเวณพื้นที่ทางทิศตะวันออกบ้านโคกกลาง มีพื้นที่ป่าสาละวันที่เรียกกันว่า “โนนเมืองน้อย” (อยู่ทางทิศเหนือของโนนเมือง คือ บ้านโนนเมืองที่เคยเป็นที่ตั้งเมืองขอนแก่นของเพี้ยเมืองแพน บ้านชีโหล่น จากเขตปกครองของเมืองสุวรรณภูมิ ก่อนจะตั้งเมืองขอนแก่นที่บึงบอน-บึงแก่นนครปัจจุบัน) ชาวบ้านได้พบหลักเสมาหินทรายแดงจำนวนหนึ่ง (นับได้ ๑๔ ชิ้น) ซึ่งได้เลือกนำขึ้นที่เห็นว่าสมบูรณ์มาเก็บรักษาไว้ข้างหอเจ้าปู่สังฆราชอยู่หน้าสิมวัดตาลเรือ และได้เลือกหาแก่นไม้คุณมาแกะสลักรูปทรงงูไม้ ปักไว้ด้วยกันเพื่อให้เป็น “ป้อวัด”

จากหลักฐานการบันทึกเส้นทางเสด็จของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทำให้เห็นเส้นทางและความสำคัญของพื้นที่แห่งนี้ ซึ่ง **สุจิตต์ วงษ์เทศ**^{๔๓} ได้กล่าวว่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จไปตรวจหัวเมืองมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรอีสาน ช่วง ร.ศ. ๑๒๕ พ.ศ. ๒๔๔๙ ซึ่งมีการบันทึกระหว่างเดินทางจากเมืองชนบทไปเมืองขอนแก่นว่า วันที่ ๒๕ ธันวาคม เวลาบ่าย ๓ โมง ออกจากที่พักแรมบ้านหนองปลาจ้อย ข้ามห้วยชัน ต้องเขาเขตมณฑลอุดรอีสาน เดินผ่านไปสัก ๑๐ เส้น จึงกลับเข้าเขตมณฑลอุดรอีก เพราะการปักเขตตอนนี้อำเภอห้วยแห่งหนึ่งเป็นกำหนดแดนไปตกน้ำพาดซี แนวห้วยนี้ย้อยเข้ามาในทางหลวง เขตมณฑลอุดรอีสานจึงล้ำเข้ามา มีหมู่บ้าน ๓ หมู่ เป็นเขตอำเภอโกสุมวิสัย ขึ้นเมืองมหาสารคาม บริเวณร้อยเอ็ด

^{๔๓} สุจิตต์ วงษ์เทศ, “สร้างโบสถ์ใหม่ ได้สิมเก่า วัดตาลเรือ บ้านโคกกลาง ตำบลเขวไร่ อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม”, <https://www.matichon.co.th/columnists/news_543428>, ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

๒.๕.๓ จังหวัดร้อยเอ็ด

จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยได้กำหนดเป็นพื้นที่วิจัย จำนวน ๔ วัด แต่ละวัดมีประวัติความเป็นมาซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑) วัดขอนแก่นเหนือ ตำบลขอนแก่น อำเภอเมือง

วัดบ้านขอนแก่นเหนือสร้างในปี พ.ศ.๒๓๓๔ ภายในวัดประกอบด้วยโบราณสถานสำคัญ คือ สิม สร้างเมื่อปี พ.ศ.๒๔๒๘ และเจดีย์ที่ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของสิม ไม่ทราบอายุสมัยการสร้างที่แน่ชัด ลักษณะสถาปัตยกรรมสิม เป็นสิมทรงพื้นถิ่นอีสาน ก่ออิฐถือปูน บนฐานบัวสูง ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๔ เมตร ยาว ๘ เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ตัวอาคารแบ่งเป็น ๓ ห้อง สองห้องแรกมีหน้าต่างห้องละ ๑ ช่อง ส่วนห้องสุดท้ายเป็นห้องที่บัพประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะลาวพื้นถิ่นอีสาน พระพักตร์เช่นเดียวกับพระพุทธรูปที่พระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย มีประตูทางเข้าตอนกลางด้านหน้า ผนังด้านนอกเหนือกรอบประตูทางเข้าขึ้นไปถึงโครงสร้างหลังคา เขียนภาพจิตรกรรมฝีมือช่างพื้นถิ่น เรื่องพระมาลัยให้พระเจดีย์จุฬามณี และพุทธประวัติตั้งแต่ตอนออกผนวช กระทั่งตรัสรู้ ด้านหน้าอาคารเป็นมุขก่อผนังเตี้ยมีรั้วไม้ระแนงด้านบน อันเป็นลักษณะที่ปรากฏมาก่อนแล้วที่วัดเชียงทอง แขวงหลวงพระบาง ประเทศลาว ตรงกลางด้านหน้าเป็นช่องประตูแต่งเป็นเสาสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ เชื่อมต่อกับบันไดนาคที่ยื่นออกไปนอกมุข โครงสร้างอาคารใช้เสาและผนังรับน้ำหนักโครงสร้างหลังคาแบบจั่วชั้นเดียว หลังคามุงแป้นเกล็ด ตกแต่งด้วยโหง่ ใบระกาแบบนาคสะดุ้ง และหางหงส์ หน้าบันตีไม้ตามแนวตั้งประดับไม้แกะสลักรูปดอกกลอยเป็นระยะ รวงผึ้งเป็นไม้แกะสลักลายเครือเถาแบบพื้นถิ่นอีสานประดับแก้วสีเขียวและสีน้ำเงิน คันทวยเป็นไม้แกะสลักลายกนกยาว ตั้งแต่ส่วนฐานถึงส่วนโครงสร้างหลังคา

แผนภาพที่ ๒.๒๙ สิมวัดขอนแก่นเหนือ

สำหรับจิตรกรรมฝาผนังวัดบ้านขอนแก่นเหนือ จัดเป็นกรณีตัวอย่างจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นโดยช่างเขียนในชุมชน ด้วยโลกทัศน์การเขียนแบบท้องถิ่นโดยตรง ภายในลิมหรือโบสถ์มีพระประธานปางสมาธิ ปั้นด้วยปูนปะทาย ซึ่งเป็นปูนที่ชาวบ้านผสมใช้เอง เช่นกันกับตัวอาคารโบสถ์ประดิษฐานบนฐานชุกชีรูปดอกไม้รองรับ ๒ ชั้น หน้าตักกว้าง ๑.๕๐ เมตร กระเสายาวแหลมทะลุเพดาน เมื่พระศกเป็นหนามแหลม พระพักตร์รูปไข่ อ้มเอิบ แบบพระพุทธรูปอีสาน พระเนตรประดับด้วยแก้ว มีอายุการสร้างในช่วงเดียวกับโบสถ์

แผนภาพที่ ๒.๓๐ จิตรกรรมฝาผนัง

ลิมวัดขอนแก่นเหนือไม่บอกไว้อย่างชัดเจนว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ไต แต่หากพิจารณาซึ่งถือว่าเป็นลิมชั้นดีของกลุ่มลิมดั้งเดิมของชุมชนขนาดเล็กในอดีต ที่สะท้อนถึงความตั้งใจในการทำงานเพื่อพุทธศาสนาอย่างมุ่งมั่น โดยเฉพาะการสลักเสลาสร้างฝัังไม้ได้อย่างงดงาม ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ลิมได้รับการบูรณะนำโดยพระวันดี ธรรมโร โดยปรับแต่งหลังคาใหม่มุงด้วยสังกะสี หน้าต่างและประตูเปลี่ยนใหม่เป็บานลูกฟักและทาสีใหม่ ลิมแห่งนี้มีจารึกที่ผนังด้านในโบสถ์ทางขวามือใจความว่า “ข้าพเจ้าพระวันดี ธรรมพรพร้อมคณะสงฆ์ นายอ่วม สมณสิงห์ พร้อมคณะชาวบ้านได้ทำการก่อสร้างกำแพงรอบพระอุโบสถ พระเจดีย์ได้บูรณะพระอุโบสถและเจดีย์ให้มีสภาพถาวรขึ้นได้ ปี พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๕ สิ้นเงิน ๑๒,๐๐๒.๕๐ บาท ขอให้พวกข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ ตั้งความปรารถนาไว้ด้วยสิ่งอันใด ขอสิ่งอันนั้นสำเร็จทุกประการเถิด นิพพาน ปัจฉโย โหตุ”

จิตรกรรมฝาผนังวัดบ้านขอนแก่นเหนือ เป็นจิตรกรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์ที่ใสซื่อปรากฏเฉพาะผนังนอกด้านหน้า หรือฝั่งประตูทางเข้าโบสถ์ พื้นที่การเขียนตั้งแต่ส่วนบนของดั่งลงมาครึ่งประตูฝมือข้างชั้นกลาง ส่วนภาพด้านในที่ปรากฏด้านหนึ่งพระประธาน ที่เขียนเป็นภาพเทวดาสีเหลืองนั้นเขียนในระยะหลังด้วยสีน้ำพลาสติก โดยช่างทาสี ที่เขียนชุ่มเรื้อนแก้วเป็ฉากหลังพระประธาน

เช่นเดียวกับวัดอื่น ๆ คือไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน แต่ปรากฏปีที่เขียน คือ พ.ศ. ๒๔๒๘ ผลงานแสดงให้เห็นว่า เป็นฝีมือของช่างเขียนพื้นบ้าน เนื้อหาจิตรกรรมประกอบด้วยเรื่องพุทธประวัติ ตอนมารผจญ ตอนเสด็จออกผนวช และภาพพระมาลัยเยือนสวรรค์พร้อมกัณโฬฆพราหมณ์เจดีย์ และเสวนาธรรมกับพระอินทร์

แผนภาพที่ ๒.๓๑ จิตรกรรมฝาผนังวัดขอนแก่นเหนือ

ถัดมาจากภาพเทพชุมนุมเป็นภาพเขียนพุทธประวัติตอนมารผจญ ซึ่งเป็นกลุ่มภาพที่มีความโดดเด่นแสดงให้เห็นโลกทัศน์และการตีความพุทธประวัติผ่านจินตภาพฉบับท้องถิ่นในทางศิลปะ ช่างนำเสนอแนวหมูปญามารและสมุนพร้อมอาวุธแบบอีสานครบมือ หลายตนนั่งบนหลังสัตว์ในป่าท้องถิ่น เช่น จอนฟอน พุงจูเฒและรังควาญเจ้าชายสิทธัตถะ ขณะเดียวกันพระแม่ธรณีกำลังบีบมวยผม บันดาลให้เกิดน้ำท่วมใหญ่ ขณะที่สามธิดาพญามารก็ได้กลายเป็นสามแม่เฒ่ามายนหลังค่อม สักไม้เท้า ไม่ชวนอภิมมย์แต่ประการใด ลำดับถัดมาด้านล่าง เป็นภาพพุทธประวัติตอนออกผนวช แสดงภาพเจ้าชายสิทธัตถะกำลังปลงพระเสสา มีพระอนทร์เหาะมารับพระเศาไปบรรจุที่มหาจุฬามณีเจดีย์ และนายฉันทะนำเครื่องทรงหาบมา ส่วนซีกด้านทิศใต้ตรงข้ามกับกลุ่มภาพมารผจญ เป็นภาพวิถีชีวิตท้องถิ่น นำเสนอภาพหญิงเฒ่ามวยผมเปลือยอก นุ่งซิ่นยาวถือร่ม สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตหรือสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นในยุคนี้ได้เป็นอย่างดี

๒) วัดกลางมิ่งเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

วัดกลางมิ่งเมือง เดิมชื่อวัดกลาง เนื่องจากตั้งอยู่ใจกลางเมืองร้อยเอ็ด บนถนนเจริญพาณิชย์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด โดยเป็นวัดเก่าแก่ สันนิษฐานว่าสร้างก่อนตั้งเมืองร้อยเอ็ด ในขณะนั้นอยู่ในการปกครองของขอมในสมัยของนายวิญญู อังคนารักษ์ เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดร้อยเอ็ดได้ขอพระราชทานยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งแต่วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ในอดีตเคยใช้วัดกลางมิ่งเมืองเป็นสถานที่ประกอบพิธีถือน้ำ พิพัฒน์สัตยา วัดแห่งนี้เป็นพระอารามหลวงที่มีความเป็นมายาวนาน ควบคู่กับจังหวัดร้อยเอ็ด โดยประวัติในประวัติวัดที่ว่าราชอาณาจักร เล่ม ๑๓ กรมการศาสนา ได้บันทึกไว้ว่า ก่อตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๐๙๐ ในสมัยอยุธยา มีเขตวิสุงคามสีมากว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๔๐ เมตร มีข้อที่น่าสังเกต ซึ่งต่างไปจากวัดอื่นในเขตพื้นที่ในเมืองคือ วัดนี้มีที่ตั้งอยู่บนเนินสูง เนื่องจากอยู่ในจอมเรื่องอำนาจ ที่แห่งนี้เป็นที่เตรียมสร้างเทวาลัยของขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แต่เมื่อขอมเสื่อมอำนาจลง ยังไม่ทันสร้างเสร็จก็ปล่อยให้รกร้าง ในสมัยกรุงธนบุรี เจ้าหน่ต เจ้าเมืองร้อยเอ็ดในขณะนั้น ได้มาบูรณะสถานที่แห่งนี้อีกครั้ง ต่อมาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ท้าวสีลังเจ้าเมืองคนที่ ๒ ได้ยกลูกสาว (ญาแม่หมานุย) ให้กับเชื้อสายเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทร์ ทั้งสองได้แต่งงานกันและอาศัยในกรุงเทพมหานคร หลังจากนั้นญาแม่หมานุยอยากสร้างวัดขึ้นบริเวณนี้จึงขออนุญาตซื้อเจ้าอนุวงศ์ได้จ้างช่างหลวงฝีมือดีจากกรุงเทพมหานครสร้างวัดกลาง โดยมีสถาปัตยกรรมแบบล้านช้าง มีโบสถ์ลักษณะสมิ้อีสานแท้ ซึ่งโบสถ์ของวัดกลางสมัยนั้นถือว่าเป็นโบสถ์ที่ใหญ่ที่สุดในภาคอีสาน ภายในโบสถ์มีพระประธานนามว่า “พระพุทธมิ่งเมือง” ฝาผนังรอบโบสถ์เขียนจิตรกรรมฝาผนังท่อนสีครามในแบบล้านช้าง ที่เรียกว่า “ฮูปแต้ม” ซึ่งเขียนด้วยสีวรรณะเย็น เรื่องราวของฮูปแต้มเป็นเรื่องราวของพระเวสสันดรชาดก กับทศชาติชาดกเป็นส่วนใหญ่

แผนภาพที่ ๒.๓๒ สิมวัดกลางมิ่งเมือง

จิตรกรรมฝาผนังสมัยวัดกลางมิ่งเมือง นำเสนอภาพเน้นการพรรณนา และมีการบรรยายภาพด้วยตัวอักษรไทยปัจจุบันกำกับเป็นระยะ ซึ่งปัจจุบันจิตรกรรมฝาผนังปรากฏเฉพาะผนังด้านนอกด้านในเป็นผนังว่างสีขาวไม่มีภาพประดับใด ๆ มีเรื่องราวหลัก ๒ ส่วน คือ พุทธประวัติและทศชาติชาดก ขณะที่บริเวณเหนือขอบหน้าต่างทุกบานจะเขียนภาพเทพนักษัตรตั้งแต่ปีชวดถึงปีกุน

การจัดวางตำแหน่งภาพนั้น มีลักษณะรวมทั้งแบบพื้นบ้าน กับการเขียนภาพของช่างเขียนอีสานปัจจุบันที่ถือปฏิบัติในระยะหลัง ที่มักจะยึดเอาเรื่องราวทศชาติชาดกทั้งสิบเรื่องมานำเสนอรอบผนังสี่มุม สอดแทรกเรื่องราวและสภาพชีวิตวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น เช่น การแต่งกาย การละเล่น และเครื่องดนตรีแทรกกระจายไว้อย่างมีสีสันซึ่งสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นจิตรกรรมฝาผนังในแต่ละด้าน สามารถสรุปได้ดังนี้

ผนังด้านทิศตะวันออก หรือด้านหน้าฝั่งประตูทางเข้าสี่มุม นำเสนอทศชาติชาดก ตอนจันทราชาดก วิทูรชาดก มโหสถและนารถชาดก ภาพทั้งหมดได้ถูกจัดวางตำแหน่งลงบนผนังหน้าตั้งระดับกรอบวงกบประตูทางเข้า โดยมีซุ้มเรือนแก้ววางเหนือวงกบ ที่ฐานซุ้มจารึกอักษรไทยและจีน ในส่วนอักษรไทยเขียนระบุผู้บริจาคและปีชอมแซม ผนังด้านทิศใต้ เป็นพื้นที่ของทศชาติชาดก ตอนภูริทัต เตมียชาดก สวรรณสามชาดก มหาชนกชาดก เนมิราชชาดก

ในส่วนของลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังชุดทศชาติชาดก ผนังข้างด้านทิศเหนือ หรือด้านพระหัตถ์ซ้ายของพระประธาน จิตรกรรมอุทิศพื้นที่ให้กับเรื่องราวให้กับพระเวสสันดร ไถ่เลี้ยงจากมุมด้านทิศตะวันออก ไปจนถึงสิ้นสุดผนัง และวนต่อไปยังผนังด้านหลังหรือผนังด้านทิศตะวันตก ทั้งนี้ผนังได้ถูกอุทิศพื้นที่ให้ทศชาติชาดก ๙ เรื่อง โดยเฉลี่ยพื้นที่ผนังร่วมกัน

แต่พระเวสสันดรชาดก ได้รับการจัดวางให้เป็นเรื่องสำคัญ ครอบครองพื้นที่และถูกเขียนค่อนข้างประณีตและลงรายละเอียดอย่างเป็นเรื่องราวที่ต่อเนื่องกว่าภาพส่วนอื่น ๆ โดยนำเสนอกลิ่นต่าง ๆ เรียงลำดับจากฝั่งตะวันออกไปยังตะวันตก คือ กลิ่นทศพร ทาน ประเวศน์ ชูชก จุลพน มหาพน กุมาร โดยกลิ่นมหาราช นครและฉกษัตริย์ที่เหลือได้นำไปเขียนไว้ผนังด้านหลัง ร่วมกับพุทธประวัติตอนตรัสรู้กับมารผจญ

ผนังด้านทิศตะวันตกหรือด้านหลังสี่มุม เป็นจิตรกรรมฝาผนังมีความโดดเด่นที่สุด เป็นการผสมผสานระหว่างศิลปะอีสานกับจิตรกรรมไทยภาคกลาง ตำแหน่งผนังส่วนหน้าจั่วด้านบนสุดเป็นภาพพุทธประวัติตอนตรัสรู้ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ และผจญมาร ในระดับถัดลงมา นำเสนอพระเวสสันดรชาดก ตอนกลิ่นมหาราช นคร และฉกษัตริย์ เป็นแถวยาวของชบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง

แม้ว่าจะไม่ชัดเจนแยกเนื้อหาของภาพระหว่างพุทธประวัติกับพระเวสสันดรออกจากกัน บางครั้งการเขียนเรื่องราวที่ใกล้เคียงกัน ช่างเขียนก็ไม่ได้แบ่งอาณาเขตของภาพ เช่น ตอนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง กับตอนเผาศพชูชกอยู่ใกล้เคียงเหมือนเป็นภาพชุดเดียวกัน คนดูภาพจะต้องจำแนกภาพด้วยตัวเอง

แต่ถ้ามีพื้นความรู้ทางพุทธศาสนาอยู่บ้างก็สามารถจำแนกได้โดยไม่ยาก ความโดดเด่นของผนังด้านหลัง คือ ฉากการแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง ช่างได้อุทิศพื้นที่ผนังโบสถ์แนวยาว และการบรรจุท่าทางประชาชนที่หลากหลาย ลงไปผนังด้านในเขียนอย่างยาวเหยียดและจัดวางเรื่องพุทธประวัติตอนมารผจญ ในภาพเป็นภาพนางธณิธิ์บีบม้วนผมหลังน้ำท่วมหมู่สมุนพญามาร ไว้ส่วนบนเป็นการจำแนกระดับความสูงต่ำของเรื่องในการตีความของช่างท้องถิ่น

๓) วัดประตู่ชัย ตำบลนิเวศน์ อำเภอธวัชบุรี

วัดประตู่ชัย สร้างในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ตั้งชื่อตามชื่อหมู่บ้านประตู่ชัยที่หมายถึงประตูสู่อำเภอธวัชบุรี แต่เดิมชื่อบ้านคำไฮ สิ่งก่อสร้างภายในวัดประกอบด้วยโบราณสถานสำคัญ คือ สิมที่สร้างในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ และบูรณะใน พ.ศ. ๒๔๖๑ โดยพระสงฆ์และชาวบ้าน ตามจารึกด้านหลังพระประธานในสิมลักษณะสถาปัตยกรรมสิมวัดประตู่ชัย เป็นสิมทรงพื้นถิ่นอีสาน สร้างก่ออิฐถือปูนในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ตัวอาคารตั้งบนฐานเอวชั้นสูง แบ่งพื้นที่การใช้สอยเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนห้องประดิษฐานพระพุทธรูป เป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้า ๒ ห้อง มีหน้าต่างด้านละ ๒ บาน ตรงกลางผนังด้านทิศตะวันออกเป็นประตูทางเข้า และมีระเบียงโดยรอบ เฉพาะด้านหน้าก่อผนังที่บสูงขึ้นไปรับโครงสร้างหลังคา เว้นเป็นช่องประตูทางเข้าในตอนกลางที่มีบันไดทางขึ้นจากด้านนอกสิม โครงสร้างห้องตอนกลางเป็นเสาและผนังใช้รับน้ำหนักโครงสร้างหลังคาส่วนกลางที่เป็นจั่ว ซ้อนกัน ๓ ชั้น ส่วนโครงสร้างระเบียงเป็นเสาสี่เหลี่ยมใช้รับน้ำหนักหลังคาปีกนกที่ยื่นออกมาคลุมระเบียง ๓ ด้าน ยกเว้นด้านทิศตะวันตก เดิมหลังคามุงแป้นเกล็ด พระประธานในสิมเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย มีพุทธลักษณะแบบศิลปะพื้นถิ่นอีสาน สร้างก่ออิฐถือปูนประดิษฐานบนฐานชุกชี พระพักตร์ค่อนข้างกลม ขมวดพระเกศาเล็กแหลมแบบหนามขนุน พระรัศมีเป็นกรวยสูง พระกรรณใหญ่ พระเนตรเปิด พระขนงโค้งต่อกัน พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์หนาอาการยิ้มเล็กน้อย ครองจีวรแบบห่มดอง สังขاطิเป็นแผ่นแบนยาวจรดพระนาภี ลักษณะเช่นเดียวกับพระพุทธรูปในศาลาด้านหลังสิมวัดไตรภูมิ คณะจารย์ ที่ผนังทั้งภายในและภายนอกเขียนภาพจิตรกรรมแบบพื้นถิ่นอีสานเต็มพื้นที่ โดยช่างชื่อนายสี สมุด และนายสุข สุ่มมาตย์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๑ ภายในห้องเขียนภาพอดีตพุทธเจ้าและพระศรีอาริยมตไตร ประทับนั่งเรียงกัน ๒ แถว ด้านหลังพระประธานเขียนภาพพระพุทธเจ้าประทับยืน ๔ พระองค์ ส่วนภายนอกเขียนเรื่องพระเวสสันดร พระมาลัย และสังข์สินไซ หน้าบันเขียนภาพเทวดา นมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ๒ องค์

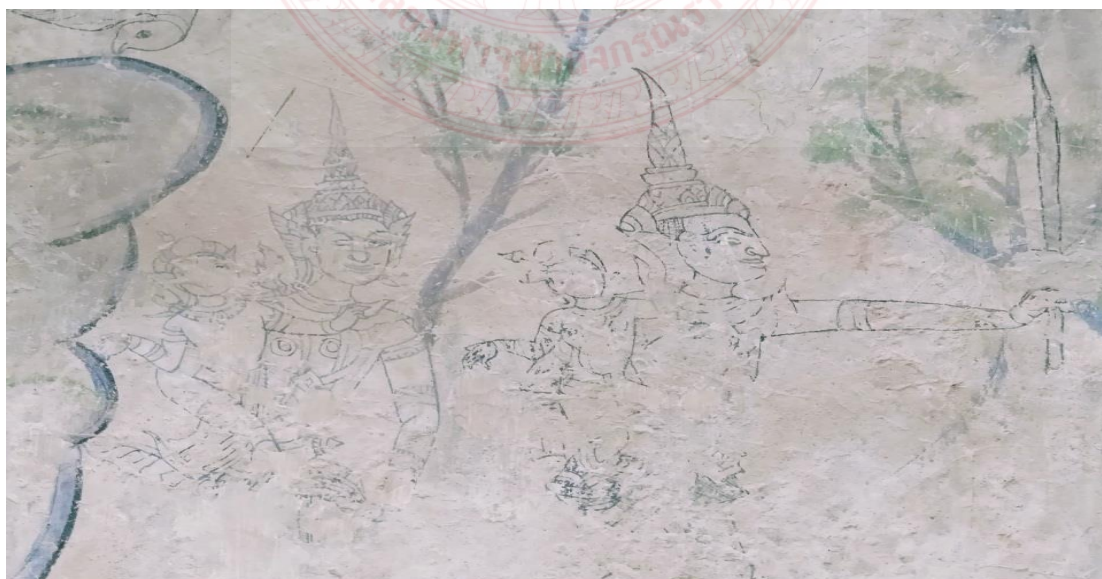

แผนภาพที่ ๒.๓๓ สิมวัดประตู่ชัย

เอกลักษณ์ของสิมวัดประตู่ชัย คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นก่อน พ.ศ.๒๕๐๐ ในสมัยเดียวกับภาพจิตรกรรมที่วัดกลางมิ่งเมือง วัดไตรภูมิคนาจารย์ วัดจักรวาลภูมิพิณิจ วัดขอนแก่นเหนือ และวัดมาลาภิรมย์ ซึ่งสะท้อนฝีมือเชิงช่างอีสานพื้นบ้านได้อย่างแท้จริง

กรมศิลปากร ประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานวัดประตู่ชัย ในราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๔๑ เนื้อที่ประมาณ ๑ ไร่ ๒ งาน ๙๒.๑๓ ตารางวา โบราณสถานแห่งนี้ได้รับการบูรณะครั้งหลังสุดในปี พ.ศ.๒๕๔๔^{๔๔}

สำหรับจิตรกรรมฝาผนังวัดประตู่ชัย ปรากฏทั้งพื้นผนังภายนอกและภายในโบสถ์ ผนังภายนอกและภายในผนังด้านนอก นำเสนอเนื้อหาสาระเชิงพรรณนาเรื่องราวอย่างเป็นลำดับ ที่ตอบโจทย์การสัมผัสรับรู้ของผู้คนที่หลากหลายของชุมชน นำเสนอเนื้อหาวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องสินไซกับพระเวสสันดรเป็นเรื่องหลัก โดยมีฉากบางส่วนเรื่องพระมาลัยเยือนสวรรค์ นรก พร้อมไปกับการสอดแทรกวิถีชีวิตของชาวบ้าน ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน และมีภาพเชิงประดับตกแต่งเพื่อแก้ปัญหาพื้นที่ว่าง เป็นภาพอดีตพุทธเจ้าหรือพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ถูกจัดวางไว้ส่วนบนของผนังอย่างไม่มีความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาบางส่วนผนังด้านใน ถูกให้ความหมายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่การทำบุญส่วนบุคคล โดยผนังด้านสามด้าน คือ ทิศเหนือ ตะวันออก และทิศใต้แสดงภาพพระบาท ที่มีสี่สันสกลไส จำนวนเท่าอายุของผู้บริจาคสร้างเพื่อทำบุญต่ออายุส่วนบุคคล มีจารึกว่า “หลวงสารพลสร้างพระบถครบอายุเกิด วันพุธ เดือนแปด พ.ศ. ๒๓๘๓ ฉลุโทศก” ภาพพระบถดังกล่าวจะไล่เรียงตั้งแต่ปีฉลูปีที่เกิดจนไปถึงอายุตอนที่สร้างภาพในขณะนั้น อายุผู้สร้างครบ ๗๗ ปี จึงสร้างภาพพระบถ ๗๗ ภาพ ไล่จากปีฉลูที่เกิดไปเรื่อยจนครบ ๑๒ นักษัตร ตามปีที่เกิดจนครบ ๗๗ ภาพพระบถ ส่วนผนังด้านหลังพระประธานนำเสนอภาพพระพุทธเจ้าปางประทานพร ๓ องค์ ปางเปิดโลก ๑ องค์ และภาพเทวดาถือดอกบัว ๕ องค์

แผนภาพที่ ๒.๓๔ พระเวสสันดรพร้อมมัทรีและกัณหา ชาลี

^{๔๔} กรมศิลปากร, ป้ายประกาศสิมวัดประตู่ชัย ตำบลนิเวศน์ อำเภอร้อยบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

ดังนั้น หากพิจารณาด้านรูปแบบ ภาพทั้งหมดในผนังด้านใน เป็นภาพที่จัดวางเชิงประดับ ตกแต่ง ไม่มีเนื้อหาที่พรรณนาถึงเรื่องใดเรื่อง หากแต่ถูกเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์ในการทำบุญส่วนบุคคล ในพื้นที่สักการะของวัดและชุมชนผนังด้านนอกโบสถ์วัดบ้านประตูลี้ ถูกจัดสรรเป็นพื้นที่รองรับ จิตรกรรมฝาผนังทั้งส่วนของผนังอาคาร และผนังมุขที่ยื่นออกมาด้านหน้า ทั้งผนังของมุขด้านนอกและ ด้านในในส่วนของพื้นที่มุขหน้าด้านนอก นำเสนอภาพเชิงประดับตกแต่ง และการจารึกผู้สร้าง พร้อมคำขอพรจากการทำบุญ กล่าวคือ ผนังมุขหน้าด้านใน เป็นภาพพระพุทธเจ้าปางประทานพรอีก ๕ พระองค์ประทับยืนอยู่บนฐานลายกนก นำเสนอในรูปแบบทรงเครื่องประดับตกแต่งในซุ้มเรือนแก้ว ทุกพระองค์ ระบายด้วยสีเขียว ด้านซ้ายของผนังมุขด้านใน เขียนรูปพระพุทธเจ้าปางประทานพรอีก ๔ พระองค์ ส่วนบนสุดด้านซ้ายของภาพเขียนมีจารึกว่าผู้บริจาคสร้างพร้อมกับการขอพรจากการ ทำบุญดังกล่าวใจความสั้น ๆ ว่า “นามกรชื่อทิดเคน สร้างพระโตโปหา (พระพุทธเจ้า) พระอินทร์ พระ พรหม ขอยุติมีแสง ก็ข้าเทอญพะยา” พื้นที่ผนังนอกรอบอาคารโบสถ์ นำเสนอพระเวสสันดรชาดก กับสินชัย ช่างเขียนได้ใช้ประตูทางเข้าเป็นกึ่งกลางจำแนกเรื่องทั้งสองออกจากกัน โดยมีพระธาตุเจดีย์ องค์หนึ่งวางเหนือกรอบวงกบด้านบนประตูเป็นส่วนคั่นกลาง ซีกด้านพระหัตถ์ซ้ายพระประธานหรือ ฝั่งทิศเหนือเขียนเรื่องพระเวสสันดร เริ่มตั้งแต่กัณฑ์วนประเวศน์ เรียงลำดับไปจนถึง ไปตามบนผนัง ข้างด้านทิศเหนือ วนไปจนถึงกัณฑ์นครกัณฑ์สิ้นสุดที่ผนังด้านหลังหรือฝั่งทิศตะวันตกขณะที่ผนังด้าน ทิศใต้นำเสนอวรรณกรรมเรื่องสินชัย ซึ่งเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่เป็นเสมือนมรดกของชาวไทลาว อีสาน เนื้อหาสนุกสนาน ผสานอรรถรสทางวรรณกรรม อาทิ ความรัก ความพลัดพราก การผจญภัย พร้อมกันนั้นก็สอดแทรกคติธรรมและจริยธรรมทางสังคมที่ผูกโยงกับหลักธรรมแห่งพุทธศาสนาไป พร้อมกัน และจบลงตรงด้านทิศใต้

แผนภาพที่ ๒.๓๕ ภาพพระพุทธเจ้าภายในสิม

๔) วัดไตรภูมิคณาจารย์ บ้านตากแดด ตำบลหัวโตน อำเภอสวรรณภูมิ

วัดไตรภูมิคณาจารย์ตั้งอยู่บ้านตากแดด ตำบลหัวโตน อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ชุมชนแห่งนี้อยู่ห่างจากตัวอำเภอสวรรณภูมิประมาณ ๕ กิโลเมตร วัดไตรภูมิคณาจารย์เป็นวัดราษฎร์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ปัจจุบันวัดแห่งนี้เป็นสถานวิปัสสนาธรรมภายใต้การดูแลของพระครูสุนทร ปัญญาวิมล เจ้าอาวาสวัดรูปปัจจุบัน ป้ายกรมศิลปากรที่ติดตั้งอยู่ข้างโบสถ์วัดไตรภูมิคณาจารย์อธิบาย ความเป็นมาของวัดซึ่งถูกใช้อ้างอิงร่วมกันความตอนหนึ่งว่า “วัดไตรภูมิคณาจารย์” เดิมวัดนี้ชื่อวัดป่า สร้างราวสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยพระครูหลักคำ ได้เปลี่ยนมาเป็นชื่อวัดไตรภูมิบ้านตากแดดเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ปัจจุบันเรียกวัดไตรภูมิคณาจารย์” วัดแห่งนี้เป็นวัดเก่าแก่ที่ถูกบอกเล่า สืบต่อกันมาว่ามีความเป็นมาควบคู่กับชุมชนและกลุ่มชุมชน ในเขตนี้ด้วยบริเวณชุมชนตากแดดและ ตำบลหัวโตนถือว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวไทลาวที่อพยพมา และได้แผ่กระจายไปสร้างบ้านแปง เมืองทั้งในเขตร้อยเอ็ด มหาสารคามและบางส่วนของขอนแก่น ด้านพื้นที่ส่วนนี้เป็นพื้นที่ราบลุ่มในเขต ชายขอบทุ่งกุลาร มีความเหมาะสมกับการทำนาในฤดูน้ำหลากน้ำก็ไม่ท่วม อีกทั้งในฤดูฝนก็มีปลา อุดมสมบูรณ์ชุมชนบ้านตากแดดและชุมชนข้างเคียง จึงเป็นสังคมข้าวปลาที่เป็นพื้นฐานสำคัญของชีวิต และสังคม ผู้คนในวัดบ้านตากแดดน่าจะถูกก่อตั้งมาพร้อมกับชุมชน เพราะวัดคือองค์ประกอบของ ชุมชนอีสาน แต่ความเป็นวัดบ้านตากแดดได้ปรากฏความชัดเจนของวัดปรากฏตั้งแต่ในสมัย “ญาครูหลักคำ” หรือหลวงปู่หลักคำเป็นเจ้าอาวาสซึ่งอยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังในป้ายของกรมศิลปากร โบสถ์วัดไตรภูมิคณาจารย์ที่ปรากฏเป็นโบสถ์ภายหลังการบูรณะ โดยกรมศิลปากรเป็นโบสถ์พื้นเมือง ไทลาวในเขตอีสานตอนกลางมีขนาดกะทัดรัดโบสถ์ขนาดเล็กแผนผังกว้าง ๔.๓๐ เมตร ยาว ๗.๒๐ เมตร สอดรับกับขนาดของชุมชนสร้างตามแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก บันไดขึ้นลง ๑ ด้านเป็น โบสถ์ก่อผนังที่สร้างขึ้นด้วยอิฐถือปูนแบบดั้งเดิมผนังโบสถ์ ๔ ด้าน แบ่งเป็นช่องได้ ๔ ช่อง ด้านข้างด้าน ละ ๒ ช่อง แต่ละช่องมีหน้าต่าง ๑ บานผนังด้านหน้าและหลังด้านละ ๑ ช่องตัวอาคารสร้างแบบลด มุขหน้าด้านข้างไม่มีเสารับปีกนกหน้าบัน และรั้วผนังของโบสถ์มีลายแกะสลักสวยงามมีกำแพงแก้วเตี้ย ล้อมรอบวัดไตรภูมิคณาจารย์ มีงานจิตรกรรมฝาผนังภายในทั้ง ๔ ด้าน เขียนเป็นภาพพระเวสสันดร สี่ ค่อนข้างจะลบเลือนมาก^{๔๕}

สิมวัดไตรภูมิคณาจารย์ เป็นสิมทึบแบบมโนโง่งหน้า สถาปัตยกรรมพื้นบ้านอีสาน ขนาด ๓ ช่วงเสา ตัวอาคารตกแต่งด้วยไม้แกะสลักแบบพื้นถิ่น และชูปัตถม (จิตรกรรม) ที่ผนังภายใน เป็นพุทธประวัติตอนมหาภิเนษกรรมน์ ตอนมารวิชัย (ตรัสรู้) และตอนปฐมเทศนา แต่น่าเสียดายที่ภาพ นี้ได้ลบเลือนไปมากแล้ว วัดไตรภูมิคณาจารย์นี้ เป็นวัดสำคัญแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ เดิมชื่อวัดป่า สร้างขึ้น ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๑ โดยพระอาจารย์คำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามวัดว่า “วัดไตรภูมิบ้านตากแดด” และพระราชทานสมณศักดิ์พระอาจารย์ คำ ผู้ก่อตั้งวัดเป็นพระครูหลักคำ เจ้าคณะแขวงมณฑลโคราช ปกครองสงฆ์ภาคอีสานและหัวเมือง ประเทศราชในสมัยนั้น ได้แก่ เวียงจันทน์ จำปาสัก พระตะบอง และศรีโสภณ ส่วนสิมนั้นไม่มี หลักฐานปีที่สร้าง แต่อาจเป็นไปได้ว่าสร้างในช่วงระยะเดียวกันกับการสร้างวัดสิมวัดไตรภูมิฯ มีอายุ ยาวนาน จึงได้ทรุดโทรมลงมาก กรมศิลปากรจึงได้ดำเนินการบูรณะในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ อย่างไรก็ตาม

^{๔๕} มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๓๙๐.

ลิมนี้มีได้ใช้เป็นที่พักประกอบสังฆกรรมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ แต่เป็นอาคารที่ทางวัดอนุรักษ์ไว้ และได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานในปี ๒๕๔๐^{๔๖}

แผนภาพที่ ๒.๓๖ ลิมวัดไตรภูมิคณาจารย์ด้านหน้า

แผนภาพที่ ๒.๓๗ ลิมวัดไตรภูมิคณาจารย์

^{๔๖} สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์, “ลิมวัดไตรภูมิคณาจารย์”, <<http://asaconservationaward.com/index.php>>, ๙ สิงหาคม ๒๕๖๒.

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เทพพร มังธานี^{๔๗} ได้ศึกษาเรื่อง อุปแต้มเกี่ยวกับภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่ออุปแต้มในลัทธิอีสานนั้น มีเนื้อหาที่แสดงถึงความเชื่อที่หลากหลายในอดีต ทั้งนี้เนื่องจากว่า ศิลปินอีสานไม่เพียงแต่นำเสนอหลักศีลธรรมและเรื่องราวความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังนำเสนอความเชื่อหรือเรื่องราวในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเข้ามาสู่อีสานและล้านช้างในยุคเดียวกับพระพุทธศาสนา ทั้งสองลัทธิต่างก็ได้รับการยอมรับนับถือในดินแดนแถบนี้ในช่วงเวลาที่ต่างกัน นอกจากนั้นเนื้อหาของอุปแต้มในลัทธิอีสานยังบอกเล่าเรื่องราวในวิถีชีวิตและประเพณีท้องถิ่นอีสานด้วยการนำเสนอเนื้อหาของอุปแต้มในลักษณะดังกล่าว มีเป้าหมายสำคัญเพื่อเป็นการแสดงออกถึงการคงไว้ซึ่งความเชื่อที่หลากหลาย เพื่อพัฒนาวัฒนธรรมแห่งสันติสร้างความเข้าใจระหว่างกันในกลุ่มชนที่มีความเชื่อแตกต่างกัน และยังได้ชี้ให้เห็นถึงเรื่องเล่าที่สะท้อนถึงความเชื่อที่ปรากฏในลัทธิซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอีกด้วย เช่น ราหูอมจันทร์ พระลัก-พระราม หรือแม้แต่แนวคิดเรื่องการเสพสังวาส ซึ่งผู้วิจัยได้เชื่อมโยงไปถึงศาสนาพราหมณ์-ฮินดูลัทธิตันตระ

บุรินทร์ เปล่งดีสกุล^{๔๘} ได้ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสานในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด แต่บุรินทร์ได้เน้นไปที่พัฒนาการ การจัดวางรูปแบบองค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนังอีสานจากอดีตถึงปัจจุบัน และพัฒนาการของการนำวรรณกรรมมาใช้เขียนจิตรกรรมฝาผนัง รวมไปถึงแนวความคิดของช่างเขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบันผลการศึกษาของบุรินทร์ พบว่า พัฒนาการการเขียนจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด ที่สำรวจพบการเขียนจิตรกรรมฝาผนังตั้งแต่อ่อนปี พ.ศ. ๒๔๐๐ จนถึงจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ส่วนใหญ่มีการจัดวางองค์ประกอบอย่างไม่เคร่งครัด เพราะช่างเขียนจะถ่ายทอดผลงานออกมาอย่างเรียบง่ายตามความเข้าใจของตน โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ตามหลักองค์ประกอบทางศิลปะผลงานจึงปรากฏอย่างอิสระ เป็นแบบพื้นบ้าน สีสันใช้เป็นสีจากธรรมชาติ ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา พบว่า จิตรกรรมฝาผนังส่วนใหญ่นิยมเขียนตามแบบภาพพิมพ์ที่พิมพ์จำหน่าย โดยนาย สม พ่วงภักดี (ส.ธรรมภักดี) และตามแบบจิตรกรรมไทยแนวประเพณี การจัดวางองค์ประกอบนิยมเขียนเป็นภาพขนาดใหญ่ลงบนฝาผนัง มักเขียนภาพไว้ภายในกรอบภาพจบเป็นตอน ๆ ไป โดยส่วนใหญ่จะเขียนเรียงลำดับตามเรื่องราว ตามกรอบภาพที่กำหนดเอาไว้อย่างเป็นระเบียบ มีการเน้นจุดเด่นจุดรองของภาพแต่ละช่องเขียน โดยเขียนให้เต็มผนังทุกด้าน ส่วนกลุ่มช่างที่มีฝีมือทางการเขียนจิตรกรรมไทยแนวประเพณี ได้รับอิทธิพลการจัดวางองค์ประกอบจากจิตรกรรมฝาผนังจากภาคกลาง ที่มีการเน้นจุดเด่นของแต่ละเรื่องแต่ละตอน มีการเขียนติดต่อกันเป็นตอน ๆ สามารถดูจากซ้ายไปขวาหรือล่างและบนได้ทั่วทั้งภาพ สีในการเขียนคือสีอะครีลิค และสีน้ำพลาสติกเพราะมีความทนทานกว่าในด้านวรรณกรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมที่เขียน

^{๔๗} เทพพร มังธานี, “อุปแต้มในลัทธิอีสาน : ภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่อ”, วารสารศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑, (มกราคม – มิถุนายน, ๒๕๕๔): ๔๐.

^{๔๘} บุรินทร์ เปล่งดีสกุล, “พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสานกรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด”, วารสารศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑, (มกราคม – มิถุนายน, ๒๕๕๔): ๘๕-๘๖.

ก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ พบวรรณกรรมกลุ่มเรื่องราวทางศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัยไตรภูมิ ทศชาติชาดก พระเวสสันดรชาดก อรรถกถาชาดก ปรีศนาธรรม และกลุ่มวรรณกรรมท้องถิ่น ได้แก่ สิ้นไช พระลักพระลาม ท้าวปาจิตต์นางอรพิมพ์ ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ พบกลุ่มวรรณกรรมทางศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย พระเวสสันดรชาดก ทศชาติชาดก เป็นต้น

พันธุ์ทิพ ตาทอง^{๔๙} ได้ศึกษาเรื่อง วาทกรรมสิ้นไชสาวะถิ กรณี สิม อุบแด้ม และบุญข้าวจีพบว่า ผู้นำทางศาสนา ผู้นำชุมชนและผู้อาวุโส ได้ร่วมกันสร้างใหม่ความเป็นชุมชนผ่านวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องสิ้นไช ซึ่งผูกโยงอยู่กับสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างอุบแด้มหรือภาพจิตรกรรมบนฝาผนัง สิมหรือโบสถ์วัดไชยศรี ชุมชนได้เลือกฉวยหยิบเอามาตีความหมายใหม่เพื่อสร้างอัตลักษณ์ชุมชน และเป็นเครื่องมือในการร้อยรัดความสมัครสมานสามัคคีของชุมชนในงานพัฒนาภายใต้บริบทความเป็นสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามกระบวนการสร้างใหม่ความเป็นชุมชนผ่านกระบวนการสร้างวาทกรรมสิ้นไชของชุมชนกลับไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยว กระบวนการดังกล่าวเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอกชุมชนที่หลากหลายและกลายเป็นแรงหนุนเสริมความชอบธรรม ให้ชุดความรู้สิ้นไชที่ชุมชนประกอบสร้างขึ้นมีความน่าเชื่อถือสมจริงสมจัง และเป็นความจริงในที่สุด จนหมู่บ้านแห่งนี้กลายเป็นศูนย์กลางในการศึกษาวรรณกรรมเรื่องสิ้นไชของจังหวัดขอนแก่นและภาคอีสานโดยปริยาย ดังนั้นการใช้วรรณกรรมพื้นบ้านสิ้นไชจึงเป็นตัวอย่างหนึ่งของรูปแบบการสร้างชุดความรู้ ด้วยความร่วมมือจากชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่น เพื่อสร้างอัตลักษณ์และการนิยามตัวตนให้แก่ท้องถิ่นที่นอกเหนือจากการขึ้นและรับเอาจากรัฐเพียงฝ่ายเดียว

สมบัติ ประจัญสานต์^{๕๐} ได้ศึกษาเกี่ยวกับสิมด้านภูมิปัญญาการกำหนดพื้นที่ภายในสิมอีสาน เพื่อศึกษาประวัติของอาคาร และคุณค่าของสิม (อุโบสถ) ที่มีต่อชุมชนโดยสำรวจรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและวิเคราะห์พื้นที่ในการออกแบบพื้นที่ใช้สอยภายในตามลักษณะการประกอบสังฆกรรม จาก ๓ กรณีศึกษา คือ สิมวัดโคกพระ อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา สิมวัดสระแก อำเภอยางชุมน้อย และสิมวัดหลักศิลา อำเภอบ้านใหม่ไชยพจน์ จังหวัดบุรีรัมย์ ที่สรรค์สร้างโดยภูมิปัญญาช่างพื้นถิ่นซึ่งมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ บริบททางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ เมื่อวิเคราะห์กับข้อมูลสัดส่วนของภิกษุสงฆ์ที่ค่าเปอร์เซ็นต์โหลที่ ๙๕ พบว่า พื้นที่นั่งของพระสงฆ์รวมพื้นที่กราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ มีขนาดกว้าง ๘๐๐ มิลลิเมตร ความยาว ๑,๐๖๗.๕ มิลลิเมตร ระยะหัตถบาต ๕๐๐ มิลลิเมตร จึงได้พื้นที่นั่งของพระสงฆ์ ๑ รูป เท่ากับกว้าง ๑,๐๐๐ มิลลิเมตร ความยาว ๑,๐๖๗.๕ มิลลิเมตร คิดเป็น ๑.๔๐ ตารางเมตรต่อรูป เมื่อพิจารณาจากพุทธบัญญัติเกี่ยวกับสีมาที่พระสงฆ์จะพึงกระทำสังฆกรรมนั้น จะต้องกำหนดเขตสีมาห้ามไม่ให้สมมุติสีมาเล็กเกินไปจนไม่สามารถบรรจุภิกษุ ๒๑ รูป นั่งหัตถบาตได้ แสดงถึงพื้นที่สังฆกรรมภายในสิม ต้องมีพื้นที่รวมระยะสัจจไม่น้อยกว่า ๔๒ ตารางเมตร จึงพบว่าสิมในกรณีศึกษาทั้งสามหลัง มีพื้นที่ภายในเพียงพอต่อการประกอบสังฆกรรมโดยอนุโลม

^{๔๙} พันธุ์ทิพ ตาทอง, “วาทกรรมสิ้นไชสาวะถิ : สิม อุบแด้ม และบุญข้าวจี”, วารสารพื้นถิ่น โขง ชีมูล, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑, (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๖๐): ๓๒.

^{๕๐} สมบัติ ประจัญสานต์, ภูมิปัญญาการกำหนดพื้นที่ภายในสิมอีสาน, (บุรีรัมย์: มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๕๙), หน้า ข.

ชิงชัย สิริธร^{๕๑} ได้ศึกษาอุปแต้มในด้านการประยุกต์ใช้เกี่ยวกับการพยาบาล เรื่องการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมอุปแต้มในการออกแบบกราฟิก เพื่อส่งเสริมการออกกำลังกายในกีฬาขอนแก่น มาราธอนนานาชาติ ๒๐๑๙ พบว่า การวิเคราะห์อัตลักษณ์ของอุปแต้ม พบตัวละครที่เป็นที่จดจำ คือ สินไซ สีโห สามารถนำมาวิเคราะห์ร่วมใช้หลักการออกแบบโดยการสร้างเรื่องราว และออกแบบท่าทางของตัวละคร การแต่งกาย ให้เหมาะสมกับการแข่งขันมาราธอน เกิดรูปแบบตัวละครสินไซที่เป็นนักกีฬา ร่วมกับรูปแบบการเขียนภาพของวัดสวนนวนารี เน้นการเขียนลายเส้นด้วยลายเส้นสีน้ำเงิน ร่วมกับการใช้อัตลักษณ์สำคัญของขอนแก่น คือ ไตโนเสาร์ พระธาตุขามแก่น เจดีย์วัดหนองแวง ประตูเมือง มาเป็นองค์ประกอบร่วมในการออกแบบสัญลักษณ์นำโชค (Mascot) ลายเส้น เหยี่ยว รางวัด และสื่อประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างภาพจดจำใหม่ให้เกิดการรับรู้และตรงตามวัตถุประสงค์ของการจัดงาน

อารีย์ นัยพินิจและคณะ^{๕๒} ได้ศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธในพื้นที่ร้อยแก่นสารสินธุ์ เรื่อง การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์ พบว่า ศักยภาพขององค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์มีองค์ประกอบที่น่าสนใจ คือ ๑) องค์ประกอบด้านสิ่งดึงดูดใจ ๒) องค์ประกอบด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ๓) องค์ประกอบด้านที่พัก ๔) องค์ประกอบด้านความปลอดภัย ๕) องค์ประกอบด้านกิจกรรมสนับสนุนการท่องเที่ยว กิจกรรมสนับสนุนด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาจะมีมากในช่วงเทศกาลวันสำคัญทางศาสนา ๖) องค์ประกอบด้านรายการนำเที่ยว ๗) องค์ประกอบทางด้านสังคม อย่างไรก็ตามจากการศึกษาครั้งนี้พบว่าควรมีการศึกษาถึงรูปแบบการจัดการระบบการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวให้เป็นโปรแกรม รวมถึงการจัดการผลประโยชน์ให้ลงไปถึงชุมชนเพิ่มขึ้นด้วย

โกสุม สายใจ^{๕๓} ได้ศึกษาเรื่อง พุทธศิลป์กับการจัดการความรู้ ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงพุทธศิลป์ว่าเป็นงานศิลปะที่ช่าง/ศิลปิน สร้างขึ้นเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา หรือสร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธรูป โดยเฉพาะที่เป็นงานจิตรกรรม ได้แก่ ภาพเขียนฝาผนังโบสถ์ วิหาร งานปฏิมารวม ได้แก่ พระพุทธรูป และงานสถาปัตยกรรม ได้แก่ ศาลาการเปรียญสถูป เจดีย์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธรูป พุทธประวัติ พระธรรมคำสอน วิถีชีวิตชาวบ้าน ส่งผลให้งานพุทธศิลป์เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย สะท้อนลักษณะนิสัย บุคลิกภาพของคนไทยที่มีความสุภาพอ่อนน้อม รักสงบ แจ่มใส สนุกสนาน เป็นสื่อการเรียนรู้ที่สร้างความรู้ ความเข้าใจและจินตนาการที่ส่งผลเชิงบวกต่อพฤติกรรมของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และได้กล่าวอย่างชัดเจนว่า พุทธศิลป์เป็นงานที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและมีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนา

^{๕๑} ชิงชัย สิริธร, “การประยุกต์ใช้วัฒนธรรมอุปแต้มในการออกแบบกราฟิกเพื่อส่งเสริมการออกกำลังกายในกีฬาขอนแก่นมาราธอนนานาชาติ ๒๐๑๙”, *วารสารการพยาบาลและการดูแลสุขภาพ*, ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๓, (กรกฎาคม- กันยายน, ๒๕๖๐): ๒๓๓.

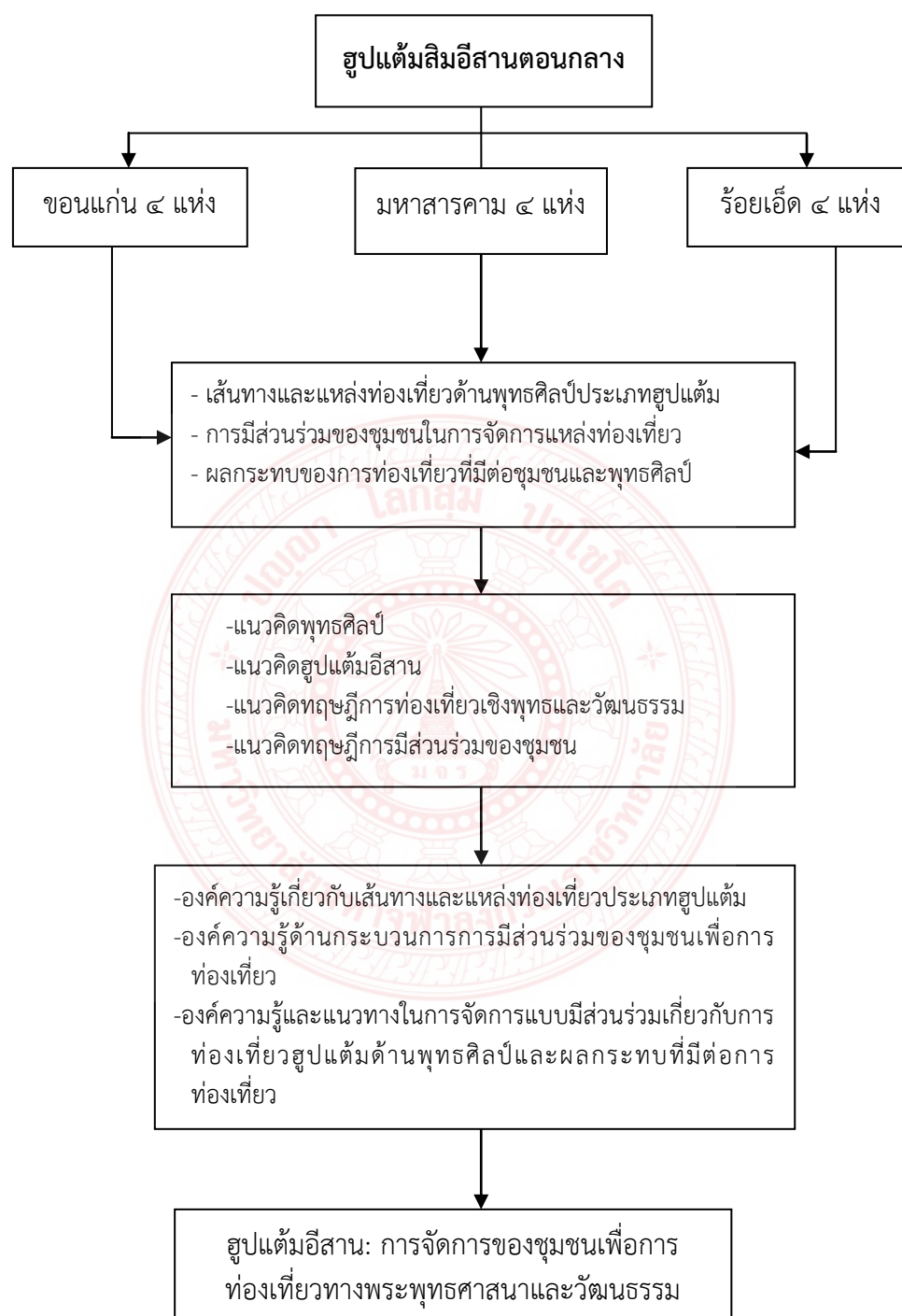
^{๕๒} อารีย์ นัยพินิจ และคณะ, “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์”, *วารสารปัญญาวิวัฒน์*, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑, (กรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๕๖): ๓๐.

^{๕๓} โกสุม สายใจ, “พุทธศิลป์กับการจัดการความรู้”, *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์*, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑, (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม, ๒๕๖๐): ๔-๕.

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านพุทธศิลป์ การท่องเที่ยวเชิงพุทธศิลป์ รวมถึงการท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัฒนธรรม ทำให้พบว่า งานวิจัยที่ผ่านมาได้เน้นศึกษาถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนัง แนวทางการจัดการและยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยว เป็นต้น ทำให้เห็นงานวิจัยที่ผ่านมาเน้นให้องค์ความรู้ที่สำคัญหลายด้าน แต่ยังขาดการศึกษาในมิติของการจัดการเส้นทางและแหล่งท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมของชุมชน รวมถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการจัดการที่ผ่านมาอย่างชัดเจน ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงต้องการศึกษาในมิติดังกล่าวเพื่อนำองค์ความมาส่งเสริมและพัฒนาจิตรกรรมฝาผนังในมิติการท่องเที่ยวร่วมกันชุมชนต่อไป

๒.๗ กรอบแนวความคิดการวิจัย

แผนภาพที่ ๒.๓๘ กรอบแนวความคิดการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ฮูปแต้มอีสาน: การจัดการของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม” โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ พื้นที่ในการศึกษาวิจัย
- ๓.๓ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัย
- ๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๗ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบผสมผสานของการวิจัย ๒ ประเภท คือ การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๓.๑.๑. การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพุทธศิลป์ ประเภทจิตรกรรมฝาผนัง เรียกว่า ฮูปแต้มอีสานที่ปรากฏบนผนังสิม (อุโบสถ) ที่สร้างขึ้นตามวัฒนธรรมล้านช้าง โดยถือว่าพุทธศิลปกรรมในภาคอีสาน ดังนี้

๑) ประวัติความเป็นมาของศิลปกรรม ซึ่งเป็นศิลปะพื้นบ้านอีสาน เช่น จิตรกรรมประติมากรรม และสถาปัตยกรรมที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของภาคอีสาน เช่น ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี สังคม และวัฒนธรรม งานพุทธศิลปกรรมในพื้นที่ชุมชนที่สอดคล้องกับสังคมและวัฒนธรรม

๒) พุทธศิลปะประเภทฮูปแต้ม ซึ่งเป็นของกลุ่มศิลปินในภาคอีสาน เช่น การนำเอาวรรณกรรมที่ปรากฏในสมัยนั้น นำมาแต้มหรือวาดบนผนังสิมจนเกิดเป็นผลงานทางศิลปะ และการสร้างสรรค์ฮูปแต้มโดยกลุ่มช่างแต้มที่อาศัยทักษะพื้นฐานจากการถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น

๓) กระบวนการจัดการทรัพยากรพุทธศิลปะอันหมายถึงฮูปแต้มที่ปรากฏในวัดที่เป็นต้นแบบพุทธศิลปกรรมในภาคอีสาน เช่น วัดไชยศรี บ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น วัดโพธาราม บ้านดงบัง จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น

๔) การส่งเสริมการเรียนรู้และการอนุรักษ์พุทธศิลปะประเพณีของวัด ตลอดจนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม

๕) การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวอุปถัมภ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม รวมทั้งผลกระทบการท่องเที่ยวและวัฒนธรรม

๓.๑.๒ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑) การลงพื้นที่ใน ๓ จังหวัดในภาคอีสานตอนกลาง ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด โดยจัดสนทนากลุ่ม สัมภาษณ์ และรวบรวมข้อมูลจากพระสงฆ์ ผู้นำชุมชนในพื้นที่ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลประวัติความเป็นมาของพุทธศิลปกรรมประเพณีอุปถัมภ์ อันเป็นศิลปะพื้นบ้านและพุทธศิลปกรรมในภาคอีสานที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์และมรดกของภาคอีสานตอนกลาง การจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของอุปถัมภ์ภายในวัดที่เป็นพุทธศิลปกรรมในภาคอีสาน และผลกระทบที่เกิดจากการจัดการเพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้และการอนุรักษ์อุปถัมภ์ของวัดและชุมชนในภาคอีสานตอนกลาง ๓ จังหวัด

๒) การสัมภาษณ์ สนทนากลุ่มกับตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ เช่น วัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานท่องเที่ยวและการกีฬาประจำจังหวัด องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และตัวแทนของชุมชนที่เกี่ยวข้องในพื้นที่วิจัย ๑๒ แห่ง ๓ จังหวัด เพื่อทราบถึงเส้นทางการท่องเที่ยวอุปถัมภ์อีสาน แนวทางการจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ตลอดจนการศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดจากการจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ที่สอดคล้องกับการเรียนรู้และการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

๓) การสัมภาษณ์เชิงลึกกับพระสงฆ์เจ้าอาวาสวัดที่มีอุปถัมภ์ ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิชาการ ผู้นำชุมชน และกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ที่มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม

๔) การพูดคุยกับปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และกลุ่มชาวบ้านทั่วไปในพื้นที่ที่มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม เพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวอุปถัมภ์ อันเป็นการอนุรักษ์และสร้างความตระหนักรู้ร่วมกันในการอนุรักษ์มรดกทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม

๓.๒ พื้นที่ในการศึกษาวิจัย

คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การศึกษาอุปถัมภ์อีสาน: การจัดการของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ใน ๓ จังหวัดภาคอีสานตอนกลาง ได้แก่ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด โดยเน้นสถานที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีอุปถัมภ์ปรากฏอยู่ และมีการจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๓.๒.๑. จังหวัดขอนแก่น จำนวน ๔ พื้นที่ ได้แก่

- ๑) วัดไชยศรี ตำบลสาวัดดี อำเภอเมือง
- ๒) วัดสนวนวารีพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่
- ๓) วัดมัสฌิมาวิทยาราม ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่

๔) วัดสระบัวแก้ว ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง

๓.๒.๒ จังหวัดมหาสารคาม จำนวน ๔ พื้นที่ ได้แก่

๑) วัดยางทองวราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอกระบือ

๒) วัดโพธาราม ตำบลดงบัง อำเภอนาคู

๓) วัดป่าเรไรย์ ตำบลดงบัง อำเภอนาคู

๔) วัดตาลเรือง ตำบลเขวไร่ อำเภอโกสุมพิสัย

๓.๒.๓ จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน ๔ พื้นที่ ได้แก่

๑) วัดขอนแก่นเหนือ ตำบลขอนแก่น อำเภอเมือง

๒) วัดกลางมิ่งเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

๓) วัดประตูลย์ ตำบลนิเวศน์ อำเภอธวัชบุรี

๔) วัดไตรภูมิณาจารย์ ตำบลหัวโตน อำเภอสุวรรณภูมิ

๓.๓ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ในการศึกษาครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนด ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งเป็นบุคคลที่มีส่วนร่วมและมีองค์ความรู้ด้านการศึกษาอุปถัมภ์ และการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ดังนี้

๑) พระสงฆ์เจ้าอาวาส

ในพื้นที่วิจัย ๓ รูป

๒) นักวิชาการ

ในพื้นที่วิจัย ๓ รูป/คน

๓) ผู้นำชุมชน

ในพื้นที่วิจัย ๑๐ คน

๔) ปราชญ์ชาวบ้าน/ผู้นำทางพิธีกรรม

ในพื้นที่วิจัย ๓ คน

๕) ประชาชนทั่วไป

ในพื้นที่วิจัย ๑๐ คน

รวมทั้งสิ้น

๒๙ รูป/คน

๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานของการวิจัย ๒ ประเภท คือ การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการลงพื้นที่สำรวจผลงานทางพุทธศิลป์ที่บ้านประเพณีอุปถัมภ์ในแต่ละพื้นที่จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้พื้นที่ศิลปะในชุมชนของกลุ่ม ๓ จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ที่จะนำมาสังเคราะห์ให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน ตลอดถึงศึกษาชุมชนที่มีการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ในรูปแบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน ดังนั้น จึงมีเครื่องมือในการวิจัยประกอบด้วย

๑. แบบสัมภาษณ์ (Interview) มุ่งเน้นการสัมภาษณ์พระสงฆ์เจ้าอาวาสวัดที่มีอุปถัมภ์ ปราชญ์ชาวบ้าน/ผู้นำทางพิธีกรรม นักวิชาการ ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไปในพื้นที่ที่มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม โดยมีเนื้อหาสำคัญ เช่น

๑) ประวัติความเป็นมาและอนุรักษ์อุปถัมภ์ซึ่งเป็นพุทธศิลปกรรมของวัดและชุมชน

๒) กิจกรรมการอนุรักษ์และการนำองค์ความรู้ที่ปรากฏในอุบาสถมาต่อยอดสู่การเรียนรู้ เช่น การสร้างมัลติมีเดีย การอนุรักษ์หมอลำกลอนกลุ่มผู้สูงอายุวัดไชยศรี เป็นต้น

๓) การจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารพุทธศิลปกรรมประเภทอุบาสถ

๔) ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารพุทธศิลปกรรมประเภทอุบาสถ

๕) การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม โดยจะมีอุบาสถเป็นหลักสำคัญ

๒. การสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ (keys informant) ในพื้นที่ ๓ จังหวัด วัดจำนวน ๑๒ แห่ง ได้แก่ พระสงฆ์เจ้าอาวาสวัดที่มีอุบาสถ ประชาชนชาวบ้าน/ผู้นำทางพิธีกรรม นักวิชาการ ผู้นำชุมชน และกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ที่มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม โดยมีเนื้อหาสำคัญ เช่น

๑) ประวัติความเป็นมาและอนุรักษ์อุบาสถซึ่งเป็นพุทธศิลปกรรมของวัดและชุมชน

๒) กิจกรรมการอนุรักษ์และการนำองค์ความรู้ที่ปรากฏในอุบาสถมาต่อยอดสู่การเรียนรู้ของบุคลากรในชุมชน เช่น การสร้างมัลติมีเดีย การอนุรักษ์หมอลำกลอนกลุ่มผู้สูงอายุวัดไชยศรี เป็นต้น

๓) การจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารพุทธศิลปกรรมประเภทอุบาสถ

๔) ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารพุทธศิลปกรรมประเภทอุบาสถ

๕) การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม โดยจะมีอุบาสถเป็นหลักสำคัญ

๓. การสร้างเครื่องมือการวิจัย

๑) ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการสร้างเครื่องมือที่เกี่ยวข้องทั้ง แบบสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

๒) ร่างเครื่องมือแบบสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อให้เป็นต้นแบบการรวบรวมข้อมูลในพื้นที่

๓) นำเสนอผู้เชี่ยวชาญ จำนวน ๕ คน เพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความสอดคล้องตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการวิจัย

๔) จัดทำเครื่องมือการวิจัยฉบับสมบูรณ์และนำไปใช้ในการวิจัย

๓.๕ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้แบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยออกเป็น ๖ ระยะ มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑) ระยะที่ ๑ การจัดประชุมทีมวิจัย

การจัดประชุมทีมวิจัยเพื่อชี้แจงความรู้ความเข้าใจและจัดสร้างการจัดสร้างเครื่องมือประกอบการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) การใช้เครื่องมืออุปกรณ์ประกอบการวิจัย ได้แก่ เครื่องบันทึกภาพและเสียง และความพร้อมของอุปกรณ์เครื่องมือการทำงานทางศิลปะ

๒) ระยะที่ ๒ การลงสำรวจข้อมูลภาคสนาม (Field Study)

โดยทำการคัดเลือกวัดที่มีอุปถัมภ์เป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อรวบรวมข้อมูลในเชิงกายภาพของพื้นที่ ๑๒ แห่ง ใน ๓ จังหวัดภาคอีสานตอนกลาง โดยการทำจดหมายและประสานงานติดต่อเพื่อขออนุญาตทำวิจัยกับกลุ่มประชากรเป้าหมาย โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ศึกษาและสำรวจเส้นทางการท่องเที่ยวด้านงานพุทธศิลป์ประเภทอุปถัมภ์ของวัดในภาคอีสาน ร่วมกับการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารทางประวัติศาสตร์และข้อมูลทางโบราณคดี เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับพุทธศิลปะประเภทอุปถัมภ์ในพื้นที่ ๑๒ แห่ง ๓ จังหวัดในภาคอีสานตอนกลาง โดยการสำรวจข้อมูลและคัดเลือกชุมชนเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อรวบรวมข้อมูลในเชิงกายภาพของพื้นที่ ๑๒ แห่งในพื้นที่ ๓ จังหวัดภาคอีสานตอนกลาง โดยมีหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกดังนี้

๒.๑) เป็นพุทธศิลป์ที่มีความสำคัญและมีความเก่าแก่ในเขตพื้นที่ ๓ จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น ร้อยเอ็ด มหาสารคาม

๒.๒) เป็นวัดที่มีสิมอีสานที่สร้างตามรูปแบบวัฒนธรรมล้านช้าง ก่อนพุทธศักราช ๒๕๐๐

๒.๓) เป็นอุปถัมภ์ที่ยังสมบูรณ์ มีเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดก วรรณกรรม ท้องถิ่น ประเพณีวัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่และภูมิปัญญาของคนในอดีต

๓) ระยะที่ ๓ การจัดพิมพ์เอกสารรายงานความก้าวหน้างานวิจัย

เพื่อนำเสนอรายงานความก้าวหน้าแก่แหล่งทุนสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อพัฒนาและปรับปรุงรายงานความก้าวหน้างานวิจัยและนำเครื่องมือการวิจัยไปทดสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และทดสอบความเชื่อมั่น (Reliability) ในการจัดทำฉบับสมบูรณ์

๔) ระยะที่ ๔ การสรุปองค์ความรู้เกี่ยวกับอุปถัมภ์อีสาน

การสรุปองค์ความรู้เกี่ยวกับอุปถัมภ์อีสาน แล้วนำข้อมูลไปสู่การจัดทำเวทีประชาคมในชุมชนหรือพื้นที่ โดยให้ความรู้แก่ชุมชนหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง หลังจากนั้นจึงดำเนินการลงมือปฏิบัติการวิจัย เพื่อศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ในการบริหารพุทธศิลปกรรมประเภทอุปถัมภ์ในพื้นที่ชุมชนทั้ง ๑๒ แห่ง วัดอุประสงค์ข้อที่ ๒ ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนและผลของการจัดการท่องเที่ยวทางพุทธศิลป์ของวัดในภาคอีสาน

๕) ระยะที่ ๕ การจัดกิจกรรมเสวนาทางวิชาการ

เพื่อเสนอข้อมูลที่ได้จากการเรียนรู้องค์ความรู้พื้นที่ในชุมชน ทั้ง ๑๒ แห่ง ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนและผลของการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ตลอดจนถึง

กระบวนการจัดการอันจะส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม เพื่อต่อบัณฑิตผู้ประสงค์ข้อที่ ๓ กระบวนการจัดการและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อพุทธศิลป์อีสานของวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคอีสาน

๖) ระยะที่ ๗ การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ วีดีโอ ผลงานวิจัย วิดีทัศน์นำเสนอ และนวัตกรรม

เพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำแผ่นพับ หนังสือสรุปองค์ความรู้ เว็บไซต์ และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน สื่อสารสนเทศ วารสารท่องเที่ยวและวัฒนธรรม และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

๓.๖ การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามเนื้อหา (Content analysis) แล้วสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลจากการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยจะนำข้อมูลจากการวิเคราะห์จากเอกสารประกอบกับข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) หลังจากนั้น ผู้วิจัยใช้กับข้อมูลเบื้องต้นและข้อมูลที่เป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้ตีความแล้วนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Keys Information) นำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการนำเสนอภาพกิจกรรมและชุดองค์ความรู้ (หนังสือสรุปองค์ความรู้) และการสังเคราะห์ข้อมูลในพื้นที่ชุมชนทั้ง ๑๒ แห่ง ในพื้นที่ ๓ จังหวัดภาคอีสานตอนกลางให้ได้ผลเป็นเชิงประจักษ์ และนำผลไปใช้ประโยชน์ได้จริงในวงกว้าง โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิเคราะห์เนื้อหา ดังนี้

- ๑) ประวัติความเป็นมาของอุปแต้มในภาคอีสาน
- ๒) คุณค่าและเอกลักษณ์สำคัญของอุปแต้มที่ปรากฏในภาคอีสาน
- ๓) อิทธิพลพระพุทธศาสนาที่มีต่ออุปแต้มที่ปรากฏในภาคอีสาน
- ๔) กระบวนการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ประเภทอุปแต้มที่ปรากฏในภาคอีสาน
- ๕) การมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีต่อการจัดการท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ในภาคอีสาน
- ๖) ผลกระทบกระบวนการจัดการการมีส่วนร่วมของชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ในภาคอีสาน

๓.๗ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มุ่งเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร การเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต กระบวนการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ประเภทอุปแต้ม และการสนทนากลุ่มเฉพาะ นำมาทำการวิเคราะห์ สรุป และอภิปรายผล โดยจับประเด็นหลักของเรื่อง (Traits) และจำแนกเหตุการณ์หลักๆ ด้วยการแยกเป็นประเด็น ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย หลังจากนั้น คณะผู้วิจัยจะนำเสนอรายงานแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) พร้อมอ้างอิงคำพูดผู้ให้ข้อมูลสำคัญและนำเสนอรูปภาพประกอบเหตุการณ์ของเรื่องเพื่อยืนยันประเด็นที่พรรณนาวิเคราะห์ตามความเหมาะสม โดยเป็นการ

นำเสนอผลการวิจัยชุดองค์ความรู้ในการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพประกอบการบรรยายตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายพร้อมการบรรยายจากผลการลงพื้นที่ เพื่อหาข้อมูลที่จะนำมาสังเคราะห์ให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน แล้วนำไปสู่การสรุปองค์ความรู้สู่ผู้ปฏิบัติอีสาน แล้วนำข้อมูลไปสู่การจัดทำเวทีประชาคมในชุมชนหรือพื้นที่ โดยการจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชนหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง หลังจากนั้น จึงดำเนินการลงมือปฏิบัติการวิจัยเพื่อศึกษากระบวนการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ประเภทสุบแต้ม ตลอดจนผลกระทบกระบวนการที่เกิดจากการจัดการการมีส่วนร่วมของชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๑๒ แห่ง เพื่อจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ ผลงานวิจัย เพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำแผ่นพับโบว์ชาร์ต หนังสือสรุปองค์ความรู้ และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน สื่อสารสนเทศวารสารท่องเที่ยวและวัฒนธรรม และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “อุปถัมภ์อีสาน : การจัดการของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม” ซึ่งงานวิจัยนี้ได้ศึกษาพื้นที่ทั้งสิ้นจำนวน ๑๒ แห่ง สามารถแยกประเด็นศึกษาออกตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ดังนี้

๔.๑ เส้นทางแหล่งท่องเที่ยวด้านงานพุทธศิลป์ประเภทอุปถัมภ์ของวัดในภาคอีสาน

เส้นทางการท่องเที่ยวสำหรับนักท่องเที่ยวผู้สนใจในแหล่งท่องเที่ยวพุทธศิลป์ที่เป็นอุปถัมภ์ที่ปรากฏในวัดของภาคอีสานตอนกลางนั้น ซึ่งปรากฏในงานวิจัยนี้มีแหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๑๒ แห่ง ในเขตพื้นที่ภาคอีสานตอนกลาง จำนวน ๓ จังหวัด โดยมีพันธกิจในการพัฒนาการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม สู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาร่วมกัน

ซึ่งมีนโยบายและยุทธศาสตร์ในการเพิ่มศักยภาพด้านการท่องเที่ยว นอกจากนั้น ยังเป็นการสร้างรายได้และเป็นผลผลิตที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวที่มีความเชื่อมโยงกับการจัดการการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ รวมทั้งการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว รวมถึงการสร้างเครือข่ายอุตสาหกรรม การท่องเที่ยวประเภทต่าง ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ในพื้นที่ ตลอดจนกิจกรรมและการตลาดด้านการท่องเที่ยว

ซึ่งเส้นทางแหล่งท่องเที่ยวด้านงานพุทธศิลป์ประเภทอุปถัมภ์ของวัดในภาคอีสาน มีทั้งเส้นทางภายในจังหวัดและเส้นทางเชื่อมโยงระหว่างจังหวัด สำหรับเส้นทางภายในจังหวัดนั้นนับได้ว่าเป็นเส้นทางที่ชุมชนใช้ในการสัญจรในเชิงวัฒนธรรมในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว ซึ่งเป็นเส้นทางภายในจังหวัดโดยมีรายละเอียด ดังนี้

เส้นทางแหล่งท่องเที่ยวเพื่อชมพุทธศิลป์อุปถัมภ์ทั้ง ๑๒ แห่ง ในเขตพื้นที่ ๓ จังหวัด ได้แก่

๑) จังหวัดขอนแก่น จำนวน ๔ พื้นที่ ได้แก่ วัดไชยศรี ตำบลสาวตี่ อำเภอมือ, วัดสนวนวารีพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่, วัดมัญฉิมวิถียราม ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่, วัดสระบัวแก้ว ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองสองห้อง

๒) จังหวัดมหาสารคาม จำนวน ๔ พื้นที่ ได้แก่ วัดยางทวงวราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอบรบือ, วัดโพธาราม ตำบลดงบัง อำเภอนาคู, วัดป่าเลไลย์ ตำบลดงบัง อำเภอนาคู, วัดตาลเรื่อ ตำบลเขาไร่ อำเภอกุสุมาลย์

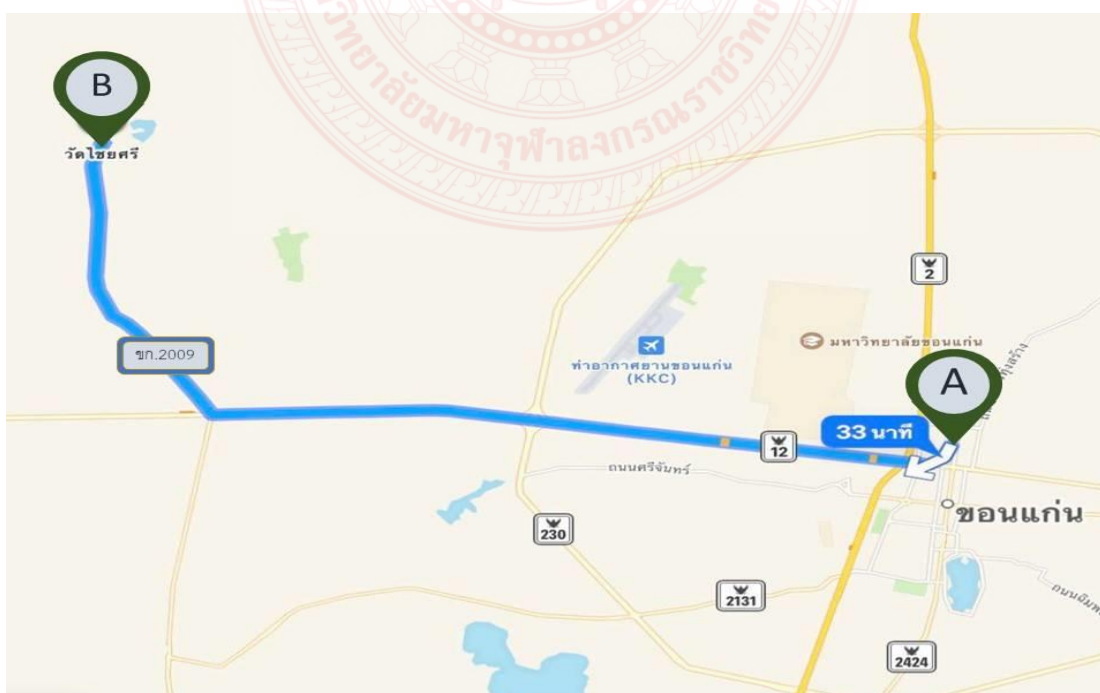
๓) จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน ๔ พื้นที่ ได้แก่ วัดขอนแก่นเหนือ ตำบลขอนแก่น อำเภอเมือง, วัดกลางมิ่งเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง, วัดประตูลี้ ตำบลนิเวศน์ อำเภอธวัชบุรี, วัดไตรภูมิคณาจารย์ ตำบลหัวโทน อำเภอสุวรรณภูมิ รวมพื้นที่วิจัยที่มีแหล่งท่องเที่ยวพุทธศิลป์ประเภทอุปถัมภ์จำนวน ๑๒ แห่ง

- ๙) วัดตาลเรื่อ อ.โกสุมพิสัย ถึงวัดกลางมิ่งเมือง อ.เมืองร้อยเอ็ด
 ๑๐) วัดกลางมิ่งเมือง อ.เมืองร้อยเอ็ด ถึงวัดขอนแก่นเหนือ อ.เมืองร้อยเอ็ด
 ๑๑) วัดขอนแก่นเหนือ อ.เมืองร้อยเอ็ด ถึงวัดประตูลี้ อ.ธวัชบุรี
 ๑๒) วัดประตูลี้ อ.ธวัชบุรี ถึงวัดไตรภูมิคนาจารย์ อ.สุวรรณภูมิ

หากพิจารณาจากแผนที่เส้นทางสำหรับการเดินทางเพื่อชมแหล่งท่องเที่ยวอุปถัมภ์ภายในวัดในภาคอีสานตอนกลาง ๓ จังหวัด ๑๒ พื้นที่นั้น ก็เห็นได้ว่า เส้นทางมีความเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๑๒ แห่ง เข้าด้วยกันโดยการสำรวจศึกษาเส้นทางแต่ละพื้นที่ ผู้วิจัยได้คำนึงถึงการอำนวยความสะดวกสบายแก่นักท่องเที่ยวหรือผู้สนใจศึกษา โดยในเส้นทางมีแหล่งท่องเที่ยวหรือที่พักที่สบายสำหรับนักท่องเที่ยว หรือเส้นทางทุกเส้นทางที่กำหนดขึ้นมีจุดจอดพักรถหรือสถานที่หยุดพักสายตาเพื่อผ่อนคลายจากการเดินทาง เช่น ป่า ปตท. สวนสาธารณะสำหรับจอดพักรถ เป็นต้น เพื่อความสะดวกของฝากหรือของชำร่วย ตลอดจนสินค้า OTOP ของชุมชนที่มีเส้นทางผ่าน

ดังนั้น การเชื่อมโยงเส้นทางที่ปรากฏในแผนที่ในภาพที่ ๔.๒ จึงเส้นทางสำหรับการเดินทางของนักท่องเที่ยวไกลออกไป สืบเนื่องจากการคำนึงถึงความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวตนเอง ตลอดจนการเดินทางท่องเที่ยวตามที่กำหนดเส้นทางขึ้นนั้น ก็จะทำให้เกิดการกระจายรายได้และเป็นการเชื่อมโยงการท่องเที่ยวหลายๆ ประเภท ซึ่งนับว่าเป็นการหยุดพักสายตา หรือในบางครั้งเป็นการท่องเที่ยวแบบผสมผสานเพื่อจะทำให้ป้องกันการเครียดของนักท่องเที่ยวเองซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้

จากเส้นทางดังกล่าวคณะผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลการเดินทางในแต่ละช่วงไว้ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๔.๒ การเดินทางจากจุด A ศาลากลางจังหวัดขอนแก่น ไปยังจุด B วัดไชยศรี
 ตำบลสาวดี อำเภอมือ

๑. จากศาลากลางจังหวัดขอนแก่น ถึง วัดไชยศรี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง

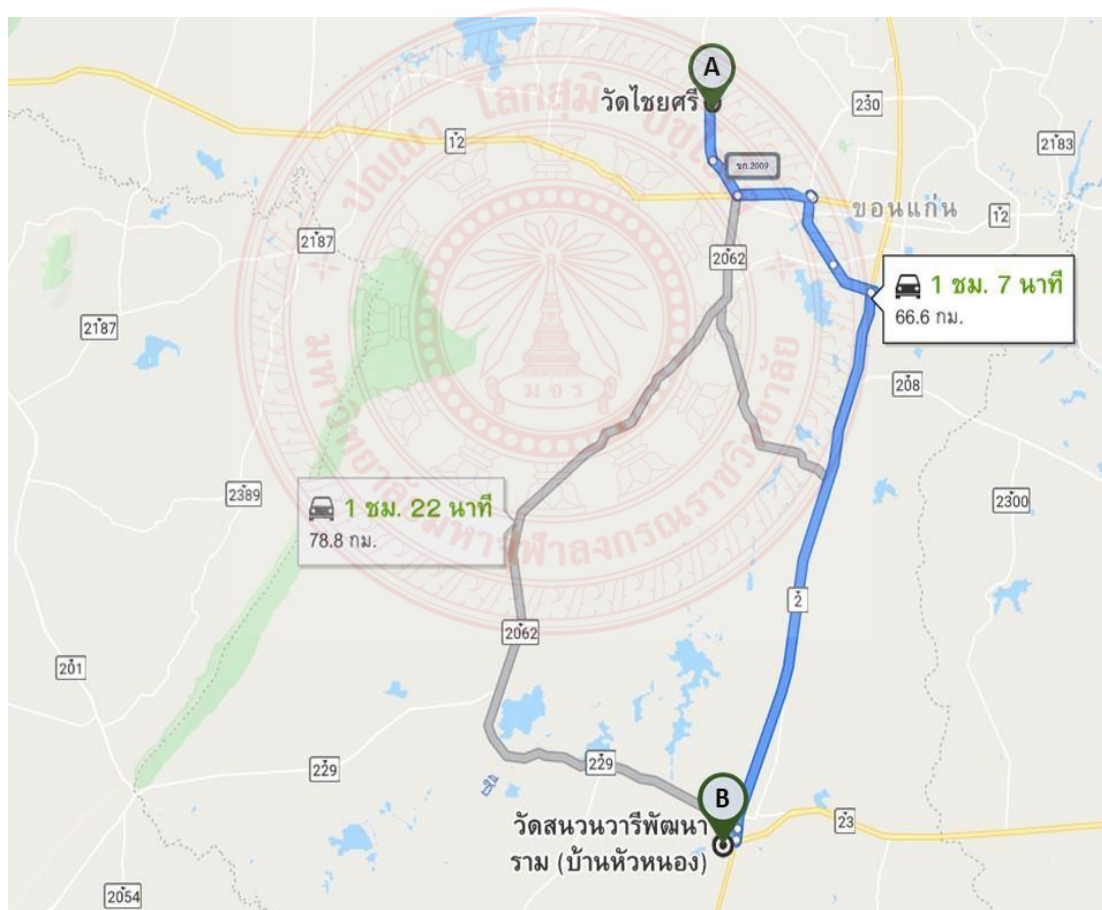
ใช้เส้นทาง : ถนนมะลิวัลย์ และเส้นทาง ขก ๒๐๐๙

ระยะทาง : ๒๑ กิโลเมตร

ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๓๓ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : เลี้ยวขวาเข้าสู่ถนนมะลิวัลย์ หมายเลข ๑๒ ขับตรงไปบนถนนมะลิวัลย์ เลี้ยวขวาเข้าสู่ถนน ขก ๒๐๐๙ ขับตรงไปบนถนน ขก ๒๐๐๙ เลี้ยวขวาเข้าสู่ถนนในหมู่บ้านสาวะถี และเลี้ยวซ้ายในหมู่บ้านสาวะถี วัดไชยศรีจะอยู่ด้านซ้ายมือ

๒. จากวัดไชยศรี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง ถึงวัดสนวนวารีพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

แผนภาพที่ ๔.๓ การเดินทางจากจุด A วัดไชยศรี ไปยังจุด B วัดสนวนวารีพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

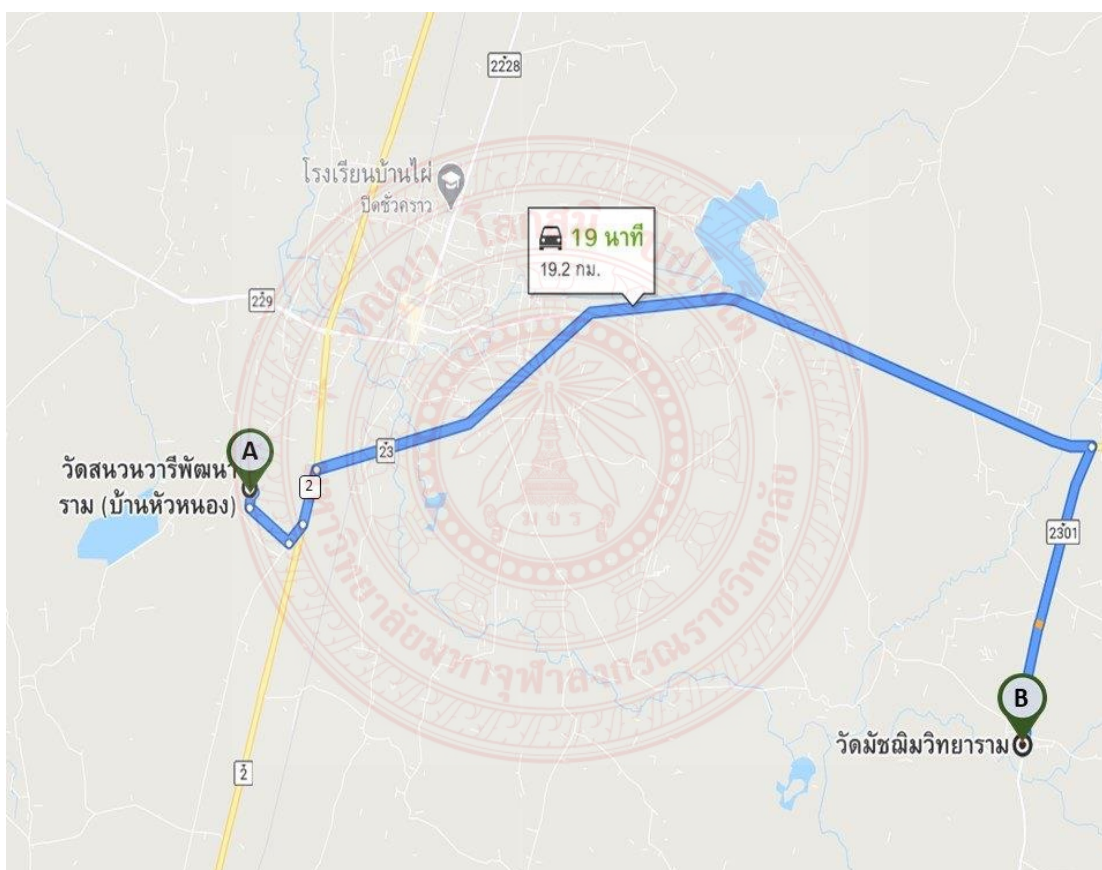
ใช้เส้นทาง : เส้นทาง ขก ๒๐๐๙ ถนนเลี่ยงเมือง และถนนหมายเลข ๒

ระยะทาง : ๖๖.๖ กิโลเมตร

ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๑ ชั่วโมง ๗ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : เลี้ยวซ้ายถนนในหมู่บ้านสาวะถี ขับตรงไปบนถนน ชก ๒๐๐๙ เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนมะลิวัลย์ หมายเลข ๑๒ ขับตรงไปบนถนนมะลิวัลย์ เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนเลียงเมืองขอนแก่น ขับตรงไปบนถนนเลียงเมือง เลี้ยวขวาเข้าสู่ถนนมิตรภาพ หมายเลข ๒ ขับตรงไปบนถนนมิตรภาพ หมายเลข ๒ เลี้ยวขวาเข้าสู่ถนนหมู่บ้านหัวหนอง เลี้ยวซ้ายเข้าสู่วัดสนวนวาริพัฒนาราม บ้านหัวหนอง

๓. จากวัดสนวนวาริพัฒนาราม ถึงวัดมัชฌิมวิทยาราม ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่

แผนภาพที่ ๔.๔ การเดินทางจากจุด A วัดสนวนวาริพัฒนาราม ไปยังจุด B วัดมัชฌิมวิทยาราม ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่

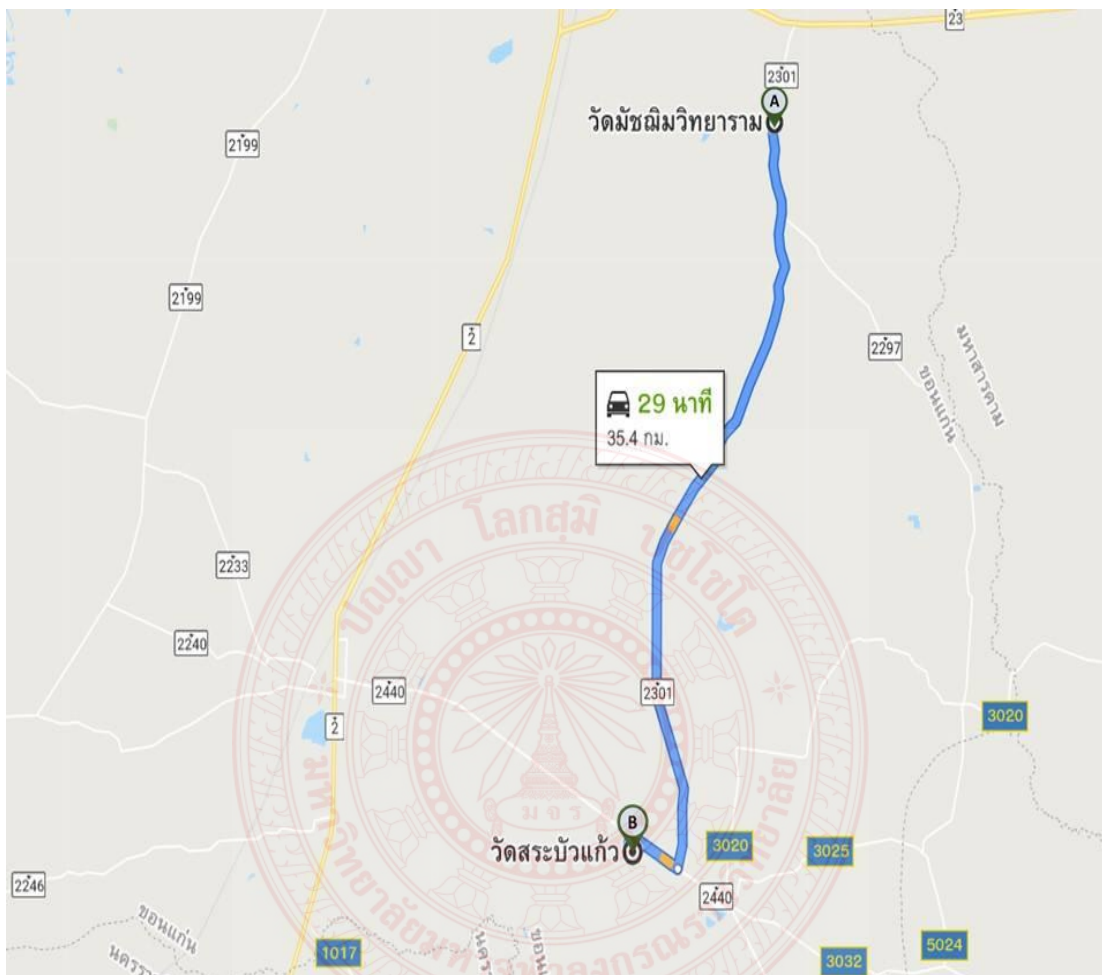
ใช้เส้นทาง : ถนนมิตรภาพ หมายเลข ๒ ถนนหมายเลข ๒๓ และถนนหมายเลข ๒๓๐๑

ระยะทาง : ๑๙.๒ กิโลเมตร

ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๑๙ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : ขับรถมุ่งหน้าเข้าสู่ถนนหมายเลข ๒ เลี้ยวขวาเข้าสู่ถนนหมายเลข ๒๓ ขับตรงไปบนถนนหมายเลข ๒๓ เลี้ยวขวาเข้าสู่ถนนหมายเลข ๒๓๐๑ ขับตรงบนถนนโยธาธิการ ขอนแก่น บ้านลาน-บ้านผักหวานโนนสว่าง วัดมัชฌิมวิทยารามจะตั้งอยู่ด้านซ้าย

๔. จากวัดมณีนิมิตวิทยาราม ถึงวัดสระบัวแก้ว ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง

แผนภาพที่ ๔.๕ การเดินทางจากจุด A วัดมณีนิมิตวิทยาราม ไปยังจุด B วัดสระบัวแก้ว
ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง

ใช้เส้นทาง : ถนนหมายเลข ๒๓๐๑ และถนนหมายเลข ๒๔๔๐

ระยะทาง : ๓๕.๔ กิโลเมตร

ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๒๙ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : ขับรถตรงไปบนถนนหมายเลข ๒๓๐๑ เลี้ยวขวาเข้าสู่ถนนหมายเลข ๒๔๔๐ ขับรถตรงไปบนถนนหมายเลข ๒๔๔๐ เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนในหมู่บ้านวังคุณ ขับรถตรงเข้าสู่วัดสระบัวแก้ว

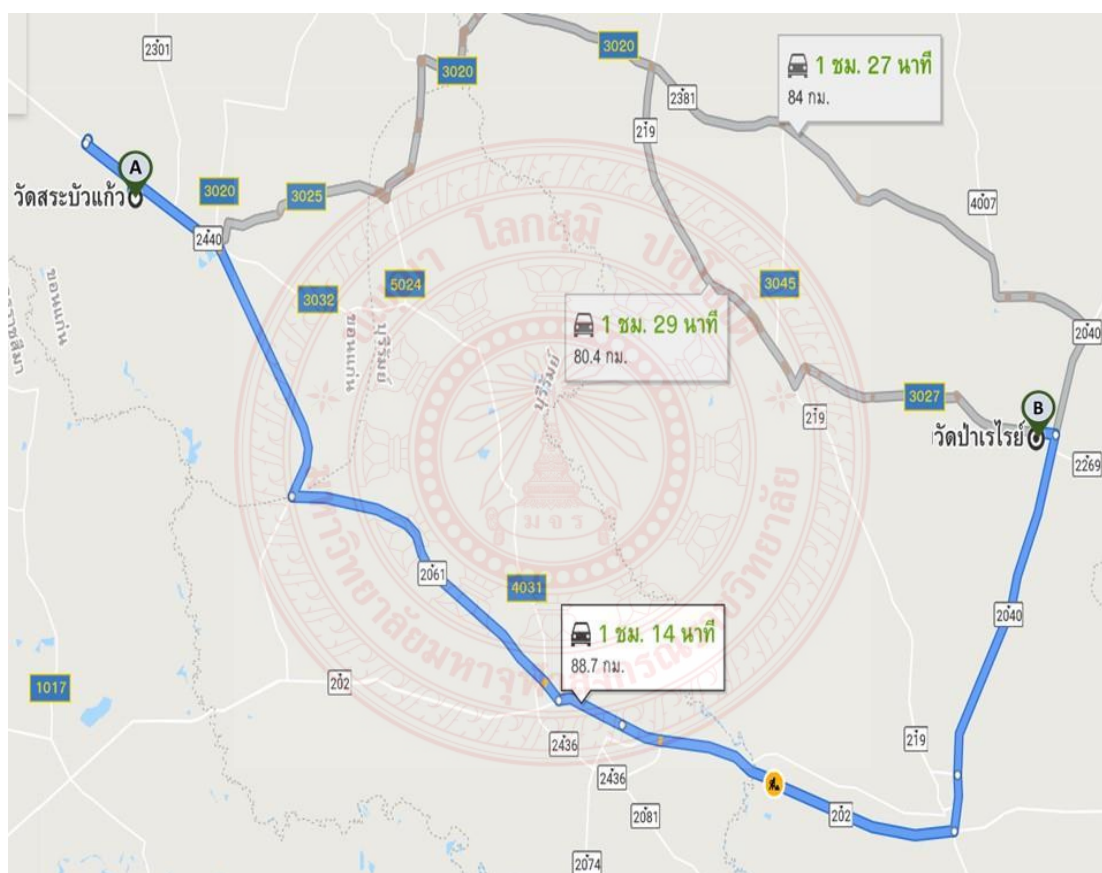
๕. จากวัดสระบัวแก้ว ถึงวัดป่าเรไรย์ ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน

ใช้เส้นทาง : ถนนหมายเลข ๒๔๔๐ ถนนเจนจบทิศ หมายเลข ๒๐๖๑ และถนนอรุณ
ประเสริฐ หมายเลข ๒๐๒ ถนนหมายเลข ๒๐๔๐ ถนน มค.๓๐๓๗

ระยะทาง : ๘๘.๗ กิโลเมตร

ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๑ ชั่วโมง ๑๔ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : ขับรถตรงไปบนถนนหมายเลข ๒๔๔๐ ตรงไปบนถนนเจนจบทิศ ๒๔๔๐ เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนหมายเลข ๒๐๖๑ ขับรถตรงไปบนถนน ๒๐๖๑ เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนเข้าสู่ถนนหมายเลข ๒๐๒ ขับรถตรงไปบนถนนหมายเลข ๒๐๒ เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนหมายเลข ๒๐๔๐ ขับตรงไปแล้วเลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนน มค.๓๐๓๗ เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนในหมู่บ้านหนองพอก ขับรถตรงเข้าสู่วัดป่าไร่ไธ

แผนภาพที่ ๔.๖ การเดินทางจากจุด A วัดสระบัวแก้ว ไปยังจุด B วัดป่าไร่ไธ ตำบลดงบัง อำเภอนาตูน

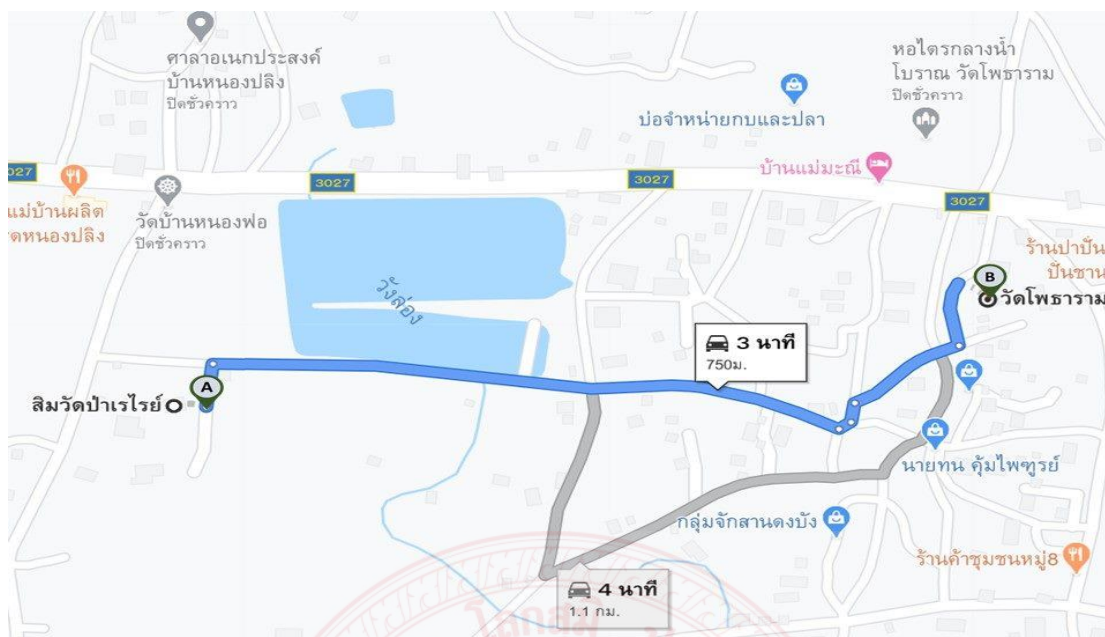
๖. จากวัดป่าไร่ไธ ถึงวัดโพธาราม ตำบลดงบัง อำเภอนาตูน

ใช้เส้นทาง : ถนนระหว่างหมู่บ้านหนองพอก ไปยังหมู่บ้านดงบัง

ระยะทาง : ๗๕๐ เมตร

ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๓ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : ขับรถเลี้ยวขวาจากถนนในหมู่บ้านหนองพอก ตรงไปเลี้ยวขวาแล้วเบี่ยงซ้ายไปตามถนนในหมู่บ้านดงบัง ตรงไปแล้วเลี้ยวซ้ายเข้าสู่วัดโพธาราม

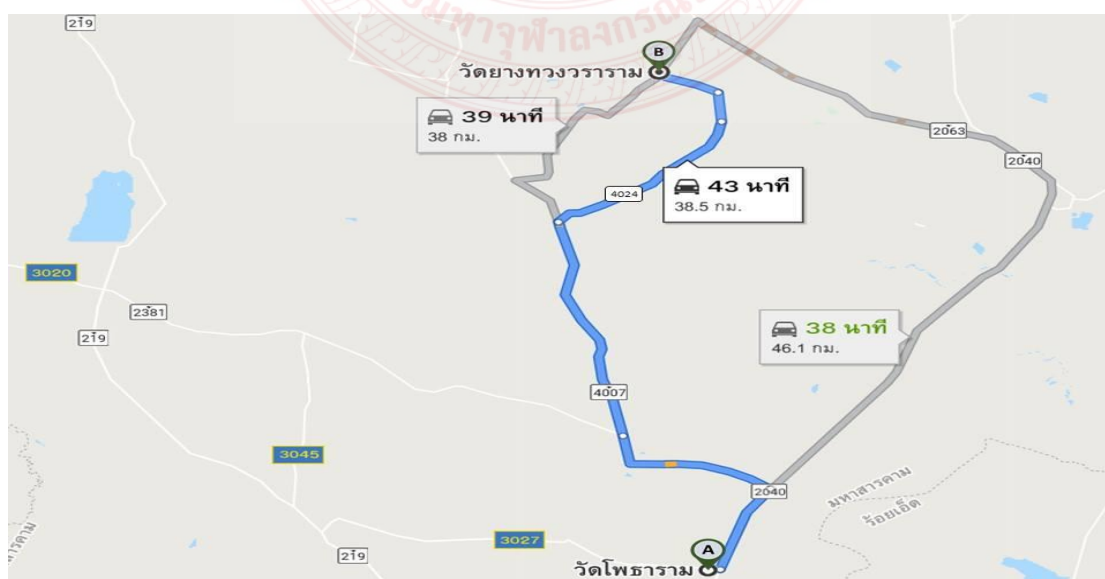
แผนภาพที่ ๔.๗ การเดินทางจากจุด A วัดป่าเรไร ไปยังจุด B วัดโพธาราม ตำบลงบัง อำเภอนาดูน

๗. จากวัดโพธาราม ถึงวัดยางทงวราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอศรีบิ

ใช้เส้นทาง : ถนนหมายเลข ๒๐๔๐ ถนนหมายเลข ๔๐๐๗ และถนนหมายเลข ๔๐๒๔

ระยะทาง : ๓๘.๕ เมตร

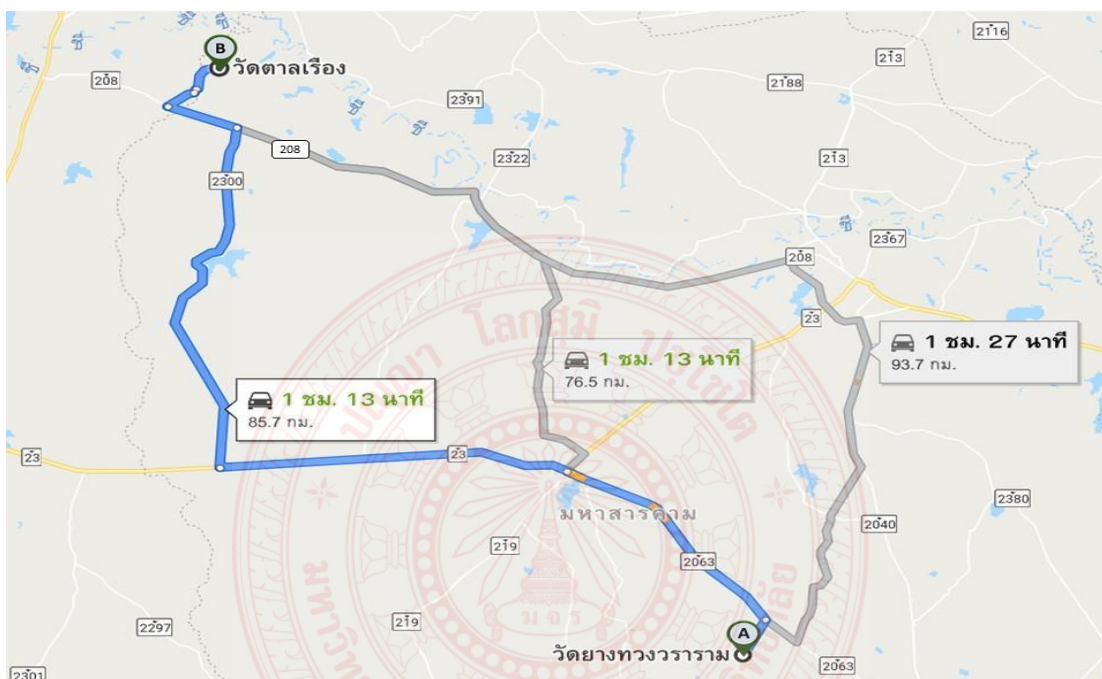
ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๔๓ นาที

แผนภาพที่ ๔.๘ การเดินทางจากจุด A วัดโพธาราม ไปยังจุด B วัดยางทงวราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอศรีบิ

รายละเอียดในการเดินทาง : ขับรถมุ่งหน้าไปบนถนนหมายเลข ๒๐๔๐ เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนหมายเลข ๔๐๐๗ ขับรถตรงไปแล้วเลี้ยวขวาเข้าสู่ถนนหมายเลข ๔๐๒๔ เบี่ยงซ้ายตรงเข้าสู่วัดยางทองวราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอศรีบุญเรือง

๘. จากวัดยางทองวราราม ถึงวัดตาลเรือ ตำบลเขาวไร่ อำเภอโกสุมพิสัย

แผนภาพที่ ๔.๙ การเดินทางจากจุด A วัดยางทองวราราม ไปยังจุด B วัดตาลเรือ ตำบลเขาวไร่ อำเภอโกสุมพิสัย

ใช้เส้นทาง : ถนนหมายเลข ๒๐๖๓ ถนนหมายเลข ๒๓ ถนนหมายเลข ๒๓๐๐ และถนนหมายเลข ๒๐๓

ระยะทาง : ๘๕.๗ เมตร

ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๑ ชั่วโมง ๑๓ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : ขับรถมุ่งหน้าไปบนถนนหมายเลข ๒๐๖๓ ขับรถตรงไปบนถนนหมายเลข ๒๓ เลี้ยวขวาเข้าสู่ถนนหมายเลข ๒๓๐๐ ขับรถตรงไปแล้วเลี้ยวซ้ายเข้าสู่ถนนหมายเลข ๒๐๓ แล้วเลี้ยวขวาเข้าสู่วัดตาลเรือ ตำบลเขาวไร่ อำเภอโกสุมพิสัย

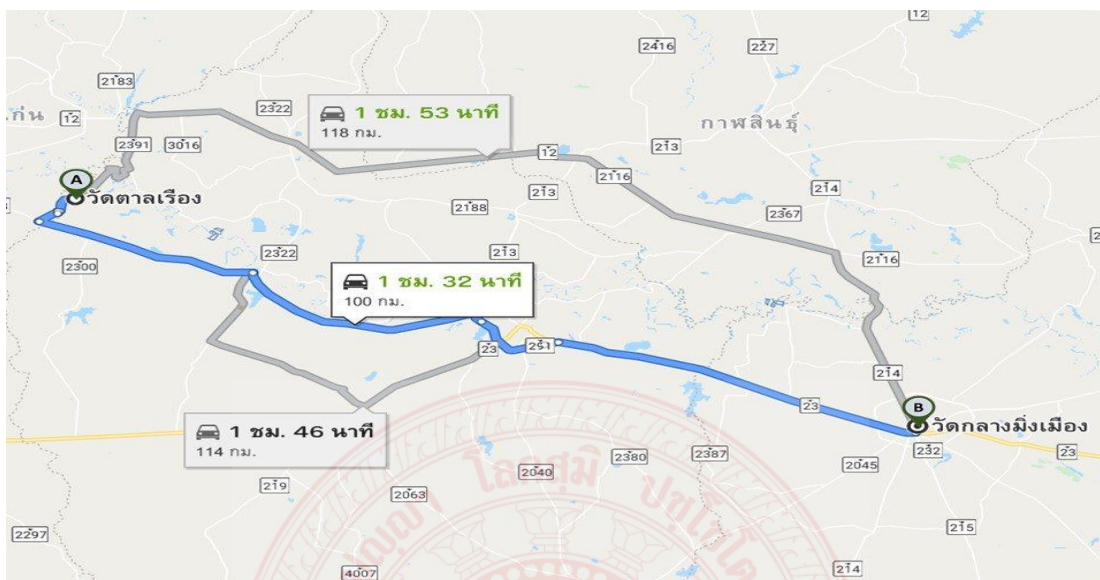
๙. จากวัดตาลเรือ ถึงวัดกลางมิ่งเมือง ตำบล อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

ใช้เส้นทาง : ถนนหมายเลข ๒๓๐๐ และถนนหมายเลข ๒๓

ระยะทาง : ๑๐๐ เมตร

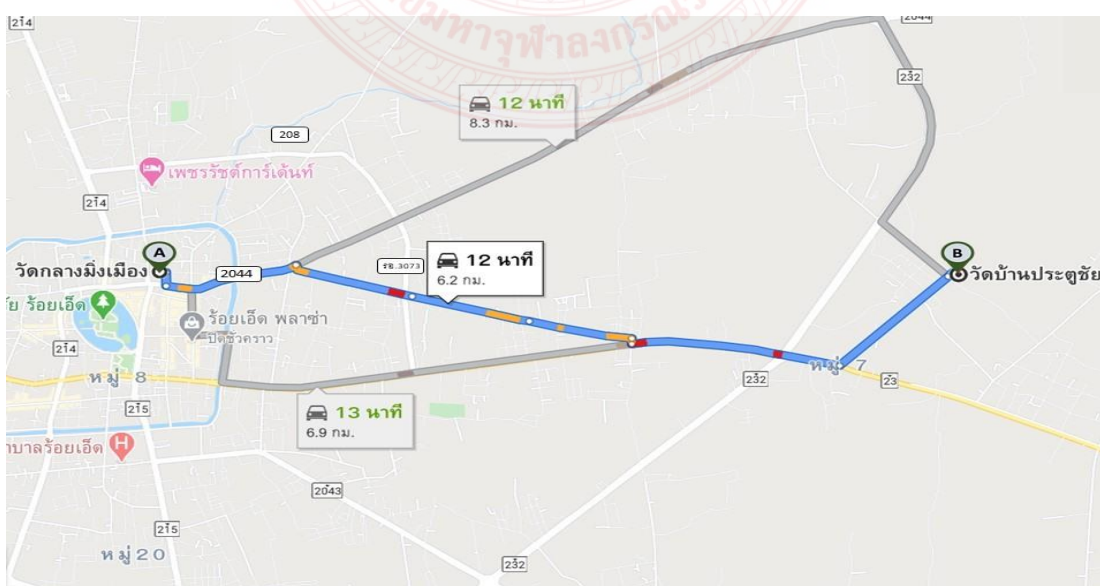
ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๑ ชั่วโมง ๓๒ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : ขับรถมุ่งหน้าไปบนถนนหมายเลข ๒๓๐๐ ขับรถตรงไปบนถนนหมายเลข ๒๓ แล้วขับรถตรงไปเข้าสู่วัดกลางมิ่งเมือง ตำบล อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

แผนภาพที่ ๔.๑๐ การเดินทางจากจุด A วัดตาลเรื่อ ไปยังจุด B วัดกลางมิ่งเมือง ตำบลเขาวัว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

๑๐. จากวัดกลางมิ่งเมือง ถึง วัดประตูลี้ ตำบล อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

แผนภาพที่ ๔.๑๑ การเดินทางจากจุด A วัดกลางมิ่งเมือง ไปยังจุด B วัดประตูลี้ ตำบลเขาวัว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

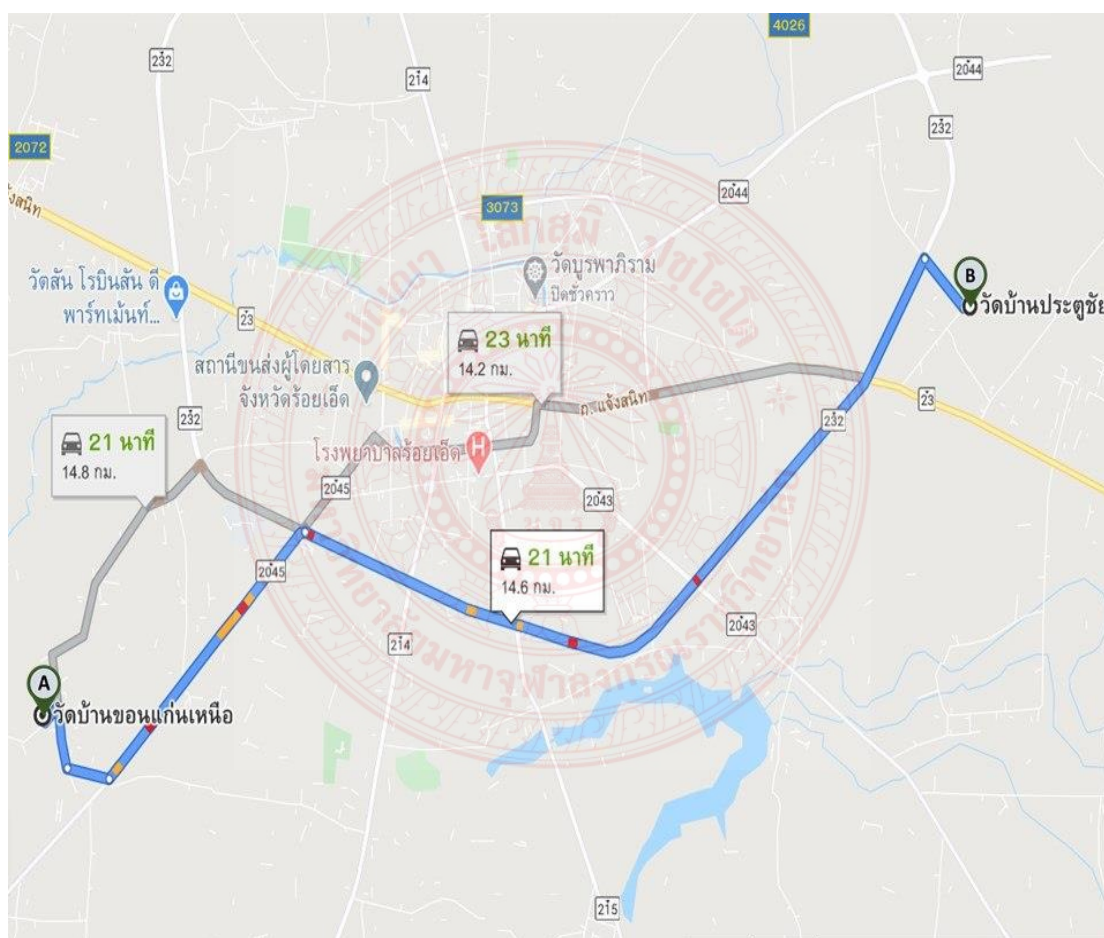
ใช้เส้นทาง : ถนนหมายเลข ๒๓๐๐ และถนนหมายเลข ๒๓

ระยะทาง : ๑๐๐ เมตร

ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๑ ชั่วโมง ๓๒ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : ขับรถมุ่งหน้าไปบนถนนหมายเลข ๒๓๐๐ ขับรถตรงไปบนถนนหมายเลข ๒๓ แล้วขับรถตรงไปเข้าสู่วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

๑๑. จากวัดประตู่ชัย ถึง วัดขอนแก่นเหนือ ตำบล อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

แผนภาพที่ ๔.๑๒ การเดินทางจากจุด A วัดกลางมิ่งเมือง ไปยังจุด B วัดประตู่ชัย ตำบลเขาวไร่ อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

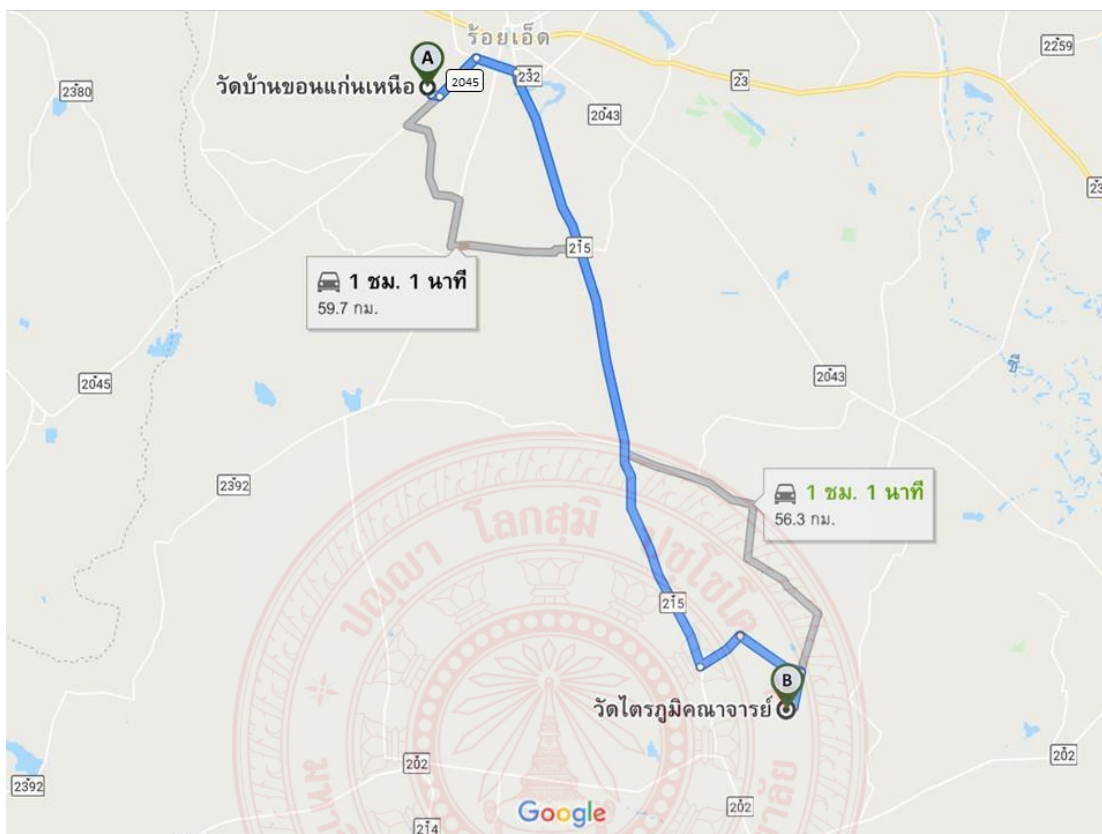
ใช้เส้นทาง : ถนนหมายเลข ๒๓๐๐ และถนนหมายเลข ๒๓

ระยะทาง : ๑๐๐ เมตร

ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๑ ชั่วโมง ๓๒ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : ขับรถมุ่งหน้าไปบนถนนหมายเลข ๒๓๐๐ ขับรถตรงไปบนถนนหมายเลข ๒๓ แล้วขับรถตรงไปเข้าสู่วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

๑๒. จากวัดxonแก่นเหนือ ถึง วัดไตรภูมิคณาจารย์ ตำบล อำเภอสุวรรณภูมิ

แผนภาพที่ ๔.๑๓ การเดินทางจากจุด A วัดขอนแก่นเหนือ ไปยังจุด B วัดไตรภูมิคณาจารย์
อำเภอสุวรรณภูมิ

ใช้เส้นทาง : ถนนหมายเลข ๒๓๐๐ และถนนหมายเลข ๒๓

ระยะทาง : ๑๐๐ เมตร

ระยะเวลาในการเดินทาง : ประมาณ ๑ ชั่วโมง ๓๒ นาที

รายละเอียดในการเดินทาง : ขับรถมุ่งหน้าไปบนถนนหมายเลข ๒๓๐๐ ขับรถตรงไปบนถนนหมายเลข ๒๓ แล้วขับรถตรงไปเข้าสู่วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด

สรุปภาพรวมจึงเห็นได้ว่า สำหรับเส้นทางท่องเที่ยวชมสุบแต้ม จังหวัดขอนแก่น มี ๔ แห่ง เริ่มจากจังหวัดขอนแก่น โดยใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๒๓๐ ซึ่งเป็นถนนรอบเมือง ไปออกที่เส้นทางหลวงหมายเลข ๑๒ และเข้าสู่ถนนหมายเลข ๒๐๐๙ ถึงสิมวัดไชยศรี บ้านสาววัดถีนั่น ถือว่าเป็นเส้นทางที่เหมาะสมและสะดวกที่สุด ซึ่งถ้าวิเคราะห์จากเส้นทางการท่องเที่ยวนี้แล้ว ถือว่าเส้นทางนี้ยังมีแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ที่น่าสนใจในการแวะชม เช่น วัดหนองแวง วัดทุ่งเศรษฐี พุทธมณฑลอีสาน วัดป่าบ้านหนองหลุม เป็นต้น จากเส้นทางการท่องเที่ยวพุทธศิลป์สิมวัดไชยศรี บ้านสาววัดถีนั่น เดินทางต่อโดยใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๒๓ เพื่อเยี่ยมชมสิมวัดสนวนวาริพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง และสิม

วัดมณีมาวิหาราม ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่ อำเภอบ้านไผ่ นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปท่องเที่ยวต่อได้ยังอำเภอนองสองห้องโดยใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๒๓๐๑ ไปสู่เส้นทางหลวงหมายเลข ๒๔๔๐ เข้าสู่ถนนสายโยธิการใต้ หรือนักท่องเที่ยวสามารถเลือกใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๒๓ เข้าสู่ถนนหลวงหมายเลข ๒ แล้วเดินทางไปเที่ยวชมสิมสิมวัดสระบัวแก้ว ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง

แผนภาพที่ ๔.๑๔ แผนที่การท่องเที่ยวชมสถาปัตยกรรม ๓ จังหวัด คือ ขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด

ส่วนพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรมในจังหวัดมหาสารคาม สามารถเริ่มจากวัดยางทองวราราม ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ในตำบลยาง อำเภอบรบือโดยใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๒๓ จากอำเภอบรบือ ไปอำเภอนาคูประมาณ ๒๐ กิโลเมตรแล้วเลี้ยวขวาไปตามเส้นทางหลวงชนบทหมายเลข ๓๐๐๒ ประมาณ ๕ กิโลเมตรก็ถึงสิมวัดยางทองวรารามจากจุดนี้นักท่องเที่ยวสามารถใช้เส้นทางหลวงชนบทเดินทางไปยังสิมวัดโพธารามและวัดป่าเลไลยก์ได้ โดยผ่านทางบ้านบัวมาศ บ้านนาข่า ออกสู่อำเภอนาคูได้ ซึ่งมีระยะทางประมาณ ๔๐ กิโลเมตร แต่เส้นทางนี้ถือว่าเป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่น่าสนใจ กล่าวคือ นอกจากแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรมแล้ว ยังมีแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ซึ่งมีที่ตั้งระหว่างเส้นทางนี้ เช่น กุฏิบัวมาศ ศูนย์ศึกษาช้างทองคำ พระบรมธาตุนาคู่น พิชัยภัณฑ์เฮือนอีสาน สวนวลัยรุกขเวช กุฏิสันตรัตน์ พิชัยภัณฑ์กุฏิสันต์ ศาลนางขาว และบริเวณพื้นที่นครจำปาศรีเก่า เป็นต้น ซึ่งสามารถจัดเป็นการ

ท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมได้ นอกจากนี้บริเวณพื้นที่ใกล้เคียงพระบรมธาตุนาควน ยังมีกลุ่มเกษตรกรที่จัดทำผลิตภัณฑ์เชิงภูมิปัญญาหรือแม้แต่การทำโฮมสเตย์ ซึ่งมีความเหมาะสมในการท่องเที่ยวและพักผ่อนโดยใช้ระยะเวลาช่วงวันหยุด ประมาณ ๑ คืน ๒ วันได้

จังหวัดร้อยเอ็ด มีแหล่งท่องเที่ยวประเภทฮูปแต้ม จำนวน ๔ แห่ง ถ้าเรานับวัดกลางมิ่งเมืองเป็นจุดเริ่มต้นในการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวสามารถเข้าชมสิมวัดกลางมิ่งเมืองเสร็จแล้ว ก็ใช้เส้นทางหลัก คือ ถนนสาย ๒๓ มุ่งหน้าไปที่สิมแห่งที่ ๒ คือวัดประตูลี้ซึ่งอยู่ห่างจากวัดกลางมิ่งเมืองประมาณ ๑๕ กิโลเมตร จากวัดประตูลี้ไปวัดไตรภูมิคนาจารย์ ประมาณ ๓๐ กิโลเมตร และกลับมาสู่สิม วัดขอนแก่นเหนืออีกประมาณ ๒๕ กิโลเมตร ซึ่งสามารถใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๒๓ ได้ และใช้เวลาในการเที่ยวชมแหล่งท่องเที่ยวพุทธศิลป์ประเภทฮูปแต้มได้ภายในเวลา ๑ วัน อีกอย่างประการหนึ่ง เส้นทางนี้สามารถเพิ่มแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ซึ่งมีสถานที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกันได้ เช่น บึงพลาญชัย และท้องฟ้าจำลอง หรือศูนย์วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมเพื่อการศึกษาร้อยเอ็ด เป็นต้น ซึ่งอาจจะจัดเป็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัฒนธรรมได้

๔.๒ จิตรกรรมฝาผนังสิมประเภทฮูปแต้มที่ปรากฏในพื้นที่อีสานตอนล่าง

สิมหรือโบสถ์ถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของพุทธศาสนา ที่ถูกสร้างขึ้นโดยชาวพุทธที่มีความศรัทธาในพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่า สิมเป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายที่สะท้อนทั้งศาสนาคติ คติความเชื่อ สังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวิถีชีวิตของคนในสมัยนั้น ๆ ได้ ซึ่งสิมและภาพจิตรกรรมเหล่านี้ได้ถูกสร้างและเขียนภาพขึ้นทั้งภายนอกและภายในตัวสิมด้วยวัตถุประสงค์ตามธรรมชาติเท่าที่แสวงหาได้ในยุคนั้น แต่สิ่งหนึ่งที่คนในสมัยนั้นนิยมเขียนหรือวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังสิม คือ เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ การสร้างหรือการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ หรือชาดก ซึ่งส่วนมากจะเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระเจ้าสิมชาติ ที่มีความโดดเด่นคือเรื่องพระเวสสันดร เกี่ยวกับคติความเชื่อ เช่น ไตรภูมิหรือเรื่องเกี่ยวกับพระมาลัยโปรดสัตว์นรก นอกจากนี้ยังพบจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นวรรณกรรมท้องถิ่น เช่น เรื่องสินไซ ปาจิต อรพิม และเรื่องเกี่ยวกับพระลัก พระลาม เป็นต้น และสิ่งที่จิตรกรรมฝาผนังซึ่งสิมทุกแห่งได้แสดงออกมาก็คือ ฮูปแต้มเกี่ยวกับวิถีชีวิตของสังคมวัฒนธรรมในยุคนั้น ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังหรือฮูปแต้มทั้งหมดสามารถจัดเป็นกลุ่มได้ ดังนี้

๔.๒.๑ จิตรกรรมฮูปแต้มประเภทพุทธประวัติ

ฮูปแต้มหรือจิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวกับพุทธประวัติที่พบในพื้นที่อีสานตอนกลางถือว่ามีความโดดเด่น ซึ่งสามารถพบได้จากสิมทุกแห่งในอีสานตอนกลาง จะต่างกันเพียงแค่ความละเอียดปราณีตของการเขียนภาพของช่างภาพในแต่ละแห่งเท่านั้น ส่วนมากภาพจิตรกรรมฝาผนัง จะเริ่มนำเสนอตั้งแต่เทวดาหรือพระอินทร์ได้ขึ้นไปอาราธนาพระโพธิสัตว์จากสวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อลงมาเกิดในโลกมนุษย์ โดยพื้นที่ด้านบนของผนังสิม ซึ่งอาจจะใช้ด้านข้าง หรือด้านหน้าของสิมเป็นพื้นที่นำเสนอพุทธประวัติดังกล่าว เช่น สิมที่วัดยางทองวราราม และวัดกลางมิ่งเมือง เป็นต้น จิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติที่มีความโดดเด่นปรากฏให้เห็นทุกแห่งของสิมในพื้นที่อีสานตอนกลาง คือ ช่วงเจ้าชายสิทธัตถะออกผนวช เพื่อแสวงหาโมกขธรรม ซึ่งเรื่องราวในช่วงนี้จะเน้นให้เห็นภาพที่เจ้าชายสิทธัตถะเห็นภาพการนอนของนางรำ การเสด็จออกจากพระราชวังด้วยม้านกทูต พร้อมนายฉันทะการตัดพระเกศา และภาพของเทวดานำพานทองมารองรับพระเกศาไปประดิษฐานไว้ที่พระ

จุฬามณี เป็นต้น ภาพที่โดดเด่นลำดับต่อมา คือ การผจญมาร ซึ่งในภาพได้นำเสนอจิตรกรรมรูปเต็มของเจ้าชายสิทธัตถะหรือพระพุทธเจ้า นั่งเหนือบรรลัภ์ ด้านล่างมีพระแม่ธรณีบีบมวยผม รอบข้างทั้งชายและชาวเต็มไปด้วยกองทัพพระยามารและบริวาร^๑ แต่มีข้อที่น่าสังเกตคือ พาหนะและอาวุธยุทธภัณฑ์ของมารและบริวารจะเห็นอาวุธที่หาได้ในท้องถื่น เช่น มีด ดาบ หอก ธนู และปืน เป็นต้น สำหรับพาหนะที่ใช้เป็นหลักคือช้าง รวมทั้งพาหนะที่สะท้อนให้เห็นถึงสังคมในยุคนั้น คือ ควาย และสัตว์คล้ายกระรอก เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานแนวคิด และจินตนาการของการต่อสู้ของสังคมในสมัยนั้นผ่านจิตรกรรมพุทธประวัติ

แผนภาพที่ ๔.๑๕ เจ้าชายสิทธัตถะขี่ม้าเสด็จออกจากพระราชวัง

ถัดจากภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องการผจญมารของพุทธเจ้าแล้ว ปรากฏมีภาพจิตรกรรมที่โดดเด่น คือ ภาพในช่วงเหตุการณ์ช่วงก่อนและหลังการปรินิพพานจนถึงการถวายเพลิงพระศพของพระพุทธเจ้า ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังในช่วงนี้จะเริ่มตั้งแต่การรับบิณฑบาตจากนายจุนทะ การเสวยอาหาร การอาเจียน ปลงอายุสังขารปรินิพพานและการถวายเพลิงศพของพระพุทธเจ้าในที่สุด ซึ่งการถวายเพลิงพระบรมศพของพระพุทธองค์ ถูกแสดงออกมาด้วยภาพของการทำเมรุมาศแบบวัฒนธรรมอีสานหรือที่เรียกว่า เมรุลอย^๒ ซึ่งในวัฒนธรรมอีสานนิยมทำถวายแด่พระผู้ใหญ่ซึ่งเป็นที่ศรัทธาและเคารพนับถือในชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นคติความเชื่อแบบท้องถิ่นที่ปรากฏในงานเขียนพุทธประวัติจากจิตรกรรมฝาผนังสมัยในพื้นที่อีสาน

^๑ สัมภาษณ์ นายเคน, ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านดงบัง, ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๒.

^๒ สัมภาษณ์ นายคำพอง รัตนรังสี, ชาวบ้านดงบัง, ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๒.

แผนภาพที่ ๔.๑๖ เจ้าชายสีหธัตถะตัดพระเกศา

แผนภาพที่ ๔.๑๗ ผจญมาร

แผนภาพที่ ๔.๑๘ ประชุมเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้า

๔.๒.๒ จิตรกรรมอุปแต้มประเภทชาดก

จิตรกรรมประเภทชาดกถือว่าเป็นอุปแต้มหลักที่พบจากสิมในพื้นที่อีสานตอนกลาง หรืออาจกล่าวได้ว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังจากสิม ได้อุทิศพื้นที่ส่วนมากให้แก่ชาดก ซึ่งเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ในแต่ละชาติ ซึ่งชาดกที่มีความชัดเจนคือ เรื่องพระเจ้าสิบชาติ เช่น สิมวัดกลางมิ่งเมือง วัดป่าเลไลยก์ เป็นต้น และชาดกที่มีความโดดเด่นคือ พระเวสสันดรชาดก ซึ่งถือว่าเป็นชาติสุดท้ายในการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จากข้อสังเกตทำให้พบว่า ภาพจิตรกรรมที่เกี่ยวกับพระเวสสันดรชาดกที่มีความโดดเด่น คือ ในช่วงพระเวสสันดรและนางมัทรีได้นำพระโอรสและพระธิดา คือ กัณหาและชาลีออกไปอยู่ภายนอกพระนคร และมีพราหมณ์ชูชกมาขอพระโอรสและพระธิดาไปเป็นคนรับใช้ ถัดจากนั้นส่วนมาก ก็จะเป็นบทบาทของพราหมณ์ชูชกที่มีภาพเรื่องเล่าอย่างโดดเด่นทุกขั้นตอน ซึ่งสะท้อนให้เห็นอิริยาบถของชูชกในรูปลักษณะของความน่าเกลียดทั้งร่างกายและจิตใจ จนภาพชูชกต้องแตกตาย และทำการเผาศพ โดยบางแห่งมีภาพพระบังสุกุล และการเผาชูชก^๓ หลังจากนั้นก็มีภาพที่แสดงออกถึงความยิ่งใหญ่ของการอัญเชิญพระเวสสันดรเข้าเมือง ซึ่งภาพเหตุการณ์เหล่านี้ได้ผสมผสานเอาวัฒนธรรมแบบท้องถิ่นเข้าไปด้วย ทำให้เห็นการมีส่วนร่วมความมีชีวิตชีวาและการได้เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่าเกี่ยวกับชาดกพระเวสสันดร

^๓ สัมภาษณ์ นายรังสรรค์ พรหมสิริ, มัคทายกวัดบ้านดงบัง, ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๒.

แผนภาพที่ ๔.๑๙ พระเวสสันดร มัทรีและกัณหา ซาลีเสด็จออกนอกพระราชวัง

แผนภาพที่ ๔.๒๐ ชูชกเดินทางไปเพื่อขอกัณหา ซาลี

แผนภาพที่ ๔.๒๑ ชูชกจูงกันหา ชาลี

นอกจากเวสสันดรชาดกแล้ว ยังปรากฏชาดกอื่น ๆ อีกด้วย เช่น ภูริทัตต์ พระมหาชนก แต่ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับพระเจ้าสิบชาติเป็นหลัก เช่น สิมวัตกลางมิ่งเมือง ร้อยเอ็ด เป็นต้น ซึ่งภาพจิตรกรรมเหล่านี้ได้ถูกนำเสนอให้เห็นแนวคิดหลักของชาดกนั้น เช่น มหาชนก เป็นต้น ก็ถูกนำเสนอตอนเรือล่มและมหาชนกได้รับการช่วยเหลือ

แผนภาพที่ ๔.๒๒ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระมหาชนก วัดกลางมิ่งเมือง

๔.๒.๓ จิตรกรรมสุปแต่้มเกี่ยวกับไตรภูมิและพระมาลัย

แนวคิดและพฤติกรรมประการหนึ่งของคนอีสานหรืออาจจะรวมทั้งคนไทยส่วนใหญ่คือ ความเชื่อเรื่องบุญ บาป นรก สวรรค์ การทำดีได้ดี การทำชั่วได้ชั่ว ซึ่งแนวคิดเหล่านั้นถูกแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ผ่านวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิหรือพระมาลัยโปรดสัตว์นรก โดยภาพจิตรกรรมฝาผนังได้สะท้อนให้เห็นผลของการกระทำผิดศีลธรรมของมนุษย์ที่ต้องได้รับโทษในนรก หรือถูกตรวจสอบผลกรรมโดยพระยายมและผู้ที่เกี่ยวข้องก่อนส่งไปรับผลกรรมนั้น ซึ่งภาพที่สะท้อนออกมาส่วนมากจะอยู่ในกรอบของการผิดศีลธรรมทั้ง ๕ ข้อ เช่น การทรมารสัตว์ (การตอนวัว) เป็นต้น การถูกเลี้ยงเหล็กตัดตัว การเอาน้ำร้อนกรอกปาก การตกกระทะทองแดง การเอาคีมหนีบลิ้น^๔ เป็นต้น ก่อนที่จะมีภาพของพระมาลัยมาโปรด และบางภาพก็แสดงให้เห็นว่าพระมาลัยได้ยื่นขวยจีวรให้สัตว์นรกได้จับ ดึงขึ้นมาจากนรกแต่ก็ไม่สำเร็จ รวมถึงการขึ้นต้นจันทน์และมินกกาปากเหล็กมาจิกที่ศีรษะและมินายนิรยบาลเอาหอกทิ่มและแทงอยู่ข้างล่าง ภาพเหล่านี้ถือว่าการแสดงให้เห็นแนวคิดทางศาสนาที่ถูกถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมนอกพระไตรปิฎกที่มีอิทธิพลต่อสังคมวัฒนธรรมอีสานเป็นอย่างมาก

แผนภาพที่ ๔.๒๓ พระมาลัยโปรดสัตว์นรก

^๔ สัมภาษณ์ นายสกลิต ปัญญา, ปราชญ์ชาวบ้านดงบัง, ๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๒.

แผนภาพที่ ๔.๒๔ พระมัลลียืนผ้าช่วยเหลือนักต๋นรกรตามความเข้าใจของชาวบ้าน

๔.๒.๔ จิตรกรรมรูปแต่ัมประเภทวรรณกรรมท้องถิ่น

สำหรับจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นวรรณกรรมเล่าเรื่องเกี่ยวกับท้องถิ่นที่โดดเด่น เห็นจะเป็นเรื่องสินไชย ปาจิต อรพิม พระลักพระลาม รามเกียรติ์^๕ สองเรื่องเรื่องถือว่าเป็นวรรณกรรมเรื่องเล่าเกี่ยวกับวีรบุรุษของท้องถิ่นอีสาน (รวมไปถึง สปป. ลาว ในปัจจุบันด้วย) ส่วนสองเรื่องสุดท้ายนั้นถือว่าเป็นเรื่องเดียวกันที่จิตรกรรมฝาผนังบางแห่งเน้นเล่าเรื่องของพระลัก พระลาม เช่น จิตรกรรมฝาผนังสิมวัดสระบัวแก้ว ส่วนเรื่องรามเกียรติ์ มีปรากฏชัดที่จิตรกรรมฝาผนังวัดป่าเลไลยก์ อำเภอนาดูน ซึ่งทั้งสองเรื่องนี้มีความเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู เรื่องมหาภารตะ และรามายณะของอินเดียนั่นเอง^๖ นั้นแสดงให้เห็นว่า สังคมวัฒนธรรมอีสานได้รับเอาคติความเชื่อในศาสนาอื่น ๆ นอกจากพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตด้วย นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมนอกคัมภีร์หลักทางพุทธศาสนา เช่น สินไชย ซึ่งถือว่ามอิทธิพลต่อแนวคิดและวิถีชีวิตในด้านจริยธรรมของคนอีสาน อย่างน้อยก็ในสมัยก่อนเป็นอย่างมาก ฉะนั้นในพื้นที่ของสิมเกือบทุกแห่งจึงได้อุทิศผนังสิมให้แก่เรื่องเล่าดังกล่าวไว้อย่างโดดเด่น เช่น วัดไชยศรี เป็นต้น

^๕ สัมภาษณ์ นางฉวีวรรณ ผาสุก, อุบาสิกาวัดกลางมิ่งเมือง, ๑๓ สิงหาคม ๒๕๖๒.

^๖ สัมภาษณ์ พระมหาศุภโชค ดงสมบัติ, พระวิทยากร วัดกลางมิ่งเมือง, ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๒.

แผนภาพที่ ๔.๒๕ สิ้นไชย วัดสวนวาริพัฒนาราม

แผนภาพที่ ๔.๒๖ นางอรพิมตุงเง่ากับพังพอนกัดกัน

๔.๒.๕ จิตรกรรมอุปแต้มประเภทวิถีชีวิตท้องถิ่น

ส่วนมากของพื้นที่ด้านล่างของผนังสิมทุกแห่งถูกนำเสนอภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพของการใช้ชีวิตหรือวิถีชีวิตของคนในยุคนั้น เช่น ภาพของการทำนาหรือสังคมเกษตรกรรม การทำข้าวหรือลงช่วงของชุมชน และมีข้อที่น่าสังเกตคือเกือบทุกแห่งได้แสดงให้เห็นภาพและแนวคิดเรื่องเพศในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ภาพอวัยวะเพศทั้งหญิงและชาย ภาพ

สังวาส การเกี่ยวพารณสีของหนุ่มสาว” เป็นต้น ซึ่งภาพเหล่านี้สะท้อนให้เห็นแนวคิดเรื่องเพศของคนในยุคนั้นที่แสดงออกมาในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ผ่านจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ว่าเพราะเหตุใดภาพเหล่านี้จึงถูกสะท้อนไว้ในศาสนสถานซึ่งถือว่าเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปและเป็นที่ทำสังฆกรรมที่สำคัญของพระสงฆ์ เพราะการแสดงออกเกี่ยวกับเพศในพื้นที่ของศาสนานี้ถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม

แผนภาพที่ ๔.๒๗ วิถีชีวิตของคนสมัยก่อน

แผนภาพที่ ๔.๒๘ การดำข้าวในสมัยก่อน

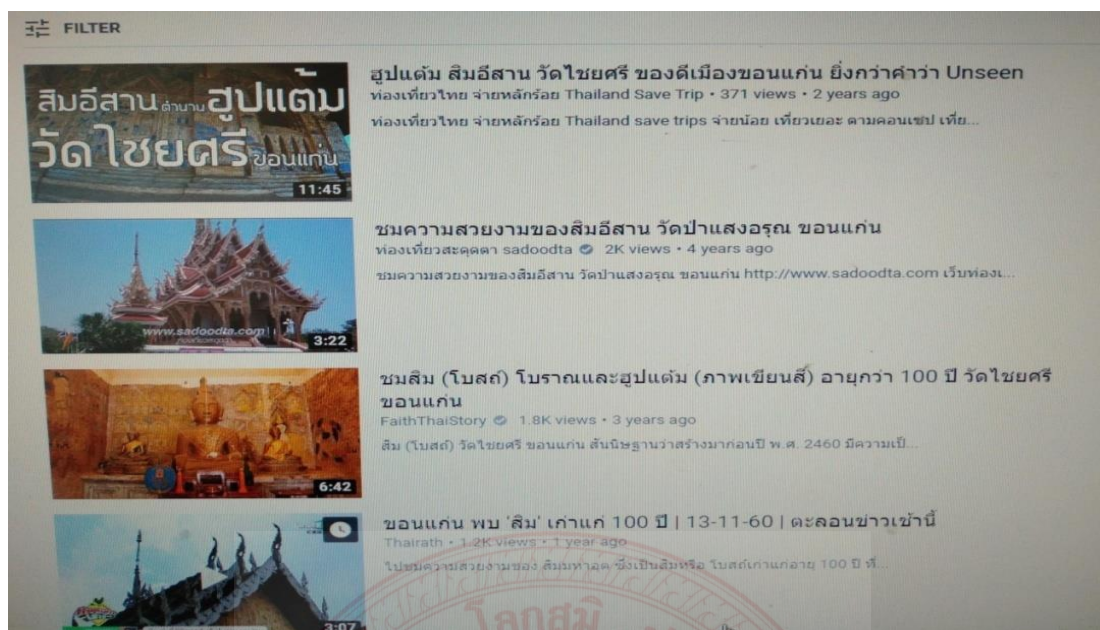
^๗ สัมภาษณ์ นางทิพย์เกษร สว่างวงศ์, อุบลากวัดป่าเลไลย์, ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๒.

แผนภาพที่ ๔.๒๙ ภาพจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับการสังวาสของชายหญิง

จากการศึกษาอุปแต้มหรือจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏจากสิมในพื้นที่อีสานตอนกลางนั้น ทำให้พบว่า จิตรกรรมต่าง ๆ ที่ถูกถ่ายทอดผ่านเรื่องเล่าทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นชาดก พุทธประวัติ หรือวรรณกรรมอื่น ๆ รวมทั้งภาพของสังคมวัฒนธรรมในยุคนั้น ได้สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญา แนวคิด และวิถีชีวิตของคนสมัยก่อน และภาพเหล่านี้ได้ถูกนำไปใช้ในบริเวณของสังคมปัจจุบันในหลาย ๆ ด้าน เช่น การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งสำหรับศึกษาเรียนรู้ทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา รวมทั้งแนวคิดทางศีลธรรมจริยธรรมอีกด้วย

เมื่อกล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม โดยเฉพาะเชิงพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสิมในพื้นที่อีสานตอนกลางสิมจึงถือว่าเป็นทรัพยากรหรือแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญสำหรับชุมชน ซึ่งภาพเหล่านี้ได้ถูกนำเสนอทั้งในส่วนของภาครัฐ เอกชน และชุมชนผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น เฟสบุ๊ก (Facebook) หรือยูทูบ (YouTube) เป็นต้น จิตรกรรมเหล่านี้ก็เป็นที่รับรู้ของสังคมทั่วไปส่วนหนึ่งและเป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวบางกลุ่ม แต่การนำเสนอดังกล่าวนั้นส่วนมากถือว่าเป็นเรื่องส่วนบุคคล ยังขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่อย่างแท้จริง หรือถ้าผู้สนใจค้นคว้าหาข้อมูลเกี่ยวกับสิมในอีสาน ก็จะมีเพียงความเป็นมาสั้น ๆ หรือพบเพียงรูปภาพที่เกี่ยวกับสิม นั้นหมายถึง ภาพหรือข้อมูลที่ถูกสื่อออกไปยังขาดเนื้อหาสาระเกี่ยวกับจิตรกรรมหรืออุปแต้มอย่างถูกต้องและละเอียด อีกทั้งยังขาดการสื่อสารถึงเรื่องเล่าความเป็นมาที่มีความเกี่ยวข้องกับชุมชน และสังคมวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

แผนภาพที่ ๔.๓๐ ภาพการนำเสนอเรื่อง “สิม” ผ่านสื่อ youtube

๔.๓ กระบวนการจัดการที่มีส่วนร่วมเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังสิมในพื้นที่อีสานตอนกลาง

จากการศึกษาการจัดการจิตรกรรมฝาผนังสิมในพื้นที่อีสานตอนกลางแบบมีส่วนร่วมนั้น อาจแบ่งออกได้เป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

๔.๓.๑ กลุ่มที่มีการจัดการแบบมีส่วนร่วมผ่านศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาอีสาน

กลุ่มนี้ประกอบด้วยสิมวัดโพธาราม และวัดป่าเลไลย์ ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังของสิมทั้งสองแห่งนี้ได้ถูกบริหารจัดการแบบศูนย์เรียนรู้ในชื่อ ศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาอีสาน ซึ่งศูนย์เรียนรู้แห่งนี้ตั้งอยู่ที่วัดโพธาราม และได้ผนวกเอาจิตรกรรมของสิมทั้งสองแห่งมารวมกันไว้ที่ศูนย์ โดยมีคณะกรรมการบริหารจากภายในชุมชนทั้งบ้าน วัดและโรงเรียน^๙ ซึ่งได้ถอดบทเรียนจิตรกรรมฝาผนังออกมาเป็นกลุ่มเรื่องราวที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง ประวัติวัด ประวัติวัดสิม และประวัติผู้วาด รวมทั้งประวัติความเป็นมาของชุมชน โดยมีบทบาทและหน้าที่ในการให้ความรู้แก่กลุ่มที่เข้ามาศึกษา เช่น กลุ่มนักเรียน นิสิตนักศึกษา นักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไป^๙ รวมถึงนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศอีกด้วยแต่ศูนย์แห่งนี้ก็ถือว่าเป็นศูนย์เรียนรู้ที่ตั้งขึ้นใหม่ยังขาดการบริหารงานอย่างเป็นระบบ ขาดงบประมาณและการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก จึงทำให้การดำเนินงานขาดประสิทธิภาพอย่างเต็มที่

^๙ สัมภาษณ์ พระครูประสิทธิ์ธรรมารักษ์, เจ้าคณะตำบลแก่งเลิงจาน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๒.

^๙ สัมภาษณ์ นายเคน รัตนรังสี, ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านดงบัง, ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๒.

แผนภาพที่ ๔.๓๑ ศูนย์เรียนรู้รูปแต้มและภูมิปัญญาดงบัง

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาอีสานแห่งนี้มีการถ่ายทอดเรื่องเล่าจากจิตรกรรมฝาผนังให้แก่กลุ่มซึ่งมีทั้งเยาวชน และคนในชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ดีสำหรับการอนุรักษ์ สืบต่อและพัฒนาต่อไปในอนาคต ประการหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นจุดแข็งของศูนย์เรียนรู้แห่งนี้คือ วัด ชุมชน และโรงเรียนมีการจัดงานที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับจิตรกรรมฝาผนัง ในเชิงเผยแพร่ทั้งองค์ความรู้และการประชาสัมพันธ์ในด้านการท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรม อย่างน้อย ๑ ครั้งต่อปี หรือบางปีก็จัดถึง ๒ ครั้ง

อีกประการหนึ่งซึ่งว่าเป็นแนวทางการจัดการที่สะท้อนให้เห็นการมีส่วนร่วมของชุมชนใน ส่วนของโรงเรียนคือ โรงเรียนมัธยมประจำตำบลได้จัดตั้งชมรมด้านศิลปะโดยเปิดโอกาสให้นักเรียนที่สนใจเกี่ยวศิลปะทั้งด้านจิตรกรรมฝาผนัง และอื่นๆ ได้รวมกลุ่มกันในการจัดงานภายในชุมชนอย่าง สร้างสรรค์ ภายใต้คำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งมีทั้งฆราวาสและพระสงฆ์จากวัดโพธารามที่เข้าไปสอนศิลปกรรมภายในโรงเรียน จากผลงานที่นักเรียนได้ทำและแสดงออกถึงการเผยแพร่เกี่ยวกับ จิตรกรรมฝาผนัง คือ นักเรียนภายในชมรมได้นำตัวละครหรือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องราวภายในสิม ทั้งวัดโพธารามและวัดป่าเลไลยก์ ไปจัดทำเป็นสิ่งของเป็นที่ระลึกสำหรับไว้มอบให้แขกหรือผู้ที่มาเยี่ยม โรงเรียน^{๑๐} แต่ก็ถือว่าเป็นส่วนน้อยและขาดการสืบต่อ เพราะนักเรียนภายในชมรมหลักจากสำเร็จ การศึกษาออกไปแล้ว ก็ขาดการสืบต่อ แนวคิดนี้จึงขาดการพัฒนาต่อยอดอย่างเป็นรูปธรรม

^{๑๐} สัมภาษณ์ พระอุทฺธธิ์ อภิปัญญา, วัดโพธาราม, ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๒.

๔.๓.๒ กลุ่มที่มีการจัดการร่วมกับองค์กรทั้งภายนอกวัดและนอกชุมชน

กลุ่มนี้มีวัดไชยศรี บ้านสาวต๋อ เท่านั้น ซึ่งสถานที่แห่งนี้ถือว่ามีวัดและชุมชนพร้อมทั้งภาคีรับมีส่วนร่วมทั้งในการเผยแพร่และอนุรักษ์ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ อย่างหลากหลายทั้งประเพณีที่เป็นฮีตคอง และประเพณีประดิษฐ์สร้าง โดยส่วนหนึ่งถูกโปรโมทผ่านเรื่องเล่า “สินไซ” เป็นสำคัญ^{๑๑}

แผนภาพที่ ๔.๓๒ การนำเรื่องเล่าจากจิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง “สินไซ” มาเป็นป้ายนำเสนองานของวัด

แผนภาพที่ ๔.๓๓ การแสดงของนักเรียนเกี่ยวกับสินไซ

^{๑๑} สัมภาษณ์ นายสุ่ม สุวรรณวงศ์, ปราชญ์ชาวบ้านสาวะถี, ๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๒.

จุดเด่นสำคัญคือ ‘อุปแต้ม’ หรือจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งปรากฏทั้งด้านนอกและด้านใน ด้านในเป็นเรื่องพุทธประวัติปฐมสมโพธิ ด้านนอกเป็นเรื่องสังข์ สินไซ เป็นภาพเขียนช่างแต้มพื้นบ้านแท้ นับเป็นศิลปะที่กลายเป็น เอกลักษณ์ของวัดไชยศรี โดยยังคงสภาพสมบูรณ์ ปัจจุบันโบสถ์แห่งนี้ยังใช้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และในปี ๒๕๔๕ การท่องเที่ยวจังหวัดขอนแก่นได้ประกาศสัมพันธให้ที่นี่เป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัด^{๑๒} นอกจากนี้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) สำนักงานขอนแก่น ได้นำเสนอประเพณีสงกรานต์โบราณในแบบวิถีเดิมแท้ที่เมืองขอนแก่น ณ บ้านสาวะถี ซึ่ง ททท. ได้เน้นว่า นักท่องเที่ยวจะได้สัมผัสเสน่ห์วิถีวัฒนธรรมสไตล์ท้องถิ่น “ประเพณีสงกรานต์วัดไชยศรี” ที่จัดขึ้นในระหว่างวันที่ ๑๓-๑๖ เมษายน ของทุกปี

แผนภาพที่ ๔.๓๔ บรรยากาศส่วนหนึ่งในงานประเพณีสงกรานต์วัดไชยศรี

แต่เป็นที่น่าสนใจที่ว่า การเข้าเยี่ยมชมในวันเวลาอื่นนอกช่วงเทศกาล ดูเหมือนอาจจะไม่สะดวกนักสำหรับนักท่องเที่ยวบางท่าน เช่น เสียงสะท้อนจากนักท่องเที่ยวบางท่านที่ว่า “เพิ่งไปมาวันนี้ครับ เห็นสัมผัสอากุญแจอยู่ จึงเดินไปถามคุณลุงแถวนั้นว่าอยากเข้าไปกราบพระด้านในจะต้องทำอย่างไรบ้าง คุณลุงบอกว่าให้ไปหาหลวงพ่อบอก ผมจึงเดินไปหาหลวงพ่อบอกหลวงพ่อบอกครับ ช่วยเปิดกุญแจให้ผมได้เข้าไปชมด้านในหน่อยครับ แต่คำตอบที่ออกมาจากหลวงพ่อบอกคือ เปิดไม่ได้หรอก ไม่ใช่ใครจะมาบอกให้เปิดก็เปิดเข้าไปชมได้ ข้างในมีของมีค่าเยอะ เปิดให้ชมไม่ได้ ผมบอกตรงเสียความรู้สึกมากครับ ผมเดินทางจากนครปฐมไปหลายร้อยกิโลเพื่อไปเห็นด้านหน้าแค่นั้นหรือครับ เสียความรู้สึกครับ แล้วทำไมการท่องเที่ยวถึงแนะนำให้ไปที่นี่ ก่อนให้คนไปเที่ยวไม่ได้บอกหรือว่า แล้วแต่เจ้าอาวาสจะให้เข้าไปชมด้านในนะครับ ท่านไม่เปิดให้ทุกคนได้ชมนะครับ”^{๑๓}

^{๑๒} สัมภาษณ์ นายไพฑูรย์ คำโม, กำนันตำบลสาวะถี, ๑๓ สิงหาคม ๒๕๖๒.

^{๑๓} สัมภาษณ์ นายชิตชบา วงศ์งาม, นักท่องเที่ยววัดไชยศรี, ๒๐ กันยายน ๒๕๖๒.

แผนภาพที่ ๔.๓๕ การสร้างน้ำพระในงานเทศกาลประเพณีสงกรานต์วัดไชยศรี

จะอย่างไรก็ตาม ในช่วงเทศกาลจะเห็นว่า การจัดการเกี่ยวกับกิจกรรมผาผนัง ในรูปแบบของประเพณี การท่องเที่ยวและอื่น ๆ จะเห็นการมีส่วนร่วมของทั้งทางวัด ชุมชนและภาครัฐ รวมทั้งเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเป็นรูปธรรม แต่ในช่วงเวลาปกติทั่วไปบางครั้ง อาจจะไม่สะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวทั่วไปซึ่งต้องการจะเข้าชมภายในสิม ซึ่งเป็นสิ่งที่อาจจะต้องมีการบริหารจัดการร่วมกันให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นก็ได้

๔.๓.๓ กลุ่มสิมที่ยังขาดการจัดการอย่างเป็นรูปธรรม

กลุ่มนี้ประกอบด้วย สิมวัดตาลเรื่อ สิมวัดยางทองวราราม สิมวัดประตูลัย สิมวัดขอนแก่นเหนือ สิมวัดกลางมิ่งเมือง สิมวัดไตรภูมิคณาจารย์ สิมวัดสนวนาวารีพัฒนาราม สิมวัดมัทธมาวิทยาราม และสิมวัดสระบัว กลุ่มนี้ถือว่า เป็นกลุ่มใหญ่ที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาการจัดการแบบมีส่วนร่วมหรือในรูปแบบอื่น ๆ เนื่องจากหลายสาเหตุทั้งในเรื่องของพื้นที่ วัด ชุมชน และงบประมาณ เช่น พื้นที่สิมส่วนมากเป็นพื้นที่ประกาศเป็นโบราณสถานโดยกรมศิลปากร ซึ่งตามความเข้าใจของวัดและชุมชนนั้นจะเข้าไปเกี่ยวข้องไม่ได้ ยกเว้นจะได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากรก่อน ซึ่งความเข้าใจนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชุมชนขาดการปฏิสัมพันธ์กับสิมอย่างต่อเนื่อง เช่น กรณีของนางสายทอง สุวรรณศรี^{๑๔} แห่งบ้านประตูลัย ที่กล่าวถึงสิมวัดประตูลัยที่ว่า “สมัยแม่เป็นเด็ก ก็เคยมาวิ่งเล่นบริเวณสิม ร่วมกันเด็ก ๆ คนอื่น ๆ แต่ปัจจุบันหลังจากกรมศิลปากรได้ขึ้นเป็นโบราณสถาน มาวัดก็ได้แต่เดินผ่าน เห็นแต่นักท่องเที่ยวแวะเข้ามาดูและถ่ายรูปเป็นบางครั้ง” เช่นเดียวกับความรู้สึกของ

^{๑๔} สัมภาษณ์ นายสายทอง สุวรรณศรี, ราษฎรชาวบ้าน บ้านประตูลัย อำเภอดำรงวิทยารั จัหวัดร้อยเอ็ด, ๒ สิงหาคม ๒๕๖๒.

นางวันดี สุ่มมาตย์^{๑๕} ที่กล่าวว่า “กรมศิลปากรมีหน้าที่ในการรักษา สิมวัดประตู่ชัย ชาวบ้านก็ได้แต่มอง เพราะไม่กล้าเข้าไปทำอะไร เช่น หลังคารั่ว หรือส่วนอื่น ๆ ชำรุดก็ต้องแจ้งกรมศิลปากรเพื่อให้มาซ่อมบำรุงรักษา ซึ่งก็ต้องรอนานมาก บางที่อาจจะไม่ทันกาล” จะอย่างไรก็ตามบริเวณพื้นที่สิมบางแห่งก็ได้รับการปรับปรุงเพิ่มเติมเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย โดยไม่มีผลกระทบต่อตัวสิม เช่น สิมวัดมณีมาวิทยาราม ที่ทางวัดและชุมชนได้ร่วมมือกัน ปรับปรุงหลังคาปีกนกติดกระเบื้อง และผ้าเพดานกันความร้อน จัดทำที่นั่งรอบอาคารโบสถ์ พร้อมกับติดกระเบื้องเซรามิกสมัยใหม่ ทำให้บรรยากาศภายในได้ขยายคาปีกนกของโบสถ์หลังเดิมน่านั่งทำกิจกรรมต่างๆ และที่สำคัญคือ ทางวัดได้ใช้พื้นที่นี้เป็นที่รองรับนักท่องเที่ยวหรือผู้มาทำบุญภายในวัด สะท้อนให้เห็นการจัดการให้สิมและบริเวณพื้นที่รอบๆ สิมที่มีกิจกรรมผาผนังให้นักท่องเที่ยวได้นั่งชมหรือใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรมอื่นๆ ไปด้วย แต่สิมบางแห่งมีการประชาสัมพันธ์ในเชิงการท่องเที่ยวแต่ในเชิงพื้นที่ก็ยังขาดการจัดการที่ดีและเหมาะสม จึงทำให้ผู้ที่เข้าไปเที่ยวชมขาดความประทับใจ และไม่สามารถสร้างแรงจูงใจในการท่องเที่ยวต่อไปได้ หรือสิมบางแห่งดูเหมือนจะไม่มีมีความสำคัญสำหรับชุมชนหรืออย่างน้อยก็ขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการระหว่างวัดกับชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากคำกล่าวของชุมชนที่ว่า “ของเก่าโบราณ เจ้าอาวาสได้ยกให้กรมศิลป์ ชาวบ้านและชุมชนเฝ้าให้กรมศิลป์”^{๑๖} ความรู้สึกนี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของชุมชน วัดกับสิมในพื้นที่อีสานตอนกลางได้หลายแห่ง โดยเฉพาะสิมในกลุ่มที่ ๓

มีข้อที่น่าสังเกตคือ สิมในกลุ่มนี้จะขาดการจัดการอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง และที่สำคัญคือขาดการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอย่างชัดเจน แต่จะเน้นเฉพาะกิจกรรมทางศาสนาของพระสงฆ์เท่านั้น เช่น การทำวัตร สวดมนต์ หรือการใช้เพื่อการอุปสมบท เป็นต้น ซึ่งสิมหลายแห่งก็มีข้อห้ามสำหรับผู้หญิงขึ้นไปชมจิตรกรรมฝาผนังภายในสิม ซึ่งถือว่าเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งของการมีส่วนร่วมในการจัดการ สำหรับชุมชนก็ถือว่าเป็นเรื่องปกติ ซึ่งชุมชนสามารถยอมรับและเข้าใจได้ในข้อห้ามนี้ แต่ในมิติของการท่องเที่ยวถือว่าเป็นข้อจำกัดของการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวที่ถือว่าเป็นอุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่ง

๔.๔ ผลกระทบจากกระบวนการจัดการที่มีส่วนร่วมเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังสิมในพื้นที่อีสานตอนกลาง

๔.๔.๑ ผลกระทบเชิงการท่องเที่ยว

สำหรับผลกระทบที่เกิดจากการจัดการการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมเกี่ยวกับสิมหรือกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์กับสิมนั้น สามารถแบ่งได้ ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มที่มีการจัดการแบบมีส่วนร่วมเป็นบางส่วน ๒) กลุ่มที่มีการจัดการร่วมกับองค์กรอื่นๆ ภายนอกวัดและนอกชุมชน และ ๓) กลุ่มสิมที่ยังขาดการจัดการอย่างเป็นรูปธรรม

^{๑๕} สัมภาษณ์ นางวันดี สุ่มมาตย์, อุบาสิกากบ้านประตู่ชัย อำเภอรวิชัยบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด, ๒ สิงหาคม ๒๕๖๒.

^{๑๖} สัมภาษณ์ นายฉลอม สัตนาโค, มัคคทายกบ้านประตู่ชัย อำเภอรวิชัยบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด, ๒ สิงหาคม ๒๕๖๒.

ผลกระทบที่เกิดขึ้นสำหรับการจัดการท่องเที่ยวทั้ง ๓ กลุ่มนี้อาจกล่าวได้ว่า กลุ่มแรก เป็นกลุ่มที่มีการจัดการการท่องเที่ยวที่ถูกจัดการขึ้นด้วยศักยภาพของชุมชน วัดและโรงเรียน ซึ่งเป็นการรวมตัวกันจัดตามศักยภาพของชุมชน การจัดการแบบนี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิด ระบบและรูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวที่มีผลกระทบเฉพาะกลุ่มภายในชุมชนที่จำกัดเท่านั้น ซึ่งอาจจะยังไม่มีผลกระทบในวงกว้างในด้านของการท่องเที่ยว หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นการจัดงานที่มีผลเฉพาะกลุ่มภายในชุมชนเท่านั้น ยังขาดการมีส่วนร่วมจากองค์กรภายนอก ทั้งหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องและภาคเอกชน หรือเป็นการจัดงานในเชิงประเพณีเท่านั้น

สำหรับกลุ่มที่สอง ถือว่าเป็นกลุ่มที่มีการจัดการการท่องเที่ยวที่ถือว่ามีความผลกระทบทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนอย่างชัดเจน และเป็นการจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมที่เห็นเป็นรูปธรรม โดยมีหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน ร่วมกับชุมชน วัดและโรงเรียนในการดำเนินงาน ร่วมทั้งการประดิษฐ์สร้างประเพณีท้องถิ่นหรือฮีตบางอย่าง เช่น สงกรานต์ และบุญข้าวจี เป็นต้น โดยใช้สิมหรือบริเวณพื้นที่สิมให้เป็นศูนย์กลางในการดำเนินงานหรือประชาสัมพันธ์ในวงกว้างทั้งป้ายโฆษณา สื่อสารมวลชน หรือจุดเช็คอินในการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นต้น และมีการนำตัวละครในจิตรกรรมฝาผนัง เช่น สิ้นไซ ไปประยุกต์ใช้ในมิติทางสังคม เป็นต้น

แผนภาพที่ ๔.๓๖ การนำสิ้นไซไปเผยแพร่ในมิติการแสดงละครของนักเรียน

สิ้นไซเป็นเรื่องราวการต่อสู้ของสามพี่น้องฝ่ายธรรมะ คือ สังข์ สิ้นไซ และสีโห กับฝ่ายอธรรม ได้ถูกแปรรูปและเข้าไปบูรณาการเป็นเนื้อเดียวกับศิลปะและวัฒนธรรมหลายแขนง ทั้งหมดคือการเทศน์ การแห่ หนังประโมทัยหรือหนังตะลุงอีสาน ฮูปแต้มหรือจิตรกรรมฝาผนังท่านพระครูบุญชยากร^{๑๗} เจ้าอาวาสวัดไชยศรี เป็นทั้งพระนักพัฒนา และผู้นำด้านจิตวิญญาณที่ยังคงอนุรักษ์ สืบสาน

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระครูบุญชยากร, วัดไชยศรี บ้านสาวะถี, ๕ สิงหาคม ๒๕๖๒.

เชื่อมโยง และต่อยอดงานศิลปวัฒนธรรม ประเพณีอีสาน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ากับวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างกลมกลืน ผ่าน “โครงการสินไซโมเดล แห่งบ้านสาวะถี” โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) “ค่ายศิลปอีสานสร้างสุข” เป็นค่ายที่เปิดโอกาสให้เด็กนักเรียนในโรงเรียนต่าง ๆ รวม ๕ แห่งในละแวกนี้ เช่น ๑) โรงเรียนบ้านสาวะถี (สาวะถีราษฎร์รังสฤษดิ์) ๒) โรงเรียนสาวะถีพิทยาสรรพ์ ๓) โรงเรียนบ้านลาดนาเพียง ๔) โรงเรียนบ้านโนนกุ และ ๕) โรงเรียนบ้านจั่ว จำนวนกว่า ๑๓๐ ชีวิต เข้ามาเรียนรู้เรื่องราวของสินไซ และสร้างสรรค์สินไซในแบบฉบับของตนเอง ภายใต้บริบทของศิลปะและวัฒนธรรมที่ตนสนใจ โดยมีการจัดเป็นฐานปฏิบัติการการเรียนรู้ที่หลากหลาย รวม ๙ ฐาน ได้แก่ วาดรูป แต่งเพลง เล่นดนตรีกันตรึม ทำหนังประโมทัย ทอผ้า เขียนและร้องเพลงกล่อมลูก วารสาร สารคดี^{๑๘} และหนังสือ

ในฐานะวาดรูป เด็กๆ ได้รับแจกกระเป๋าดิบ คนละหนึ่งใบ จากนั้นวิทยากรก็จะสอนหรือให้คำแนะนำเกี่ยวกับเรื่องการวาด และให้เด็ก ๆ ได้วาดภาพตามแบบจิตรกรรมฝาผนังรอบโบสถ์ โดยเลือกเพียงรูปใดรูปหนึ่งที่ตนสนใจ นั่นหมายความว่า พวกเขาจะได้เรียนรู้เรื่องราวของสินไซ และคุณค่าในเชิงคุณธรรม จริยธรรมไปพร้อมกันด้วย

ฐานหนังประโมทัย หรือหนังบักต้อ หรือหนังตะลุงอีสาน^{๑๙} สิ่งที่ได้เชิงประจักษ์ก็คือความสุข ความรักและความสามัคคีที่ก่อตัวขึ้นในระหว่างการทำงานร่วมกัน สิ่งที่สุดแต่ทรกอยู่ในการประกอบสร้างเรื่องราวและการละเล่นดังกล่าว คือ การลดทอนความสำคัญของ “บุคคล” ให้ไปอยู่ที่ “กลุ่มบุคคล” ความสำเร็จไม่อาจเกิดขึ้นได้โดยระบบ “ข้าพเจ้าเพียงผู้เดียว” แต่มันจะต้องไปด้วยกัน ทั้งองค์อาชีพ เบื้องหน้าของฉากขาวได้เงาไฟที่เรียกรอยยิ้มจากผู้ชมนั้น ด้านหลังฉาก คือ ความพร้อมเพียงของทั้งคนเชิด คนร้อง คนให้จังหวะสัญญาณ รวมทั้งดนตรี และภายใต้ความพร้อมเพรียงนั้น ก็มีสิ่งที่เรียกว่าคุณธรรมอยู่มากมาย ทั้งเรื่องวินัย ความเอื้อเฟื้อ ความกล้าหาญ หรือกล้าที่จะทำดี ความอดทน ตลอดจนการเป็นผู้นำและผู้ตาม

สำหรับฐานหมอลำหุ่น ได้เริ่มจากการให้เด็ก ๆ เข้าไปในหมู่บ้าน และขอรับบริจาคข้าวของเครื่องใช้ที่ไม่ใช้แล้ว เพื่อนำมาประดิษฐ์ เป็น “ฉาก” และ “ตัวละครหุ่น” จากนั้นก็มาช่วยกันออกแบบและประดิษฐ์ประดอยอย่างถ้อยที่ถ้อยอาศัย ตั้งอกตั้งใจจนกระดืบข้าวหลาย ๆ ใบและสิ่งของเหลือใช้ กลายเป็น “หุ่น” ที่มีชีวิตเหมือนตัวคนเชิด ส่วนฐานอื่นๆ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ การเรียนรู้เรื่องสินไซ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการนำเสนอสินไซในจินตนาการผ่านงานด้านศิลปะและวัฒนธรรม^{๒๐} นับได้ว่าโดยกระบวนการดังกล่าวนี้ได้ทำให้เด็กๆ เรียนรู้คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันดีงามด้วย “ความสุข” เป็นการเรียนรู้แบบ “by heart” มิใช่ “by head” ซึ่งจะเป็นประสบการณ์และความทรงจำที่ฝังลึกอยู่ในตัวตนของเขา มิใช่เป็นเพียงความรู้ที่ได้จากการอ่านหนังสือหรือการท่องจำตามตำรา

จะเห็นได้ว่า กลุ่มที่สองมีแนวคิด ระบบของการจัดการการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมอย่างเป็นรูปธรรม และมีผลกระทบต่อการท่องเที่ยวอย่างชัดเจน ซึ่งทำให้สาธารณชนหรือหรือนักท่องเที่ยว

^{๑๘} สัมภาษณ์ นางสิรินาถ น้อยโส, บ้านสาวะถี, ๕ สิงหาคม ๒๕๖๒.

^{๑๙} สัมภาษณ์ นางธัญญรัตน์ ทองวิจิตร, อุบาสิกาวัดกลางมิ่งเมือง, ๕ สิงหาคม ๒๕๖๒.

^{๒๐} สัมภาษณ์ นางประกายดาว ล้วนพา, อุบาสิกาวัดขอนแก่นเหนือ, ๒๕ กันยายน ๒๕๖๒.

ชาวไทยและทั่วไปได้รับรู้การท่องเที่ยวเกี่ยวกับ “ลิม” ก็จะเป็นที่รับรู้กันในการเที่ยวลิม “วัดไชยศรี” บ้านสาวตี่ เป็นหลัก

ส่วนกลุ่มที่สุดท้าย ถือว่าเป็นกลุ่มที่มีผลกระทบในด้านการท่องเที่ยวที่ยังอยู่ในวงแคบหรืออยู่ในกลุ่มที่มีความสนใจเท่านั้น ส่วนมากจะเป็นกลุ่มนักวิชาการ นิสิตนักศึกษา และนักเรียนในพื้นที่ตั้งของลิมหรือถ้าเป็นการท่องเที่ยวก็อาจกล่าวได้ว่า เป็นการท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาหรือการท่องเที่ยวเชิงคุณธรรมจริยธรรมเท่านั้นจึงไม่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยวทั้งต่อชุมชนและแม้แต่วัดซึ่งเป็นที่ตั้งของลิม และที่สำคัญคือชุมชนหรือแม้แต่บุคคลากรภายในวัดก็ยังขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับลิม ซึ่งไม่สามารถอธิบายขยายความหรือชี้แจงแก่นักท่องเที่ยวได้อย่างชัดเจน แต่ลิมหรือจิตรกรรมฝาผนังในกลุ่มนี้ถือว่ามีความโดดเด่นมาก ไม่เป็นรองกลุ่มอื่นๆ เช่น ลิมวัดยางทองวราราม ลิมวัดโพธาราม วัดป่าเลไลยก์ เป็นต้น ซึ่งจากการศึกษาเชิงพื้นที่ทำให้เห็นถึงความต้องการการสนับสนุนของหน่วยงานอื่นๆ ทั้งด้านองค์ความรู้ การพัฒนา อนุรักษ์ รวมถึงการสร้างสรรคกิจกรรมอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์กับลิม เช่น พระสุชินันท์^{๒๑} ที่ได้กล่าวว่า “ยังไม่มีมีการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับลิมให้แก่พระเณรภายในวัด... เพราะพระเณรก็ยังไม่รู้รายละเอียดอะไรมาก คนที่รู้ก็มีน้อยมาก และมีอายุมากแล้ว” ซึ่งพระอาจารย์ได้เสนอแนวคิดในการจัดการที่มีความสอดคล้องกับลิมแห่งอื่น ๆ ในกลุ่มเดียวกันว่า “ผู้ที่มีความเกี่ยวข้องควรร่วมกับวัด ชุมชน ประชุมร่วมกันเพื่อหาวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ ช่วยเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ให้สาธุชนได้รับรู้ และหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนก็ควรช่วยในการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานด้วย”^{๒๒} จะเห็นว่า ลิมในกลุ่มที่สาม ยังมีโอกาสในการพัฒนา การจัดการในด้านการท่องเที่ยวได้ แต่ยังขาดการสนับสนุนอย่างเป็นรูปธรรม จึงสะท้อนให้เห็นผลกระทบว่า ดูเหมือนชุมชนและวัดไม่ให้ความสำคัญซึ่งความเป็นจริงอาจจะไม่เป็นอย่างนั้นก็ได้

๔.๔.๒ ผลกระทบเชิงวัฒนธรรม

สำหรับผลกระทบในเชิงวัฒนธรรมนั้น ถือว่ามีส่วนสำคัญอย่างมาก เพราะจิตรกรรมฝาผนังลิมในอีสานตอนกลาง ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ภูมิปัญญา คติความเชื่อ รวมถึงระบบคุณธรรมจริยธรรมที่แสดงออกมาในเชิงวิถีชีวิตในสังคมปัจจุบันผ่านฮีตคอง โดยเฉพาะชาดกหรือเรื่อง เช่น เวสสันดรชาดก ซึ่งถือว่าเป็นฮีตหรือประเพณีหนึ่งที่มีความสำคัญต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งจะถูกจัดขึ้นในช่วงเดือน ๔ หรือประมาณช่วงเดือนมีนาคมของทุกปี อิทธิพลของเรื่องนี้ได้สะท้อนให้เห็นทั้งโลกทัศน์และชีวทัศน์ของคนในชุมชนอย่างชัดเจน เช่น การถือคติที่ว่า ถ้าได้ฟังการเทศน์บุญผะเหวดครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์จะไม่ตกรน หรือแม้แต่การตั้งความปรารถนาให้ไปเกิดในยุคของพระศรีอารียกก็มีส่วนเรื่องอื่นๆ ที่มีบทบาทในผลกระทบเชิงวัฒนธรรม อย่างน้อยภายในชุมชน คือ วรรณกรรมเรื่องไตรภูมิ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อหรือโลกทัศน์ของท้องถิ่นในเรื่องนรก สวรรค์ ได้อย่างชัดเจนและลึกซึ้ง

^{๒๑} สัมภาษณ์ พระสุชินันท์ สุจิตโต, พระวิทยากร วัดยางทองวราราม บ้านดงบัง, ๒๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๒๒} สัมภาษณ์ พระมหาศุภโชค ดงสมบัติ, พระวิทยากร วัดกลางมิ่งเมือง, ๒๖ กันยายน ๒๕๖๒.

จะอย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันวัดบางแห่ง ได้นำประเพณีวัฒนธรรมเข้ามาผนวกในเชิงประดิษฐ์สร้างในพื้นที่สิม โดยเชื่อมโยงเรื่องเล่าจากจิตรกรรมฝาผนังกับประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นฮีต ๑๒ เช่น บุญสงกรานต์ บุญข้าวจี หรือ เทศกาลปีใหม่ วันสำคัญทางศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา เป็นต้น ซึ่งส่วนหนึ่งชุมชนก็มีความพยายามสะท้อนประเพณีวัฒนธรรมเหล่านี้ผ่านการท่องเที่ยวนั่นเอง

เป็นที่สังเกตว่า ผลกระทบในเชิงวัฒนธรรมที่หมายถึง วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม เช่น อาคารบริเวณพื้นที่สิม ตัวสิม จิตรกรรมฝาผนัง เป็นต้น จะเห็นได้ชัดเจนว่า มีผลกระทบอย่างชัดเจน เช่น ภาพจิตรกรรมสิมบางแห่งอาจจะถูกนักท่องเที่ยวสัมผัส ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดความเสียหายได้ เพราะโดยตัวของจิตรกรรมเองก็มีอายุที่ยาวนานและบางแห่งก็เลือนลางไปก็มี ถ้านักท่องเที่ยวไม่ระวังในการเยี่ยมชมแล้วก็จะก่อให้เกิดความเสียหายหรือผลกระทบต่ออายุการใช้งานของสิม รวมทั้งจิตรกรรมทั้งภายในและโดยเฉพาะจิตรกรรมภายนอกด้วย อีกประการหนึ่งคือ จิตรกรรมฝาผนังสิมมีความหลากหลายทั้งภูมิปัญญา วัฒนธรรมและวิถีชีวิต โดยเฉพาะวิถีชีวิตของชุมชน สิมหลายแห่งได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีแห่ง “เพศ” ซึ่งแสดงออกผ่านจิตรกรรมเชิงสังวาส คนรุ่นหลังที่ไม่เข้าใจหรืออาจจะคิดว่าคนโบราณได้เขียนภาพที่ไม่เหมาะสมบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงได้นำสีหรือใช้อุปกรณ์อื่นๆ ไปขีดหรือลบทำลาย จึงทำให้ภาพเหล่านั้นถูกลบหรือเลือนลางไปเกือบทุกแห่ง ยกเว้นสิมที่แสดงภาพจิตรกรรมเหล่านี้ไว้บนพื้นที่สูง ซึ่งยากต่อการทำลาย

๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

แหล่งวัฒนธรรมในพื้นที่อีสานตอนกลางโดยเฉพาะแหล่งวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาประเภทอุปถัมภ์ที่มีอายุก่อนพุทธศักราช ๒๕๐๐ ปี ถือว่าได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบล้านช้าง ที่มีการผสมผสานกับคติความเชื่อแบบชาวบ้าน สำหรับเส้นทางและแหล่งพุทธศิลป์ในพื้นที่อีสานตอนกลางมีลักษณะที่เป็นภูมิศาสตร์เชิงนิเวศวิทยาศาสนา ซึ่งจัดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เชื่อมโยงถึงกันอย่างชัดเจน และแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ในพื้นที่อีสานตอนกลางที่เกี่ยวข้องกับสิม ถือว่าทั้ง ๑๒ แห่ง มีความโดดเด่นที่ไม่ต่างกันมากนัก แต่สิมบางแห่งอาจจะมีความโดดเด่นในด้านภาพจิตรกรรมที่มีความชัดเจนและมีความหลากหลาย แต่ทั้งหมดสามารถกล่าวได้ว่า เรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ประเภทอุปถัมภ์ในพื้นที่อีสานตอนกลางนั้น มีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติชาดกหรือพระเจ้าสิบชาติ ชาดกนอกนิบาต ไตรภูมิ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีจิตรกรรมฝาผนังที่ไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรงคือเรื่องพระลักพระลาม และรวมถึงจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นวิถีชีวิตเชิงวัฒนธรรมของชุมชน

สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ของวัดในภาคอีสานสามารถแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มที่มีการจัดการแบบมีส่วนร่วมผ่านศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญา ๒) กลุ่มที่มีการจัดการร่วมกันองค์กรภายนอกและภายในชุมชน และ ๓) กลุ่มที่ยังขาดการจัดการอย่างเป็นรูปธรรม

ส่วนผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อพุทธศิลป์ในภาคอีสานงานวิจัยนี้ได้นำเสนอผลกระทบ ๒ ด้าน คือ ผลกระทบด้านการท่องเที่ยวและผลกระทบด้านวัฒนธรรม ผลกระทบในส่วนแรกเป็นผลกระทบที่ชุมชนรวมทั้งหน่วยงานทั้งภายในและภายนอกชุมชนต้องการให้เกิดขึ้น ได้แก่

ผลกระทบเชิงการท่องเที่ยวประเภทเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมสำหรับเยาวชนหรือนักเรียน การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาของนิสิต นักศึกษาหรือนักวิชาการเป็นหลักซึ่งถือว่าชุมชนอาจจะไม่มีส่วนได้อะไรมากนักจากการท่องเที่ยวดังกล่าว เป็นเพียงแต่ผู้ให้บริการเท่านั้น ส่วนผลกระทบด้านวัฒนธรรมมีทั้งด้านบวกและด้านที่ต้องพัฒนา ด้านบวกนั้นจะเห็นได้จากชุมชนบางแห่งได้ผนวกรวมการจัดประเพณีวัฒนธรรม เช่น สงกรานต์และงานบุญต่าง ๆ โดยใช้พื้นที่ลิมเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ในด้านการท่องเที่ยว ส่วนผลกระทบด้านที่ต้องพัฒนานั้น เป็นผลที่เกิดขึ้นในเชิงวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมที่นักท่องเที่ยวหรือแม้แต่ชุมชนที่อาจขาดองค์ความรู้ที่เหมาะสมในถ่ายทอดแก่นักท่องเที่ยวอาจเป็นสาเหตุทำให้สูญเสียมูลค่าอันลดความสำคัญ และทำให้คนในชุมชนมองไม่เห็นคุณค่าและการสร้างความตระหนักในด้านการอนุรักษ์สืบต่อไป

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาเส้นทางและแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ ประเภทอุปถัมภ์ของวัดในภาคอีสาน เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ด้านพุทธศิลป์ของวัดในภาคอีสานและเพื่อวิเคราะห์การจัดการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อพุทธศิลป์ในภาคอีสาน เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ซึ่งใช้การเก็บข้อมูลทั้งจากเอกสาร งานวิจัยและข้อมูลภาคสนาม โดยกำหนดพื้นที่ในการวิจัยคือ พุทธศิลป์ในภาคอีสานตอนกลาง ๓ จังหวัด คือ ขอนแก่น จำนวน ๔ วัด มหาสารคาม จำนวน ๔ วัด และร้อยเอ็ด จำนวน ๔ วัด รวมทั้งสิ้น ๑๒ แห่ง ซึ่งสามารถสรุป อภิปรายผลการศึกษา ได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

แหล่งวัฒนธรรมในพื้นที่อีสานตอน โดยเฉพาะแหล่งวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา ส่วนมากในช่วงระยะเวลา ๑๐๐ ถึง ๒๐๐ กว่าปีที่แล้ว หรือก่อนพุทธศักราช ๒๕๐๐ ปี ถือว่าได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาแบบล้านช้างเป็นสำคัญ แต่ส่วนมากถือว่าเป็นพุทธศาสนา ล้านช้างแบบคติชาวบ้าน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์กับคติ ความเชื่อเรื่องผี และพราหมณ์ ฉะนั้น พุทธศิลป์หรือจิตรกรรมฝาผนังที่ถูกแสดงออกมาผ่านอาคาร สถานทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ จึงมีการผสมผสานกัน สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต วัฒนธรรมที่ เหมือนกัน เช่น สิม เป็นต้น สิมบางแห่งใช้ช่างเขียนคนเดียวกัน หลักฐานนี้สะท้อนให้เห็นเส้นทางของ ช่างเขียนนั้นสามารถที่จะเดินทางไปถึงได้ ซึ่งไม่ไกลเกินไป ลักษณะนี้จึงทำให้เส้นทางของสิมในพื้นที่ อีสานตอนกลางส่วนมากมีความเชื่อมโยงกันในหลาย ๆ ด้าน เช่น ด้านจิตรกรรมฝาผนัง ชาดกหรือ เรื่องเล่าอื่น ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมในท้องถิ่นนั้น รวมทั้งอุปกรณ์หรือวัสดุในการเขียนอีกด้วย

กล่าวถึงเส้นทางพุทธศิลป์ หรือเส้นทางสิมในพื้นที่อีสานตอนกลางจะมีลักษณะที่เป็นภูมิ ทัศน์วัฒนธรรมซึ่งมีความเชื่อมโยงถึงกันอย่างชัดเจน เช่น กลุ่มสิมในจังหวัดมหาสารคามจะมีลักษณะ เป็นกลุ่มที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน มีความห่างมากที่สุดในระยะประมาณ ๒๐ กว่ากิโลเมตร หรือ บางแห่งก็ห่างกันเพียงแค่ ๑ กิโลเมตร เช่น สิมวัดโพธารามและสิมวัดป่าเลไลย์ เป็นต้น ปัจจุบัน เส้นทางเหล่านี้มีความสะดวกสามารถจัดการท่องเที่ยวเกี่ยวกับพุทธศิลป์ ได้อย่างเหมาะสมเพียง ภายใน ๑ วันก็ได้ หรืออาจจะเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวในด้านวัฒนธรรมในพื้นที่ใกล้เคียงก็สามารถ จัดเป็นแบบโฮมสเตย์ได้ภายใน ๑ คืน ๒ วัน ซึ่งเหมาะสำหรับนักท่องเที่ยวที่มีระยะเวลาจำกัดหรือ สามารถท่องเที่ยวในช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ได้เช่นกัน

สำหรับแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ในพื้นที่อีสานตอนกลางที่เกี่ยวกับสิม ถือว่าทั้ง ๑๒ แห่งมีความโดดเด่นที่ไม่ต่างกันมากนัก แต่สิมบางแห่งอาจจะมีความโดดเด่นในด้านภาพจิตรกรรมที่มี

ความชัดเจนและมีความหลากหลาย เช่น สิมวัดยางทองวราราม สิมวัดไชยศรี เป็นต้น ทั้งสองแห่งถือว่ามีโดดเด่นทั้งเหมือนกันและต่างกัน คือ ลักษณะของสิมวัดไชยศรีมีการเขียนภาพที่อัดเต็มพื้นที่ทั้งภายในและภายนอกสิม และทั้ง ๔ ด้าน ไม่เว้นแม้แต่เหลี่ยมมุมของเสาหรือซอกหลืบ เป็นต้น ส่วนสิมวัดยางทองวราราม มีลักษณะโครงสร้างไม้เนื้อแข็งกับปูนพื้นบ้าน ผนังทำจากดินเหนียวที่ได้จากเนินดินที่เป็นจอมปวก เป็นต้น ส่วนจิตรกรรมฝาผนังนั้นก็มีเค้าเรื่องที่ทั้งเหมือนและต่างกันตามที่กล่าวแล้ว

แต่ทั้งหมดสามารถสรุปให้เห็นได้ว่า เรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ประเภทอุปถัมภ์ในพื้นที่อีสานตอนกลางนั้น มีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ชาดกหรือพระเจ้าสิบชาติ ชาดกนอกนิบาต ไตรภูมิ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีจิตรกรรมฝาผนังที่ไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรงก็คือ เรื่องพระลัก พระลาม และรวมถึงจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นวิถีชีวิตเชิงวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ อีกด้วย จึงเห็นว่า เส้นทางและแหล่งพุทธศิลป์ในพื้นที่อีสานตอนกลางมีลักษณะที่เป็นภูมิศาสตร์และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกันอย่างชัดเจน

สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ของวัดในภาคอีสาน จะเห็นว่า ถึงแม้สิมอีสานทั้งหมดจะเป็นพื้นที่แสดงให้เห็นถึงแหล่งพุทธศิลป์อย่างโดดเด่นเพียงใดก็ตาม พื้นที่หรือสิมหลายแห่งก็ยังคงตกอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดที่ยังหยุดนิ่ง คือ ขาดการจัดการที่เหมาะสมภายใต้นโยบายการท่องเที่ยวของรัฐในปัจจุบัน แต่ก็เห็นความพยายามของชุมชนหลายแห่ง ที่มีความพยายามจะนำภูมิปัญญาหรือสมบัติของชุมชนออกมาแสดงให้คนภายนอกได้รับรู้ และเห็นพ้องต้องกันถึงความสำคัญของแหล่งพุทธศิลป์เหล่านี้กับคนภายในชุมชน ผ่านทางสื่อออนไลน์ทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชนเอง แต่หลายแห่งก็ดูเหมือนต่างคนต่างทำ ขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการอย่างเป็นรูปธรรมและขาดองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ ขาดงบประมาณ และยังขาดองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์หรือจิตรกรรมฝาผนังอีกด้วย

แต่ก็ยังมียิมบางแห่งที่ยังสามารถสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชนได้โดยการนำชุมชนและองค์กรภายนอกมาร่วมกันภายใน และได้นำประเด็นของชุมชนบางอย่างเข้ามาจัดรวมกันการแสดงให้ถึงความสวยงามและความสำคัญของพุทธศิลป์ จะอย่างไรก็ตาม ถ้ามองในภาพรวมอาจสรุปได้ว่า สิมหรือพุทธศิลป์ในพื้นที่อีสานส่วนมากยังขาดการมีส่วนร่วมของทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในด้านการท่องเที่ยวอีกทั้งชุมชน และวัดยังขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการและองค์ความรู้เกี่ยวกับพุทธศิลป์ โดยงานวิจัยนี้ได้สะท้อนให้เห็นศักยภาพของการจัดการการท่องเที่ยวออกเป็น ๓ กลุ่มตามที่กล่าวแล้ว

ส่วนผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อพุทธศิลป์ในภาคอีสานงานวิจัยนี้ได้นำเสนอผลกระทบ ๒ ด้าน คือ ผลกระทบด้านการท่องเที่ยว และผลกระทบด้านวัฒนธรรม ผลกระทบในส่วนแรกจะเห็นว่าเป็นผลกระทบที่ชุมชน รวมทั้งหน่วยงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน ต้องการให้เกิดขึ้น แต่ผลกระทบด้านนี้ส่วนมากอาจสรุปได้ว่า เป็นผลกระทบเชิงการท่องเที่ยวประเภทเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมสำหรับเยาวชนหรือนักเรียน การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาของนิสิต นักศึกษาหรือนักวิชาการเป็นหลัก ซึ่งถือว่าชุมชนอาจจะไม่มีส่วนได้เสียมากนักจากการท่องเที่ยวดังกล่าว เป็นเพียงแต่ผู้ให้บริการเท่านั้น ส่วนผลกระทบด้านวัฒนธรรม มีทั้งด้านบวกและด้านลบ กล่าวคือ ชุมชนบางแห่งได้ผนวกรวมการจัดประเพณีวัฒนธรรม เช่น สงกรานต์ และงานบุญต่าง ๆ โดยใช้พื้นที่สิม

เพื่อนำเสนออัตลักษณ์ในด้านการท่องเที่ยว แต่ก็ยังถือว่ามีน้อย เพราะส่วนมากมองแบบแยกส่วนระหว่างชุมชนกับพื้นที่ที่ล้อมออกจากกัน ส่วนผลกระทบด้านลบนั้นเป็นผลที่เกิดขึ้นในเชิงวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมที่นักท่องเที่ยวหรือแม้แต่ชุมชนที่อาจขาดองค์ความรู้ที่เหมาะสมในการเที่ยวชม อาจเป็นสาเหตุทำให้จิตรกรรมเหล่านั้นเสียหายได้

๕.๒ อภิปรายผล

จากผลการศึกษาด้านแหล่งพุทธศิลป์ อุบัตัม การมีส่วนร่วมของชุมชนและการจัดการการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม สามารถนำผลการศึกษาดังกล่าวมาอภิปรายผ่านแนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย ได้ดังนี้

ผลการศึกษาด้านจิตรกรรมฝาผนังสีในพื้นที่อีสานตอนกลาง สามารถวิเคราะห์ผ่านแนวคิดพุทธศิลป์ได้โดยจัดจิตรกรรมฝาผนังสีอยู่ในประเภทจิตรกรรม (Painting) ซึ่งหมายถึง ภาพวาดด้วยสีหรือภาพวาดระบายสี ภาพที่วาดนั้นอาจจะเหมือนจริงตามธรรมชาติหรือจิตรกรคิดประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นใหม่อาจจะระบายสีให้เหมือนจริงหรือกำหนดสีขึ้นใหม่ตามความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการของผู้วาด อีกส่วนหนึ่งคือในด้านสถาปัตยกรรมที่หมายถึงอาคารประเภทโบสถ์หรือวิหาร ซึ่งในพื้นที่อีสานตอนกลางปรากฏให้เห็นสถาปัตยกรรมเชิงพุทธ ที่เรียกว่า “สิม” อย่างโดดเด่น แต่ก็มี ความแตกต่างกันในรายละเอียดเชิงโครงสร้าง ซึ่งสิมทั้งหมดมีความสอดคล้องตามแนวคิดพุทธศิลป์ คือ การใช้พื้นที่ดังกล่าวสำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเป็นสำคัญ

นอกจากผลการศึกษาจะสอดคล้องถึงแนวคิดพุทธศิลป์แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นคุณค่าของพุทธศิลป์ได้หลายด้าน เช่น ด้านจิตรกรรม ที่ สมชาติ มณีโชติ^๑ ได้กล่าวไว้ว่า คุณค่าด้านพุทธศิลป์ถือว่าการยกย่องเชิดชูศาสนา และวรรณคดี นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องประดับตกแต่งความสวยงามของอาคาร รวมถึงเป็นการแสดงออกซึ่งฝีมือและอารมณ์ของศิลปินโบราณ การถ่ายทอดองค์ความรู้ ความศรัทธาที่ชุมชนและผู้เขียนได้ถ่ายทอดลงบนฝาผนัง ซึ่งยังได้แยกคุณค่าด้านสื่อในการบันทึกเรื่องราวในอดีตออกเป็น ๒ ประการ คือ ๑) การถ่ายทอดด้วยวิธีการสังเคราะห์ ซึ่งศิลปินจะนำสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวตนเองมาถ่ายทอดลงในภาพที่ตนสร้างขึ้น จากแนวคิดเรื่องคุณค่าดังกล่าว ทำให้เห็นถึงภาพวาดที่ถูกแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศิลป์ เช่นพุทธประวัติหรือชาดกอื่น ๆ จะเห็นถึงความ เป็นชาวบ้านแบบสามัญชนธรรมดา ประกอบตกแต่งรวมอยู่กับเรื่องราวเหล่านี้ในพื้นที่สิมอีสานตอนกลางได้อย่างชัดเจนทุกแห่ง ซึ่งทำให้เราได้ศึกษารูปแบบของสังคมวัฒนธรรมชุมชนในอดีตผ่านจิตรกรรมเหล่านี้ได้ ๒) เป็นการถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่นนิยมหรือชาตินิยม ซึ่งพบได้จากประเพณีวัฒนธรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง เช่น การลงช่วง หรือแม้แต่การเขียนภาพพุทธเจ้าก็จะเป็นภาพที่เป็นแบบฉบับของชุมชนทั้งรูปร่าง หน้าตา

แต่เป็นที่สังเกตว่า จิตรกรรมฝาผนังในพื้นที่สิมอีสานตอนกลางนั้น ไม่มีเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวข้องพุทธศิลป์เท่านั้น เพราะแนวคิดพุทธศิลป์ที่ได้ทบทวนในงานวิจัยนี้ หมายถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าหรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา แต่จากการศึกษาเชิงพื้นที่ทำให้พบว่า จิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏบนผนังสิมนั้น มีจิตรกรรมอื่น ๆ ที่ไม่สัมพันธ์หรือเกี่ยวเนื่องหรือเกี่ยวข้อง

^๑ สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย, หน้า ๒๒-๒๕.

กับพุทธศาสนาหรือพระพุทธเจ้าทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น จิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต หรือ คติความเชื่อแบบพราหมณ์ รวมทั้งแนวคิดเรื่องเพศที่ถูกแสดงออกทางจิตรกรรมฝาผนังเชิงสังวาส ระหว่างชายกับหญิง

สำหรับแนวคิดอุปถัมภ์อีสานนั้น ส่วนมากจะพบบนฝาผนังสิม วิหาร และหอแจกเป็นหลักฐานอุปถัมภ์จัดเป็นจิตรกรรมที่รับใช้ศาสนา จากแนวคิดดังกล่าวถือว่ามีความสอดคล้องกับผลการวิจัยที่พบในพื้นที่อีสานตอนกลาง ซึ่งอุปถัมภ์ส่วนมากจะมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่ถ้าวเคราะห์ในด้านกรรมวิธีการเขียนของช่างวาด จะพบว่า อุปถัมภ์จิตรกรรมฝาผนังในพื้นที่อีสานตอนกลาง ส่วนมากจะใช้สีจากธรรมชาติ โดยได้สีครามจากต้นคราม สีเหลืองจากยางต้นรัง สีแดงและสีน้ำตาลจากดินแดงประสานกับยางบง สีเขียวเป็นสีผสมระหว่างสีครามและสีเหลือง ซึ่งสีเหล่านี้ถือหาได้ หรือใช้วัสดุจากธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่นนั้น ๆ แต่เมื่อวิเคราะห์จากช่างวาดหรือจิตรกรผู้วาดภาพจิตรกรรมแล้ว ในพื้นที่อีสานตอนกลางถือว่า อุปถัมภ์หรือจิตรกรรมฝาผนังสิม เป็นผลงานของช่างพื้นบ้านแท้ ซึ่งยังไม่ได้รับเอาอิทธิพลจากช่างหลวงแต่อย่างใด แต่เป็นที่น่าสนใจว่า จิตรกรรมฝาผนังบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับทหารหรือกองทัพ มีลักษณะเครื่องแต่งตัวเหมือนกับทหารจากส่วนกลางหรือกรุงเทพมหานคร ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นถึงจินตนาการหรือประสบการณ์ของผู้วาด หรือการเข้ามาของอำนาจจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม การวาดภาพก็ยังเป็นฝีมือของจิตรกรหรือช่างพื้นบ้านเช่นเดิม และผลการวิจัยนี้สามารถยืนยันจากผลการวิจัยของบุรินทร์ แปลงดีสกุล ที่พบว่า พัฒนาการเขียนจิตรกรรมฝาผนังตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๐๐ จนถึงจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ส่วนใหญ่มีการจัดวางองค์ประกอบอย่างไม่เคร่งครัด เพราะช่างเขียนจะถ่ายทอดผลงานออกมาอย่างเรียบง่ายตามความเข้าใจของตนโดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ตามหลักองค์ประกอบทางศิลปะ ผลงานจึงปรากฏอย่างอิสระ เป็นแบบพื้นบ้าน และสีที่ใช้เป็นสีแบบธรรมชาติ

ส่วนแนวคิดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมนั้น อาจแยกได้ ๒ ส่วน คือ การท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาหรือเชิงพุทธ และการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม สำหรับแนวคิดแรกนั้น จากผลการวิจัยที่พบ อาจจะยังไม่สามารถกล่าวได้ว่า อุปถัมภ์หรือจิตรกรรมฝาผนังสิมในพื้นที่อีสานตอนกลางนั้นมีความสอดคล้องกับแนวคิดนี้มากนัก เพราะในงานวิจัยนี้ ได้นิยามแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงพุทธว่า การเดินทางสู่สถานที่ตั้งของวัดเพื่อศึกษาธรรมะและบริบททางศาสนาที่เกี่ยวข้อง ทั้งเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อการศึกษาและการชื่นชมความงามทางวัฒนธรรม เมื่อวิเคราะห์วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงพุทธตามที่ **สุทธิย์ อาภากร และคณะ**^๒ ที่ได้กล่าวไว้ว่า หมายถึง การเดินทางเพื่อการศึกษา เรียนรู้และปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องตามหลักของพุทธศาสนา เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจ เป็นต้น ก็อาจกล่าวได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธ ที่มี “สิม” ในพื้นที่อีสานตอนกลางเป็น มุทหมายปลายทางนั้นจะยังไม่สอดคล้องกันมากนัก ถึงแม้สิมจะเป็นอาคารหรือสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาก็ตาม อย่างไรก็ตาม จากการผลการศึกษาในเชิงพื้นที่อีสานตอนกลาง ทำให้พบว่า การท่องเที่ยวที่มีความเชื่อมโยงกับสิมในปัจจุบัน จะแสดงออกด้านการท่องเที่ยวในเชิงคุณธรรมจริยธรรมอย่างโดดเด่น โดยมีเป้าหมายที่นักเรียน นิสิต นักศึกษาเป็นสำคัญ

^๒ พระมหาสุทธิย์ อาภากร (อบอู่) และคณะ, การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๒๔.

ทั้งนี้อาจจะสืบเนื่องมาจากอุปแต้มหรือภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีการสะท้อนให้เห็นถึงระบบคุณธรรมจริยธรรมเชิงประจักษ์ เช่น ภาพนรก สวรรค์ การหาบช้างชาแมว ตามคติความเชื่อของชุมชน เป็นต้น จึงเหมาะสมที่จะเป็นสื่อให้คนในยุคปัจจุบัน และสอดคล้องกับการวิจัยของเทพพร มังธานี^๓ ที่ได้กล่าวไว้ว่า อุปแต้มเกี่ยวกับภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่อ เพราะนอกจากในเรื่องของศีลธรรมและคุณธรรมแล้วยังนำเสนอความเชื่อหรือเรื่องราวในทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเข้ามาสู่อีสานและล้านช้างในยุคเดียวกัน เช่น ภาพพราหมณ์จันทร์ พระลัก พระลาม เป็นต้น

แต่จากผลการศึกษา ทำให้พบว่า การท่องเที่ยวเกี่ยวกับลัทธิในพื้นที่อีสานตอนกลางมีความสอดคล้องกับแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากกว่าการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพราะว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หมายถึงการศึกษาหาความรู้ในพื้นที่หรือบริเวณที่มีคุณลักษณะที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดีทั้งด้านสภาพเศรษฐกิจ สังคม หรือขนบธรรมเนียมประเพณี และมีความสอดคล้องกับการจัดแบ่งประเภทของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมประเภทแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งสถาปัตยกรรมทางประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน พระราชวัง เป็นต้น

มีข้อสังเกตคือ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีความหมายรวมไปถึงการท่องเที่ยวอื่น ๆ ด้วย เช่น การท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Religious tourism) การท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual tourism) เป็นต้น หรืออาจรวมถึงการท่องเที่ยวเชิงจาริกแสวงบุญ ทั้งของชาวพุทธ ฮินดู คริสต์ และมุสลิม เป็นต้น

ส่วนแนวคิด ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น จากผลการศึกษา พบว่า แนวคิดนี้ได้ถูกนำไปใช้บางเป็นบางส่วน เช่น วัดไชยศรี บ้านสาวถี ซึ่งผลการวิจัยของพันธุ์ทิพ ตาทอง^๔ ได้ชี้ให้เห็นว่า กรณีวัดไชยศรี มีผู้นำทางศาสนา ผู้นำชุมชน และผู้อาวุโส ได้ร่วมกันสร้างใหม่ความเป็นชุมชนผ่านวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องสินไซซึ่งผูกโยงอยู่กับสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างอุปแต้ม ผ่านบุญข้าวจี

เมื่อวิเคราะห์การจัดการแบบมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมเกี่ยวกับลัทธิในพื้นที่อีสานตอนกลางแล้ว ทำให้พบว่า การจัดการ และการมีส่วนร่วมถือว่าเป็นจุดด้อยของพื้นที่ ซึ่งต้องการพัฒนาหรือควรเสริมแรงให้กับชุมชนและวัด ทั้งด้านองค์ความรู้ การจัดการและการมีส่วนร่วมซึ่งกาญจนา สุกัณธสิริกุล^๕ ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้พบว่า ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นควรเสริมแรงใน ๓ ด้าน คือ ๑) ศักยภาพในการดึงดูดใจในด้านการท่องเที่ยวและมีกิจกรรมเสริม ๒) ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว ซึ่งควรมีการอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน และ ๓) การบริหารจัดการอย่างครบวงจร

^๓ เทพพร มังธานี, “อุปแต้มในลัทธิอีสาน : ภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่อ”, วารสารศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑, (มกราคม – มิถุนายน, ๒๕๕๔): ๔๐.

^๔ พันธุ์ทิพ ตาทอง, “วาทกรรมสินไซสาวถี : ลัทธิ อุปแต้ม และบุญข้าวจี”, วารสารพื้นถิ่น โขง ชีมูล, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑, (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๖๐): ๓๒.

^๕ กาญจนา สุกัณธสิริกุล, การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, รายงานการวิจัย, (นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๕๖), หน้า ข.

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากร กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติทุกระดับ ควรมีนโยบายในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกลุ่มนี้โดยเฉพาะ โดยให้การสนับสนุนทั้งบุคลากร งบประมาณ การสร้างองค์ความรู้ ร่วมกับสถาบันการศึกษาอย่างชัดเจน ให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ในภาคอีสานตอนกลาง เช่น การพัฒนาระบบขนส่งแบบราง ซึ่งมีการตัดพื้นที่ผ่านใกล้กับที่ตั้งสิมหลายแห่ง เป็นต้น ซึ่งจะเป็นตัวเชื่อมในการสนับสนุนการท่องเที่ยวสู่ระดับภาคและภูมิภาคอื่น ๆ

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

๑) หน่วยงาน องค์กรทุกภาคส่วนในพื้นที่ เช่น อบต. โรงเรียน ชุมชน และวัดเป็นต้น ควรนำทรัพยากรทางศาสนา โดยเฉพาะสิม ไปร่วมกันในการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม ทั้งในเรื่องของการดูแลระบบภูมิทัศน์ การจัดการองค์ความรู้ การอนุรักษ์ฟื้นฟู การประชาสัมพันธ์เชิงการท่องเที่ยวผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ

๒) โรงเรียนในพื้นที่ทุกระดับโดยเฉพาะโรงเรียนระดับมัธยม ควรมีการนำสื่อที่เกี่ยวข้องกับสิมไปช่วยเสริมในการเรียนการสอนในกลุ่มของสังคม ศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งอาจจะออกแบบเป็นบทเรียนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยส่งเสริมศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรม โดยความร่วมมือกับสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาในพื้นที่

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัย

ควรมีการร่วมมือการในการทำวิจัยเชิงบูรณาการองค์ความรู้ในทุกด้านโดยสถาบันการศึกษาร่วมกับชุมชนในประเด็นการพัฒนารูปแบบและผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาสูปแต้มหรือจิตรกรรมฝาผนังเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี – ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเถลิง ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือ :

กรมการศึกษานอกโรงเรียน. แบบเรียนวิชาส่งเสริมคุณภาพชีวิต (วิชาเลือก) ภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ ตามหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น
พุทธศักราช ๒๕๓๐. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
๒๕๓๘.

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทยและ
พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย. พระนคร : ศิลปาการ, ๒๔๙๙.

กรมศิลปากร. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)กับพระจักรพรรดิพงศ์
(จาด). พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

กรมศิลปากร. วัฒนธรรมการพุทธสถานไทย. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

กระทรวงศึกษาธิการ. เลียบวัดไถ่ล้าง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๒.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. การส่งเสริมสินค้าการท่องเที่ยวความสนใจพิเศษ. กรุงเทพมหานคร :
มปป.. ๒๕๔๙.

โกวิท พวงงาม. การปกครองท้องถิ่นไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๕๐.

คุณ โทชน์. พระพุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

จรรยา โกมรรัตนานนท์. สุนทรียศาสตร์. นนทบุรี : เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๓๙.

จำนง อติวัฒนสิทธิ์. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ทวีทอง หงส์วิวัฒน์. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ศึกษา
นโยบายสาธารณะสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๗.

- น. ณ ปากน้ำ. **พจนานุกรมศิลปะไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๔๐.
- บุญมี แท่นแก้ว. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๕.
- บุญเยี่ยม แยมเมือง. **สุนทรียภาพทัศนศิลป์**. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗.
- ปรัชญา เวสารัชช์. **การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อพัฒนาชนบท**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.
- ปรีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), ๒๕๔๖.
- ปรีชา พิณทอง. **ประเพณีโบราณอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. อุบลราชธานี : ศิริออฟเซ็ท, ๒๕๓๔.
- พ่วง มินอก. **สุนทรียศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖.
- ไพรัตน์ เดชะรินทร์. **กลวิธีและแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๒๗.
- ไพโรจน์ สโมสร. **จิตรกรรมฝาผนังอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๑๕**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. **ทัศนศิลป์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก, ๒๕๔๗.
- วิโรฒ ศรีสุโร. **ลัทธิอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๖.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.
- ศุภลักษณ์ อัครางกูร. **พฤติกรรมนักท่องเที่ยว**. ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๕๑.
- สงวน รอดบุญ. **ศิลปกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙.
- สมชาติ มณีโชติ. **จิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.
- สมบัติ ประจวบสานต์. **ภูมิปัญญาการกำหนดพื้นที่ภายในลัทธิอีสาน**. บุรีรัมย์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๕๙.
- _____. **เอกสารคำสอน การสำรวจสถาปัตยกรรมท้องถิ่น**. บุรีรัมย์ : คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๖๑.
- สุจิตรา อ่อนค้อม. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรภาพพัฒนา, ๒๕๔๕.
- อภัย นาคคง. **ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร : ท. วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๒๖.
- อรรถ กักพล. **คู่มือ : การมีส่วนร่วมของประชาชนสำหรับนักบริหารท้องถิ่น**. นนทบุรี : วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๒.
- อาภรณ์พันธ์ จันทรสว่าง. **คำบรรยายลักษณะวิชาทฤษฎีและหลักการพัฒนากลุ่มชน ๒**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๒.

๒) บทความ :

โกสุม สายใจ. “พุทธศิลป์กับการจัดการความรู้”. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑. กุมภาพันธ์ – พฤษภาคม, ๒๕๖๐.

ชิงชัย สิริธร. “การประยุกต์ใช้วัฒนธรรมอุปถัมภ์ในการออกแบบกราฟิกเพื่อส่งเสริมการออกกำลังกายในกีฬาขอนแก่นมาราธอนนานาชาติ ๒๐๑๙”. วารสารการพยาบาลและการดูแลสุขภาพ. ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๓. กรกฎาคม- กันยายน, ๒๕๖๐.

เทพพร มังธานี. “อุปถัมภ์ในลัทธิอีสาน: ภาพสะท้อนความหลากหลายของลัทธิความเชื่อ”. วารสารศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑. มกราคม – มิถุนายน, ๒๕๕๔.

บุรินทร์ เปล่งดีสกุล. “พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสานกรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด”. วารสารศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑. มกราคม – มิถุนายน, ๒๕๕๔.

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่). “การท่องเที่ยวแนวพุทธ”. จุลสารการท่องเที่ยว. ปีที่ ๑๘ เล่มที่ ๑. มกราคม-มีนาคม, ๒๕๔๒.

พันธุ์ทิพ ตาทอง. “วาทกรรมสินค้าสาวะถี : สิม อุปถัมภ์ และบุญข้าวจี”. วารสารพื้นถิ่น โขง ชีมูล. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑. มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๖๐.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. “กระบวนการเรียนรู้”. วารสารวิชาการ. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๙. กันยายน, ๒๕๔๖.

อารีย์ นัยพินิจและคณะ. “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์”. วารสารปัญญาภิวัฒน์. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑. กรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๕๖.

๓) งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ :

กาญจนา สุคันธสิริกุล. การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. รายงานการวิจัย. นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๕๖.

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่) และคณะ. การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๖.

_____. รูปแบบและเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๔.

พระมหาสุริยา อภิวิฑูโน (มะสันเทียะ). กลยุทธ์การเพิ่มคุณค่าการตลาดสำหรับการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาของพระอารามหลวงในเกาะรัตนโกสินทร์. การบริหารธุรกิจดุสิตบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๕๘.

พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ. การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย. พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์. “สิมวัดไตรภูมิคณาจารย์”.

<<http://asaconservationaward.com/index.php>>. ๙ สิงหาคม ๒๕๖๒.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. “สร้างโบสถ์ไม่ ได้สิมเก่า วัดตาลเรือง บ้านโคกกลาง ตำบลเขวไร่ อำเภอกุสุม
พิสัย จังหวัดมหาสารคาม”.

<https://www.matichon.co.th/columnists/news_543428>. ๑๑ กรกฎาคม
๒๕๖๒.

๒. ภาษาอังกฤษ

William Cousin. People's Participation in Slum Improvement: A case Study of Wat
Sroi Thong Slum in Bangko. Bangkok : Asain Institute of Technology, 1980.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
เรื่อง ฮูปแต้มอีสาน : การจัดการของชุมชน
เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ..... ฉายา..... นามสกุล.....
อายุ.....ปี พรรษา.....วุฒิการศึกษาทางธรรม นักระรรม.....เปรียญธรรม.....
วุฒิการศึกษาทางโลกสูงสุด ป.....ม.....ปริญญา.....
บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....บ้าน.....ตำบล.....
อำเภอ.....จังหวัด.....

ตอนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับฮูปแต้มอีสาน

๑. ในชุมชนของท่านมีแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ ประเภทฮูปแต้มอีสานหรือจิตรกรรม
เกี่ยวกับเรื่องอะไรบ้าง

.....
.....
.....
.....
.....

๒. ฮูปแต้มในวัดที่ตั้งอยู่ในชุมชนของท่านมีคุณค่าอย่างไร และมีเอกลักษณ์สำคัญอย่างไรบ้าง

.....
.....
.....
.....
.....

๓. พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อฮูปแต้มที่ปรากฏในศาสนาจารย์ในวัด ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชน
ท่านอย่างไร

.....
.....
.....
.....
.....

๔. คนในชุมชนมีกระบวนการจัดการเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์หรือไม่ อย่างไร

.....

.....

.....

.....

๕. คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ในรูปแบบใดบ้าง

.....

.....

.....

.....

๖. ผลกระทบของการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ในพื้นที่ของท่านมีอะไรบ้าง ทั้งในด้านบวกและด้านลบ

.....

.....

.....

.....

.....

๗. ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวพุทธศิลป์ : อุปสรรคในศาสนาการภาคอีสาน

.....

.....

.....

.....

นายอดุลย์ หลานวงศ์
หัวหน้าโครงการวิจัย

ภาคผนวก ข
ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

รายชื่อคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

- ๑) พระมหามิตร ฐิตปัญญา, รศ.ดร.
- ๒) พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผศ.ดร.
- ๓) ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น
- ๔) ผศ.ดร.จรัส ลีกา
- ๕) ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ อว พิเศษ/๒๕๖๒

วันที่ ๒ เมษายน ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน/เจริญพร พระมหามิตร จิตปญโญ,รศ.ดร.

ด้วย ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ ได้รับอนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “อุปถัมภ์อีสาน : การจัดการของชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม” ปีงบประมาณ ๒๕๖๑ จึงได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย

การนี้ เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพ ทางคณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญ วิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จึงขอความร่วมมือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยตาม เอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขอ อนุโมทนาและขอบคุณในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการมา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ อว พิเศษ/๒๕๖๒

วันที่ ๒ เมษายน ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน/เจริญพร พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผศ.ดร.

ด้วย ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ ได้รับอนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “อุปถัมภ์อีสาน : การจัดการของชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรม” ปีงบประมาณ ๒๕๖๑ จึงได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย

การนี้ เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพ ทางคณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จึงขอความร่วมมือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยตามเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาและขอบคุณในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการมา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ อว พิเศษ/๒๕๖๒

วันที่ ๒ เมษายน ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน/เจริญพร ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น

ด้วย ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ ได้รับอนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “อุปถัมภ์อีสาน : การจัดการของชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรม” ปีงบประมาณ ๒๕๖๑ จึงได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย

การนี้ เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพ ทางคณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จึงขอความร่วมมือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยตามเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาและขอบคุณในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการมา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ อว พิเศษ/๒๕๖๒

วันที่ ๒ เมษายน ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน/เจริญพร ผศ.ดร.จรัส ลีกา

ด้วย ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ ได้รับอนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “อุปถัมภ์อีสาน : การจัดการของชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรม” ปีงบประมาณ ๒๕๖๑ จึงได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย

การนี้ เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพ ทางคณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จึงขอความร่วมมือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยตามเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาและขอบคุณในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการมา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ อว พิเศษ/๒๕๖๒

วันที่ ๒ เมษายน ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน/เจริญพร ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี

ด้วย ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ ได้รับอนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “อุปถัมภ์อีสาน : การจัดการของชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรม” ปีงบประมาณ ๒๕๖๑ จึงได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย

การนี้ เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพ ทางคณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จึงขอความร่วมมือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยตามเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาและขอบคุณในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการมา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๑) จังหวัดขอนแก่น

พระครูบุญชยาธาร	เจ้าอาวาสวัดไชยศรี บ้านสาวะถี.
คุณสุ่ม สุวรรณวงศ์	ปราชญ์ชาวบ้านสาวะถี
นายไพฑูรย์ คำโมง	กำนันตำบลสาวะถี.
พระครูโชติธรรมสาร	เจ้าอาวาสวัดมัสฌิมาวิทยาราม
นายอ่อนสา มาศรี	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๔. บ้านลาน
พระครูไพศาลสารวิมล	เจ้าอาวาสวัดสนวนวาริพัฒนาราม.
นายเส็ง ผาพิมพ์	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๓. บ้านหัวหนอง
พระครูวิบูลสารการ	เจ้าอาวาสวัดสระบัวแก้ว.
นายอรุณ ศรีเดช	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๔. บ้านวังคูณ

๒) จังหวัดมหาสารคาม

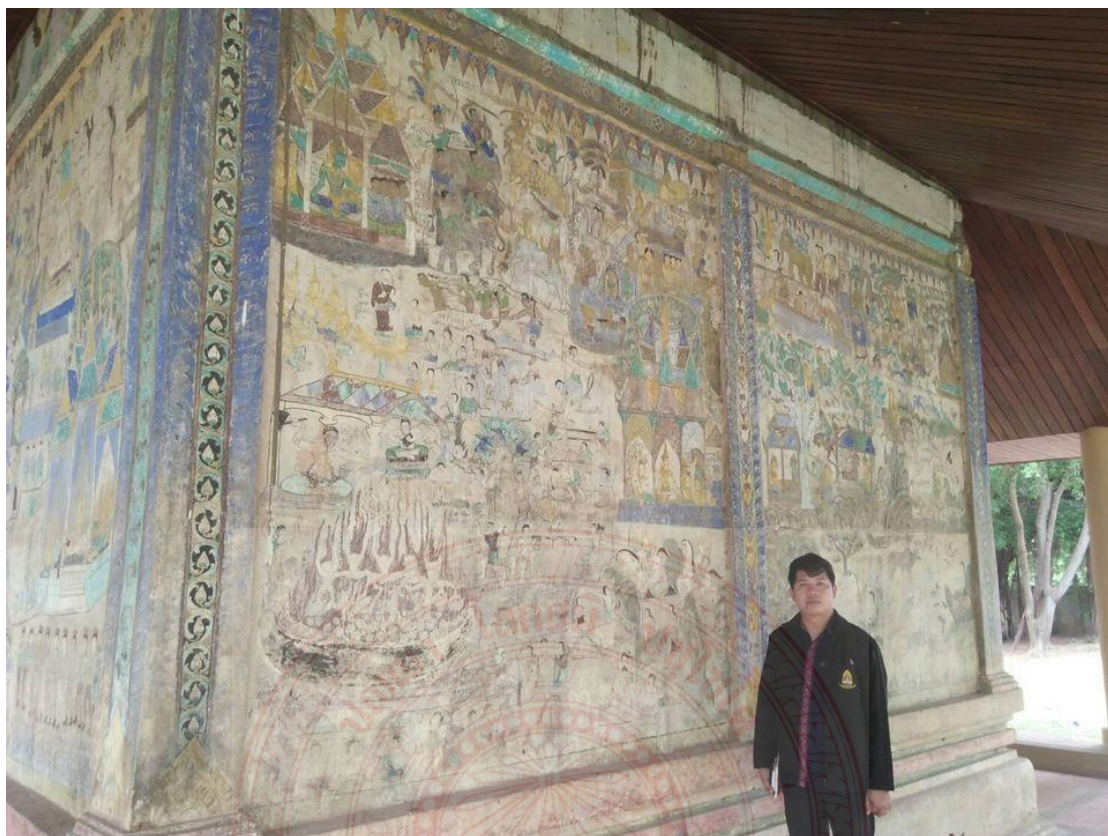
หลวงปู่ลุน อัมมธโร	เจ้าอาวาสวัดป่าเลไลย์ บ้านหนองพอก อำเภอนาคู .
นางทิพย์เกษร สว่างวงศ์	อุบาสิกาวัดป่าเลไลย์
พระสุชินันท์ สุจิตโต	พระวิทยากร วัดยางทงวราราม บ้านดงบัง
นายรังสรรค์ พรหมสิริ	มัคทายกวัดวัดยางทงวราราม บ้านดงบัง
นายเคน รัตนรังสี	ปราชญ์ชาวบ้าน. บ้านดงบัง.
พระเสถียร อคฺควณโณ	พระวิทยากร วัดวัดตาลเรือง
นางสวย จันทิ	มัคทายกวัดตาลเรือง .
พระอุกฤทธิ์ อภิปัญญา	พระวิทยากรวัดโพธาราม
พัน บุญคำ	ปราชญ์ชาวบ้าน.

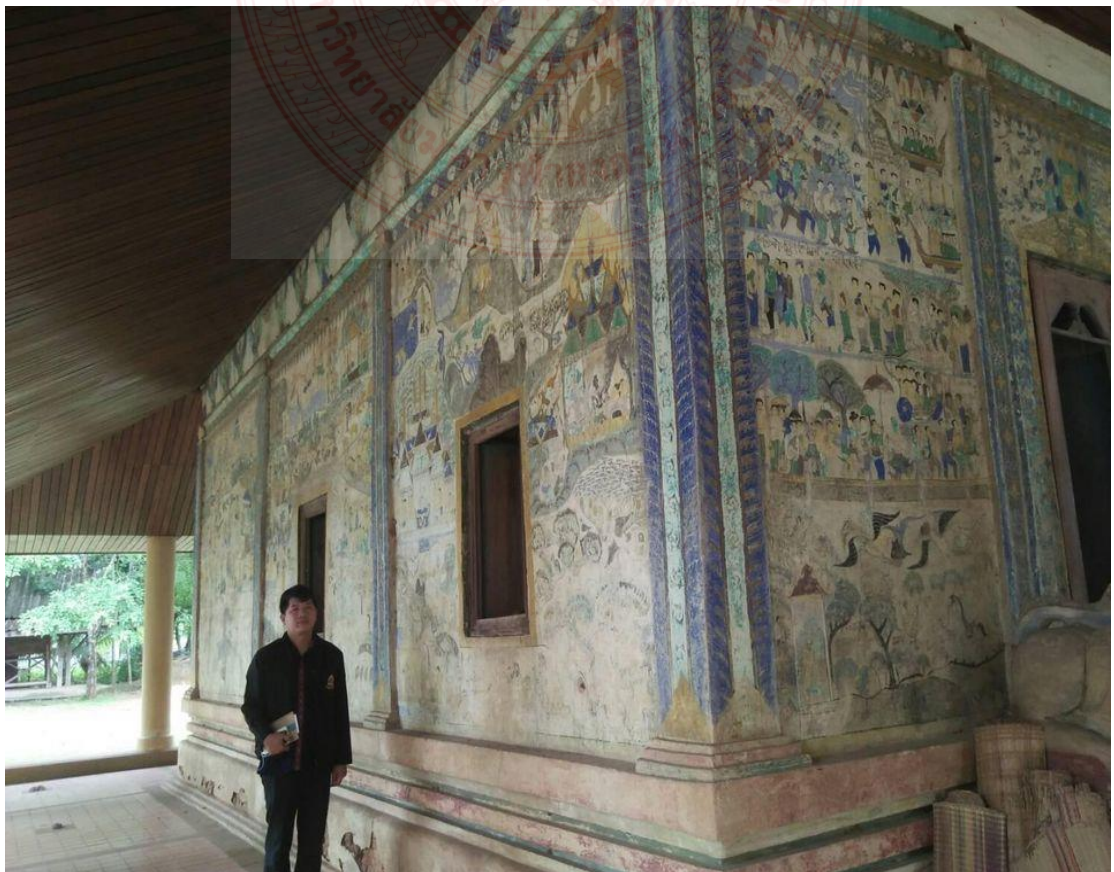
๓) จังหวัดร้อยเอ็ด

พระครูสุนทรปัญญาพิมล	เจ้าอาวาสวัดไตรภูมิ
พระชำนาญ ศรีโคตร	พระวิทยากรวัดไตรภูมิ
นางทิพย์สุดา แทบาม	อุบาสิกาวัดไตรภูมิ
พระมหาศุภโชค ดงสมบัติ	พระวิทยากร วัดกลางมิ่งเมือง
นางฉวีวรรณ ผาสุก	อุบาสิกาวัดกลางมิ่งเมือง
นางธัญญารัตน์ ทองวิจิตร	อุบาสิกาวัดกลางมิ่งเมือง
พระทองดา แก้วเมือง	พระวิทยากร วัดประตูลี้
นางวันดี สุ่มมาตย์	อุบาสิกากบ้านประตูลี้ อำเภอรวิชัย จังหวัดร้อยเอ็ด.
นายสายทอง สุวรรณศรี	ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านประตูลี้ อำเภอรวิชัย
นายฉลอม สัตนาโค	มัคทายกบ้านประตูลี้ อำเภอรวิชัย จังหวัดร้อยเอ็ด
พระดำรง โพธิ์สิงห์	พระวิทยากร วัดขอนแก่นเหนือ
นายนที โนนใหญ่	มัคทายกวัดขอนแก่นเหนือ
นางประกายดาว ล้วนพา	อุบาสิกาวัดขอนแก่นเหนือ

ภาคผนวก ค
ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย

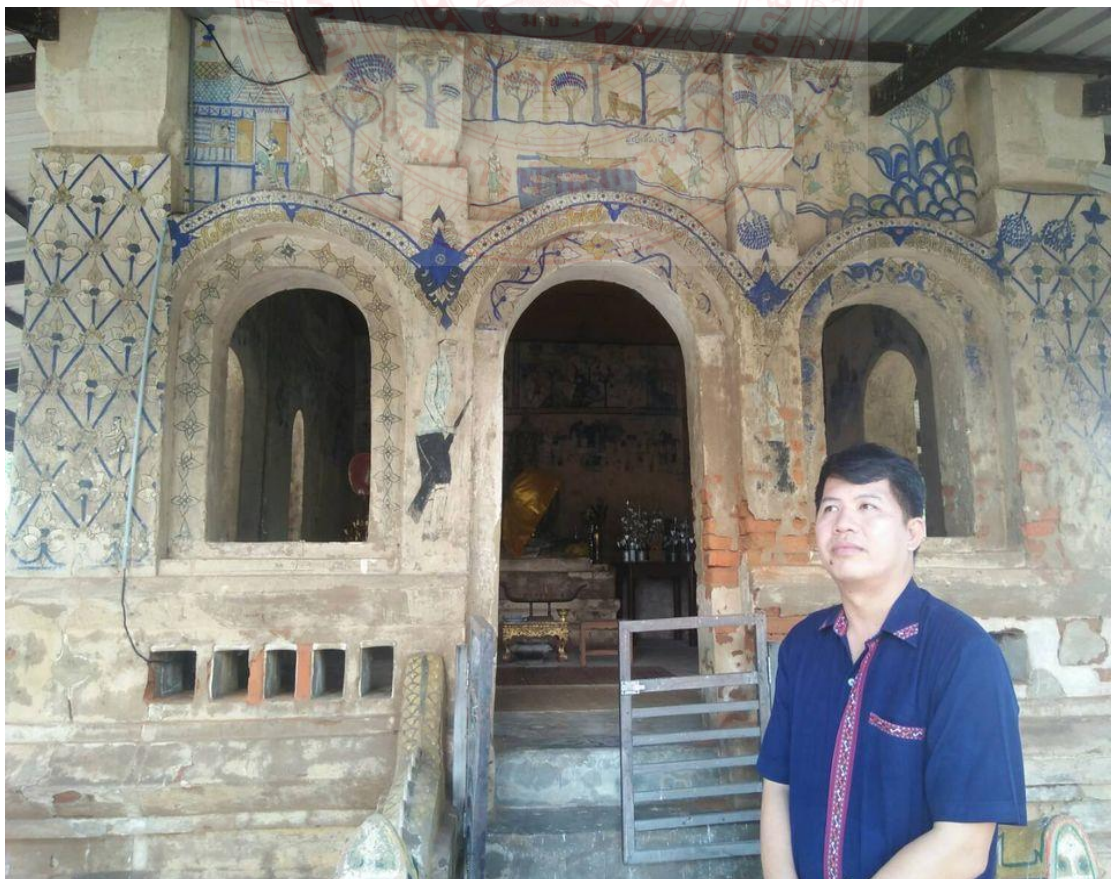

ภาคผนวก ง
หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์

แบบ สพ.๐๙.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๓

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า พระมงคลปริยัติธาดา (อุทัย จิรวิฑูโน) ตำแหน่ง รองเจ้าคณะอำเภอน้ำพอง, เจ้าอาวาส
วัดชัยศรี, ผู้จัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีประจำจังหวัดขอนแก่น แห่งที่ ๒

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน วัดชัยศรี

ที่อยู่ ๙๙ หมู่ ๙ ตำบลวังชัย อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๔๐๐

โทรศัพท์ ๐๙๓ - ๕๐๙ - ๗๓๓๗ โทรสาร.....

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง

.....สู่ปณณัติสถาน: การจัดการของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม.....

.....Paintig Isan: Community Management for Buddhist and Culture Tourism.....

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ.....ดร.อดุลย์ หลานวงศ์.....

ได้นำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- ☒ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- ☒ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- ☐ การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- ☐ การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- ☐ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๓ จนถึง ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๓ ซึ่งการนำผลงานวิจัย/
งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑) ได้องค์ความรู้และสาระสำคัญเกี่ยวกับสู่ปณณัติสถานเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

๒) ได้แนวทางในการอนุรักษ์พุทธศิลป์ในท้องถิ่นภาคอีสาน และได้เป็นแนวทางการสร้างความตระหนักรู้
เรื่องการอนุรักษ์แก่พระภิกษุและสามเณร

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(พระมงคลปริยัติธาดา)

ตำแหน่งรองเจ้าคณะอำเภอน้ำพอง.....

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

ภาคผนวก จ
ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย (Output/Outcome/Impact)

๑. ผลผลิต

จากผลผลิตของงานวิจัยนี้ ทำให้ได้ชุดความรู้สู่ปฐมนิเทศอีสาน: การจัดการของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นทางและแหล่งพุทธศิลป์ในพื้นที่อีสานตอนกลางมีลักษณะที่เป็นภูมิศาสตร์เชิงนิเวศวิทยาศาสนา ซึ่งจัดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เชื่อมโยงถึงกันอย่างชัดเจนและแหล่งท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์พื้นที่อีสานตอนกลางที่เกี่ยวกับลุ่มแม่น้ำโขงทั้ง ๑๒ แห่ง จะมีความโดดเด่นในด้านภาพจิตรกรรมที่มีความชัดเจนและมีความหลากหลาย โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) สูปแต้มเกี่ยวกับพุทธประวัติชาดกหรือพระเจ้าสิบชาติชาดกนอกนิบาต ไตรภูมิ ฯลฯ ๒) สูปแต้มที่ไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง ซึ่งหมายถึงวรรณกรรมที่ปรากฏในท้องถิ่น คือ เรื่องพระลักพระลาม สีนไชย ท้าวปาจิตต์นางอรพิมพ์ และ ๓) สูปแต้มที่เป็นวิถีชีวิตเชิงวัฒนธรรมของชุมชน

จากการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธศิลป์ของวัดในภาคอีสาน สามารถแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มที่มีการจัดการแบบมีส่วนร่วมผ่านศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญา ๒) กลุ่มที่มีการจัดการร่วมกันองค์กรภายนอกและภายในชุมชน และ ๓) กลุ่มที่ยังขาดการจัดการอย่างเป็นรูปธรรม

๒. ผลลัพธ์

ท่านเจ้าอาวาสและกลุ่มผู้นำชุมชน ตลอดจนกลุ่มผู้รับผิดชอบทั้ง ๑๒ แห่งได้นำผลวิจัยที่ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับสูปแต้ม ซึ่งถือเป็นพุทธศิลป์ในท้องถิ่น ตลอดจนได้รับรู้ถึงจุดเด่นอันเป็นเอกลักษณ์สำคัญแต่ละวัด ทำให้การจัดการบริหารวัดเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเกิดผลดี มีระบบ แบบแผนที่มีแผนพับประชาสัมพันธ์ พร้อมทั้งแผนที่การท่องเที่ยวภายในจังหวัดและแผนที่เชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๓ จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด

๓. ผลกระทบ

ผลกระทบของการวิจัยที่มีต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ที่เกี่ยวกับการจัดการสูปแต้มในภาคอีสานตอนกลาง ทั้ง ๓ จังหวัด ในพื้นที่ ๑๒ แห่งนั้น ได้นำเสนอผลกระทบ ๒ ด้าน คือ ผลกระทบด้านการท่องเที่ยวและผลกระทบด้านวัฒนธรรม ผลกระทบด้านการท่องเที่ยว เป็นผลกระทบที่ชุมชนรวมทั้งหน่วยงานภายในและภายนอกชุมชนต้องการให้เกิดขึ้น ได้แก่ ผลกระทบเชิงการท่องเที่ยวประเภทเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมสำหรับเยาวชนหรือนักเรียน การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาของนิสิต นักศึกษา หรือนักวิชาการเป็นหลัก ซึ่งถือว่าชุมชนอาจจะไม่มีส่วนได้เสียมากนักจากการท่องเที่ยวดังกล่าว เป็นเพียงแต่ผู้ให้บริการเท่านั้น ส่วนผลกระทบด้านวัฒนธรรม นั้นจะเห็นได้จากชุมชนบางแห่งได้ผนวกรวมการจัดประเพณีวัฒนธรรมเช่น สงกรานต์ และงานบุญต่างๆ เป็นต้น โดยใช้พื้นที่ลุ่มเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ในการ

ภาคผนวก ฉ

หนังสือตอบรับการตีพิมพ์บทความวิจัย

Journal of Modern Learning Development

ศูนย์พัฒนาการเรียนรู้สมัยใหม่

บก.พัฒนาการเรียนรู้สมัยใหม่ 141 หมู่ 6 ตำบลบ้านชัย อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี 41190

โทร. 094-7095636 ID Line: teekapko

10 ตุลาคม 2563

เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความ Journal of Modern Learning Development

เรียน ดร.อดุลย์ หลานวงศ์

ตามที่ท่านได้ส่งบทความเรื่อง “อุปถัมภ์อีสาน : การจัดการของชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม” เพื่อลงตีพิมพ์บทความใน Journal of Modern Learning Development ซึ่งอยู่ในฐานข้อมูล TCI กลุ่ม 2 กองบรรณาธิการได้เสนอบทความต่อคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญ (Peer Review) พิจารณาตรวจแก้ไขเพื่อความสมบูรณ์ก่อนตีพิมพ์นั้น

ในการนี้ กองบรรณาธิการขอแจ้งให้ท่านทราบว่า บทความของท่านได้ผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญ (Peer Review) เป็นที่เรียบร้อยแล้ว และจะตีพิมพ์ใน Journal of Modern Learning Development ปีที่ 5 ฉบับที่ 5 ประจำเดือนกันยายน – ตุลาคม พ.ศ. 2563

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

เรียนมาด้วยความนับถือ

(ดร.ธีรณัย กัปโก)

บรรณาธิการ Journal of Modern Learning Development

ประวัติผู้วิจัย

๑. หัวหน้าโครงการวิจัย

ชื่อ-สกุล	นายอดุลย์ หลานวงศ์
วันเดือนปีเกิด	-
สถานที่เกิด	อำเภอท่าคันโท
การศึกษา	จบประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนทุ่งเกวียนราษฎร์ประสิทธิ์ - นักธรรมชั้นเอก วัดชัยศรี สำนักเรียนคณะจังหวัดขอนแก่น -เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร -ระดับปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาธรรมนิเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย -ปริญญาเอก พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย
ตำแหน่งหน้าที่	อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ปัจจุบันอยู่	บ้านเลขที่ ๑๐๐ หมู่ที่ ๘ ตำบลกุงเก่า อำเภอนาคู จังหวัด กาฬสินธุ์ ๔๖๑๙๐

๒) ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ-ฉายา	พระมหาโยธิน โยธโก/ปัดชาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
การศึกษา	- ๒๕๔๖ สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดกัลยาณมิตร - ๒๕๔๓ พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาการสอนภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย - ๒๕๔๘ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาจารึกภาษาไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร - ๒๕๔๘ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (อ.ม.) สาขาภาษาบาลีและ สันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย - ๒๕๖๑ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำแหน่งหน้าที่	อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ภูมิลำเนา	บ้านคำเสี้ยว ตำบลฝั่งแดง อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู

๓) ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ-สกุล	พระภาณุวัฒน์ จันทุมนโน (จันทาพูน)
วันเดือนปีเกิด	-
สถานที่เกิด	หมู่ ๗ ตำบลจันจว้าใต้ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
การศึกษา	- ประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านแม่คำฝั่มหมื่น - นักรธรรมชั้นเอก วัดพระแก้ว สำนักเรียนคณะจังหวัดเชียงราย - มัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนพุทธธวัชวิทยา - ระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย - ระดับปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำแหน่งหน้าที่	นักจัดการงานทั่วไป สำนักงานวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ปัจจุบันอยู่	วัดนันทิการาม ถนนเหล่านาคี ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

